

भारताचे जागतिक राजकारणातील स्थान

अनुक्रमणिका

अनुक्रमणिका.....	1
अभ्यासक्रम.....	2
Paper 4 - India in world politics - Questions.....	2
पेपर नं. ४ जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान - प्रश्न.....	3
परराष्ट्र धोरण आणि राजनय.....	5
भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारक घटक.....	14
महासत्ता म्हणजे काय? उदाहरणांसह स्पष्टीकरण.....	17
अमेरिकेचा इतिहास: एक संपूर्ण आढावा.....	21
भारत-अमेरिका संबंधांचा सविस्तर आढावा.....	24
रशियन साम्राज्य, सोव्हिएट युनियन (संघ) आणि आजचा रशिया: ऐतिहासिक आढावा.....	31
रशियन साम्राज्य, सोव्हिएट युनियन आणि आधुनिक रशिया या तिन्ही कालखंडातील भारत-रशिया संबंध.....	34
चीनच्या राजकीय इतिहासाचा विस्तृत आढावा: राजेशाही, गणराज्य आणि साम्यवाद.....	38
भारत आणि चीन: ऐतिहासिक संबंध आणि परिणाम.....	40
भारताचे शेजारी - पाकिस्तान आणि बांगलादेश.....	47
पाकिस्तानचा इतिहास.....	47
भारत-पाकिस्तान संबंध.....	49
बांगलादेशचा इतिहास.....	52
भारत-बांगलादेश संबंध.....	55
दक्षिण आशियाई प्रादेशिक सहकार्य संघटना (SAARC).....	59
भारत आणि सार्क.....	63
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) चा इतिहास आणि विकास.....	70
भारत आणि ASEAN (आसियान) संबंध: ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, वर्तमान आणि भविष्यातील दिशा.....	74
लुक ईस्ट आणि अॅक्ट ईस्ट धोरण.....	77
संयुक्त राष्ट्रसंघाचा ऐतिहासिक आढावा (1945-2025).....	80
भारत आणि संयुक्त राष्ट्रसंघ: ऐतिहासिक व वर्तमान भूमिका.....	82
क्वाड (QUAD - Quadrilateral Security Dialogue).....	85
ब्रिक्स (BRICS): एक महत्त्वपूर्ण बहुपक्षीय गट.....	87
जगातील एकूण सार्वभौम देशांची संख्या.....	89
संयुक्त राष्ट्रांचे सदस्य नसलेले सार्वभौम देश.....	90
संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सदस्यत्वाबाबत वादग्रस्त आणि मान्यता न मिळालेले प्रदेश.....	90
 7 खंडांप्रमाणे जगातील सर्व 195 सार्वभौम देशांची यादी.....	92

अभ्यासक्रम

1 परराष्ट्र धोरण आणि राजनय

- a. व्याख्या आणि उद्दीष्टे
- b. राजनय – भूमिका, प्रकार आणि बदलते स्वरूप
- c. भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारक घटक

2 भारत आणि महासत्ता

- a. अमेरिकेची संयुक्त संस्थाने (युएसए)
- b. रशिया
- c. चीन

3 भारत आणि भारताचे शेजारी

- a. भारत आणि सार्क
- b. पाकिस्तान आणि बांगलादेश

4 भारत आणि आंतरराष्ट्रीय संघटना

- a. भारताची संयुक्त राष्ट्रांमधील भूमिका
- b. भारत आणि आसियान

Paper 4 - India in world politics - Questions

1. Explain the concepts of foreign policy and diplomacy and discuss their objectives
2. Discuss the various types of diplomacy
3. Discuss the changing nature of diplomacy
4. Explain the determinants of foreign policy of India
5. Discuss the relations between India and
 - a. USA
 - b. China
 - c. Russia
 - d. Pakistan
 - e. Bangladesh
 - f. SAARC
 - g. ASEAN
 - h. UN(these are 8 separate questions of 20 marks each)
6. Trace the political developments from the inception of
 - a. USA
 - b. China
 - c. Russia
 - d. Pakistan
 - e. Bangladesh
 - f. SAARC

g. ASEAN

h. UN

(these are 8 separate questions of 20 marks each)

7. Short notes

- a. The concept of superpowers
- b. UN Security council
- c. Tier II diplomacy
- d. Diaspora
- e. Soft power
- f. The BECA agreement between India and USA
- g. China - the empire, the republic and the communist country
- h. Russia - the empire, USSR and Russia
- i. Bengal, East Bengal, East Pakistan and Bangladesh
- j. Look East Policy
- k. Act East Policy
- l. BIMSTEC
- m. UN Peacekeeping force
- n. India's contribution to UN peacekeeping force
- o. QUAD
- p. BRICS

पेपर नं. ४ जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान - प्रश्न

1. परराष्ट्र धोरण आणि राजनय या संकल्पना स्पष्ट करा आणि त्यांच्या उद्दिष्टांची चर्चा करा.
2. राजनयाच्या विविध प्रकारांची चर्चा करा.
3. राजनयाच्या बदलत्या स्वरूपाची चर्चा करा.
4. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारक घटक स्पष्ट करा.
5. भारत आणि खालील देश/संघटनांमधील संबंधांवर चर्चा करा:
 - अमेरिका
 - चीन
 - रशिया
 - पाकिस्तान
 - बांगलादेश
 - सार्क (SAARC)
 - आसियान (ASEAN)
 - संयुक्त राष्ट्र (UN)(हे 8 स्वतंत्र प्रश्न आहेत, प्रत्येकी 20 गुणांचे)
6. खालील देश/संघटनांच्या स्थापनेपासून आजपर्यंतच्या राजकीय घडामोडींचा मागोवा घ्या:
 - अमेरिका
 - चीन
 - रशिया
 - पाकिस्तान
 - बांगलादेश
 - सार्क (SAARC)
 - आसियान (ASEAN)

- संयुक्त राष्ट्र (UN)

(हे 8 स्वतंत्र प्रश्न आहेत, प्रत्येकी 20 गुणांचे)

टिपा लिहा - Short notes

1. - महासत्तेची संकल्पना
2. - संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषद
3. - टियर II राजनय
4. - प्रवासी (डायस्पोरा)
5. - सॉफ्ट पॉवर
6. - भारत आणि अमेरिका यांच्यातील BECA करार
7. - चीन - साम्राज्य, प्रजासत्ताक आणि कम्युनिस्ट देश
8. - रशिया - साम्राज्य, सोव्हिएत संघ (USSR) आणि रशिया
9. - बंगाल, पूर्व बंगाल, पूर्व पाकिस्तान आणि बांगलादेश
10. - लूक ईस्ट धोरण (पूर्वेकडे पहा)
11. - अॅक्ट ईस्ट धोरण (पूर्वेकडे कृतीशील व्हा)
12. - बिम्स्टेक (BIMSTEC)
13. - संयुक्त राष्ट्र शांतता सैन्य
14. - संयुक्त राष्ट्र शांतता सैन्यासाठी भारताचे योगदान

परराष्ट्र धोरण आणि राजनय

परराष्ट्र धोरणाची व्याख्या

परराष्ट्र धोरण म्हणजे कोणत्याही राष्ट्राने आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या संदर्भात स्वीकारलेले मार्गदर्शक तत्त्वे, धोरणे आणि कृतींचा एकसंध चौकट होय. हे धोरण त्या राष्ट्राच्या राजकीय, आर्थिक, लष्करी आणि सांस्कृतिक हितसंबंधांशी निगडित असते आणि त्याचा मुख्य उद्देश आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्वतःच्या हितसंबंधांचे संरक्षण व संवर्धन करणे हा असतो.

जॉर्ज मॉर्गन यांच्या मते, "परराष्ट्र धोरण हे त्या राष्ट्राच्या आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीशी जुळवून घेत घेत स्वतःचे राष्ट्रीय हित जपण्यासाठी करण्यात येणाऱ्या कृतींशी संबंधित असते."

हँस मॉर्गेन्थाऊ यांच्या मते, "परराष्ट्र धोरण हे राष्ट्रीय हिताच्या रक्षणासाठी आणि वाढीसाठी असते आणि त्याचा आधार सत्ता किंवा शक्ती असते."

परराष्ट्र धोरणाची उद्दीष्टे

परराष्ट्र धोरणाची उद्दीष्टे मुख्यतः त्या राष्ट्राच्या गरजा, हितसंबंध आणि आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीवर अवलंबून असतात. खालील महत्वाची उद्दीष्टे विचारात घेतली जातात—

1. राष्ट्रीय सुरक्षा:
 - राष्ट्राच्या सार्वभौमत्वाचे संरक्षण आणि अंतर्गत स्थैर्य टिकविणे.
 - शत्रू राष्ट्रांपासून संरक्षणासाठी लष्करी, राजनैतिक आणि धोरणात्मक उपाययोजना करणे.
2. आर्थिक हितसंबंधांचे संवर्धन:
 - व्यापार, गुंतवणूक आणि आर्थिक विकासासाठी अनुकूल आंतरराष्ट्रीय वातावरण निर्माण करणे.
 - जागतिक बाजारपेठेत देशाची स्पर्धात्मकता वाढविणे.
3. आंतरराष्ट्रीय सहकार्य व शांती:
 - इतर राष्ट्रांशी सलोख्याचे संबंध प्रस्थापित करणे.
 - आंतरराष्ट्रीय संघटना (संयुक्त राष्ट्रसंघ, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, जागतिक बँक, WTO) यांच्याशी सहकार्य करणे.
4. सांस्कृतिक व विचारसरणीचा प्रसार:
 - आपल्या देशाच्या संस्कृतीचा जागतिक स्तरावर प्रसार करणे.
 - विचारसरणीच्या माध्यमातून प्रभाव टाकणे (उदा. भारताचा 'सॉफ्ट पॉवर' दृष्टिकोन).
5. राजनय आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध व्यवस्थापन:
 - मित्र राष्ट्रांशी संबंध दृढ करणे आणि शत्रू राष्ट्रांशी संवाद साधणे.
 - बहुपक्षीय करार, युती आणि सामंजस्य कराराद्वारे परराष्ट्र धोरणाची अंमलबजावणी करणे.
6. पर्यावरण व जागतिक समस्या सोडविणे:
 - हवामान बदल, प्रदूषण, जलसंपत्ती व्यवस्थापन यांसारख्या विषयांवर जागतिक पातळीवर सहभाग घेणे.

- आंतरराष्ट्रीय पातळीवर भारताची जबाबदारी पार पाडणे (उदा. पॅरिस करार, COP परिषद).
- 7. माहिती आणि तंत्रज्ञानाचा विकास:
 - विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात आंतरराष्ट्रीय सहकार्य वाढविणे.
 - जागतिक संशोधन आणि नवकल्पना प्रक्रियेत भाग घेणे.
- 8. प्रवासी भारतीय आणि स्थलांतरित संरक्षण:
 - परदेशात राहणाऱ्या भारतीय नागरिकांचे हितसंबंध सुरक्षित ठेवणे.
 - जागतिक स्तरावर भारतीय डायस्पोराला आधार देणे (डायस्पोरा (diaspora) म्हणजे परदेशात राहणारे भारतीय वंशाचे लोक, ते दुसऱ्या देशाचे नागरिक असतील किंवा अनिवासी भारतीय असतील. अनिवासी भारतीय म्हणजे नोकरी साठी किंवा इतर कोणत्याही कारणांसाठी भारताच्या बाहेर राहणारे भारतीय नागरिक.)

परराष्ट्र धोरण हे कोणत्याही राष्ट्राच्या जागतिक स्थानावर प्रभाव टाकणारे एक महत्वाचे साधन आहे. ते केवळ सुरक्षा आणि व्यापारापुरते मर्यादित नसून सांस्कृतिक, राजकीय आणि तांत्रिक सहकार्य वाढविण्याच्या दिशेनेही कार्यरत असते. आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात, कोणत्याही राष्ट्राने आपले परराष्ट्र धोरण व्यापक, दूरदृष्टीपूर्ण आणि परिस्थितीनुसार लवचिक ठेवणे आवश्यक आहे.

डायस्पोरा म्हणजे काय?

डायस्पोरा हा संज्ञा मूळ देश सोडून परदेशात स्थायिक झालेल्या लोकसमूहासाठी वापरला जातो. या समुदायाने सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि राजकीय स्तरावर आपला ठसा उमटवलेला असतो. हे स्थलांतरित स्वेच्छेने किंवा काहीवेळा बळजबरीने (उदा. युद्ध, गुलामगिरी, राजकीय अस्थिरता) होत असते.

शब्दाचा उगम:

- हा शब्द ग्रीक "διασπορά" (diaspora) या शब्दावरून आला आहे, ज्याचा अर्थ "पसरणे" किंवा "विखुरले जाणे" असा होतो.
- पूर्वी हा शब्द मुख्यतः यहूदी समाजाच्या विस्थापनासाठी वापरला जायचा, परंतु आता तो सर्व स्थलांतरित समुदायांसाठी वापरला जातो.

डायस्पोराचे प्रकार

डायस्पोरा वेगवेगळ्या कारणांमुळे अस्तित्वात आलेले असतात. त्यांचे प्रमुख प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत—

1. ऐतिहासिक डायस्पोरा:
 - गुलामगिरी, युद्ध किंवा अत्याचारामुळे झालेली स्थलांतरितांची लाट.
 - उदा. आफ्रिकन गुलामगिरी (१७व्या-१९व्या शतकात) किंवा यहूदी समुदायाचे विस्थापन.
2. आर्थिक डायस्पोरा:
 - रोजगार, व्यापार किंवा व्यवसायाच्या संधी शोधण्यासाठी स्थलांतर.
 - उदा. १९व्या-२०व्या शतकात ब्रिटिशांनी भारतीय कामगारांना फिजी, मॉरिशस, आफ्रिका, कॅरिबियन द्वीपसमूह येथे पाठवले.

3. राजकीय डायस्पोरा:

- राजकीय अस्थिरता, यादवी युद्धे किंवा हुकूमशाही व्यवस्थेमुळे लोकांचे स्थलांतर.
- उदा. सिरियातील यादवी युद्धामुळे निर्वासितांचे स्थलांतर.

4. शैक्षणिक डायस्पोरा:

- उच्च शिक्षण आणि संशोधनासाठी परदेशी गेलेल्या लोकांचा समुदाय.
- उदा. अमेरिकेत आणि युरोपात मोठ्या प्रमाणावर भारतीय विद्यार्थी स्थलांतरित होऊन तिथे स्थायिक झाले.

5. सांस्कृतिक डायस्पोरा:

- विशिष्ट संस्कृती आणि परंपरांशी जोडलेला समाज, जो परदेशात आपली ओळख जपतो.
- उदा. "चायना टाउन" किंवा भारतीय लोकांची "लिटिल इंडिया" वस्त्या वेगवेगळ्या देशांत आढळतात.

भारतीय डायस्पोरा

भारतीय उपखंडातून अनेक दशके स्थलांतर होत आले आहे. सध्या भारतीय डायस्पोरा जगभरातील सर्वात मोठा आहे, ज्यात ३.२ कोटीहून अधिक भारतीय मूळ असलेली जनता जगभर पसरली आहे.

1. प्रवासी भारतीय (Non-Resident Indians - NRI):

- जे भारतीय नागरिक असूनही परदेशात राहत आहेत.

2. भारतीय वंशाचे लोक (Persons of Indian Origin - PIO):

- ज्यांचे भारतीय पूर्वज आहेत, पण आता त्यांनी दुसऱ्या देशाचे नागरिकत्व घेतले आहे.

3. ओसीआय (Overseas Citizen of India - OCI):

- भारताशी सांस्कृतिक व कौटुंबिक संबंध असणारे पण परदेशी नागरिकत्व असलेले भारतीय वंशाचे लोक.

डायस्पोराचे महत्त्व

✓ आर्थिक योगदान:

- परदेशातील भारतीय डायस्पोरा भारतात मोठ्या प्रमाणावर विदेशी चलन (रेमिटन्स) पाठवतो.
- २०२२ मध्ये भारतीय डायस्पोराने १०० अब्ज डॉलर्सहून अधिक रक्कम भारतात पाठवली.

✓ राजकीय आणि धोरणात्मक प्रभाव:

- अमेरिका, कॅनडा, ब्रिटन यांसारख्या देशांतील भारतीय वंशाचे लोक भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर प्रभाव टाकू शकतात.
- अमेरिका आणि युरोपमध्ये भारतीय राजकीय नेते, व्यावसायिक, शास्त्रज्ञ, अभिनेते मोठ्या प्रमाणावर प्रभाव टाकतात.

✓ संस्कृती आणि सौहार्द:

- भारतीय खाद्यसंस्कृती, योग, आयुर्वेद, आणि बॉलिवूड जगभर प्रसिद्ध झाले आहेत.

✓ मुलभूत हक्क आणि ओळख:

- प्रवासी भारतीयांचे हक्क आणि सुरक्षेसाठी भारत सरकार विशेष धोरणे आखते (उदा. "प्रवासी भारतीय दिवस").

डायस्पोरा हा केवळ स्थलांतरितांचा समूह नसून, तो जागतिक स्तरावर देशाची ओळख आणि सामर्थ्य दर्शवणारा घटक आहे. भारतीय डायस्पोरा आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिकदृष्ट्या भारतासाठी महत्वाचा असून, त्याच्या योगदानाने भारताच्या आंतरराष्ट्रीय संबंधांना मोठा फायदा होतो.

राजनय - व्याख्या आणि उद्दिष्टे

राजनयाची व्याख्या (Definition of Diplomacy)

राजनय म्हणजे एखाद्या देशाच्या परराष्ट्र धोरणाच्या अंमलबजावणीसाठी घेतलेली राजनयिक धोरणे, संवाद आणि तंत्रे होय. हे राष्ट्रांमधील संबंध सुधारण्याचे, राष्ट्रीय हितसंरक्षणाचे आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्य प्रस्थापित करण्याचे एक साधन आहे.

- ♦ एडवर्ड सतॉ (Edward Satow) यांच्या मते,
"राजनय हा आंतरराष्ट्रीय संबंधांमध्ये संवाद आणि वाटाघाटी करण्याचा शास्त्रशुद्ध मार्ग आहे."
- ♦ हेन्री किसिंजर यांच्या मते,
"राजनय म्हणजे सत्ता-संतुलन राखण्याचे आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या चौकटीत स्वतःच्या हितसंबंधांचे संरक्षण करण्याचे साधन आहे."

राजनयाची उद्दीष्टे (Objectives of Diplomacy)

राजनयाचे प्रमुख उद्दीष्टे खालीलप्रमाणे आहेत—

1. राष्ट्रीय हितसंपादन आणि संरक्षण

- राष्ट्राच्या सुरक्षा, आर्थिक आणि राजकीय हितांचे संरक्षण करणे.
- देशाच्या सार्वभौमत्त्वावर कुठलाही आंतरराष्ट्रीय धोका येऊ न देणे.

2. शांतता आणि स्थैर्य राखणे

- युद्ध टाळण्यासाठी वाटाघाटी आणि शांततेच्या उपाययोजना करणे.
- आंतरराष्ट्रीय संघर्षावर तोडगा काढण्यासाठी राजनयाचा वापर करणे.

3. आंतरराष्ट्रीय संबंध सुधारणे

- मित्र राष्ट्रांशी संबंध दृढ करणे आणि प्रतिस्पर्धी राष्ट्रांशी संवाद राखणे.
- द्विपक्षीय आणि बहुपक्षीय करारांद्वारे सहकार्य वाढवणे.

4. आर्थिक सहकार्य आणि व्यापार वाढवणे

- परदेशी गुंतवणूक, व्यापार, तंत्रज्ञान आणि ऊर्जा स्रोतांमध्ये सहकार्य वाढवणे.
- मुक्त व्यापार करार, विशेष आर्थिक भागीदारी आणि धोरणात्मक सहकार्य प्रस्थापित करणे.

5. राजकीय आणि सांस्कृतिक प्रभाव वाढवणे

- 'सॉफ्ट पॉवर' च्या माध्यमातून देशाच्या संस्कृती, भाषा आणि विचारधारा यांचा प्रसार करणे.
- शिक्षण, तंत्रज्ञान, विज्ञान आणि कला क्षेत्रात आंतरराष्ट्रीय सहकार्य वाढवणे.

6. जागतिक समस्या सोडविणे

- हवामान बदल, अण्वस्त्र प्रसारबंदी, दहशतवाद आणि मानवी हक्क यांसारख्या मुद्द्यांवर आंतरराष्ट्रीय स्तरावर नेतृत्व करणे.
- संयुक्त राष्ट्रसंघ, G20, BRICS यांसारख्या जागतिक संस्थांमध्ये सक्रिय सहभाग घेणे.

7. सैन्य आणि सुरक्षा सहकार्य

- संरक्षण करार आणि सुरक्षा सहयोग यांद्वारे सामरिक हितसंबंध जपणे.
- संयुक्त सैन्य सराव, तंत्रज्ञान हस्तांतरण आणि गुप्तचर माहितीची देवाणघेवाण करणे.

राजनय हे कोणत्याही देशाच्या परराष्ट्र धोरणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असते. आजच्या बहुध्रुवीय जगात राजनयामध्ये लवचिकता, संवादकौशल्य आणि धोरणात्मक विचार महत्वाचे ठरतात. त्यामुळे राजनय फक्त सरकारपुरते मर्यादित न राहता आर्थिक, सांस्कृतिक आणि सुरक्षा सहकार्यासाठीही महत्वाची भूमिका बजावते.

राजनयाचे प्रकार (Types of Diplomacy)

राजनय विविध प्रकारांमध्ये कार्यरत असतो. प्रमुख राजनय प्रकार खालीलप्रमाणे आहेत—

(अ) पारंपरिक राजनय (Traditional Diplomacy)

- दोन किंवा अधिक देशांमधील राजनयिक संपर्क, करार, वाटाघाटी.
- उदा. अमेरिका-चीन व्यापार वाटाघाटी.

(ब) सार्वजनिक राजनय (Public Diplomacy)

- थेट जनतेशी संवाद साधून आंतरराष्ट्रीय संबंध सुधारण्याचा प्रयत्न.
- उदा. BBC, Voice of America, भारताचे 'आंतरराष्ट्रीय योग दिन' अभियान.

(क) बहुपक्षीय राजनय (Multilateral Diplomacy)

- संयुक्त राष्ट्रसंघ, G20, BRICS, WTO सारख्या संस्थांमध्ये सहभाग घेऊन आंतरराष्ट्रीय धोरणे ठरवणे.
- उदा. भारताचा G20 अध्यक्षपदाचा कार्यकाळ (2023).

(ड) आर्थिक राजनय (Economic Diplomacy)

- व्यापार करार, गुंतवणूक धोरणे, चलन व्यवस्थापन यांसारख्या बाबींसाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य.
- उदा. भारत-युरोपियन युनियन मुक्त व्यापार करार (FTA).

(ई) संरक्षण राजनय (Defense Diplomacy)

- लष्करी सहकार्य, सामरिक करार, शस्त्रसंधी यांचा अंतर्भाव.
- उदा. भारत-रशिया संरक्षण करार, QUAD युती (भारत, अमेरिका, जपान, ऑस्ट्रेलिया).

(एफ) डिजिटल राजनय (Digital Diplomacy)

- सोशल मीडिया, सायबर सुरक्षा, डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून राजनयिक संपर्क.
- उदा. Twitter वरून आंतरराष्ट्रीय नेत्यांमध्ये संवाद, E-Visas, डिजिटल व्यापार करार.

राजनयाचे बदलते स्वरूप (Changing Nature of Diplomacy)

आधुनिक काळात राजनय वेगाने बदलत आहे. काही महत्वाचे बदल पुढीलप्रमाणे आहेत—

(अ) हार्ड पॉवर ते सॉफ्ट पॉवर

- युद्ध आणि सामरिक दबावाऐवजी संस्कृती, तंत्रज्ञान आणि सहकार्यावर आधारित राजनय वाढत आहे.
- उदा. चीनचा 'बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्ह' (BRI) आणि भारताचा 'वॅक्सिन मैत्री' कार्यक्रम.

(ब) तंत्रज्ञान आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) चा प्रभाव

- सायबर राजनय (Cyber Diplomacy) वाढत आहे.
- कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) आणि बिग डेटा च्या माध्यमातून धोरणात्मक निर्णय घेतले जात आहेत.

(क) बहुपक्षीय सहकार्यातील वाढ

- एकाकीपणाऐवजी गट आणि संघटनांमध्ये सहकार्य वाढत आहे (उदा. G20, BRICS, QUAD).

(ड) जागतिक समस्या केंद्रस्थानी येत आहेत

- हवामान बदल, जलस्रोत व्यवस्थापन, आरोग्य, मानवी हक्क यांसारख्या मुद्द्यांवर राजनयिक चर्चा महत्वाच्या होत आहेत.
- उदा. भारताचा 'सौर ऊर्जा आघाडी' (International Solar Alliance - ISA).

(ई) डिजिटल आणि सोशल मीडिया राजनय

- राजनय आता ट्विटर, फेसबुक आणि यूट्यूबसारख्या माध्यमांवरही होत आहे.
- उदा. भारताचा "वसुधैव कुटुंबकम्" हा संदेश जागतिक मंचांवर प्रभावीपणे मांडला जात आहे.

राजनय हे केवळ सरकारदरम्यानचे संवाद साधन नसून, ते सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि तांत्रिक सहकार्यातून देशाच्या जागतिक स्थानावर प्रभाव टाकते. पारंपरिक राजनयाचे स्वरूप आता बदलून सॉफ्ट पॉवर, डिजिटल राजनय आणि बहुपक्षीय सहकार्य यावर आधारित होत आहे. भारतानेही या बदलत्या प्रवाहानुसार आपली रणनीती विकसित करून जागतिक पातळीवर आपली भूमिका अधिक बळकट करावी

सॉफ्ट पॉवर म्हणजे काय? (Soft Power Definition)

♦ सॉफ्ट पॉवर (Soft Power) म्हणजे शक्तीचा असा प्रकार जो बलप्रयोग (मिलिटरी पॉवर) किंवा आर्थिक दबाव (हार्ड पॉवर) न वापरता संस्कृती, विचारसरणी, राजनय आणि आकर्षणाच्या माध्यमातून प्रभाव टाकतो.

हा संकल्पना प्रसिद्ध अमेरिकन राज्यशास्त्रज्ञ जोसेफ नाय (Joseph Nye) यांनी 1990 मध्ये मांडली. त्याच्या मते, "सॉफ्ट पॉवर म्हणजे लोकांना बलप्रयोग किंवा सक्ती न करता आकर्षित करून आणि त्यांची मने जिंकून आपल्या बाजूने वळवण्याची क्षमता."

सॉफ्ट पॉवरचे घटक (Elements of Soft Power)

1. सांस्कृतिक प्रभाव (Cultural Influence)

- चित्रपट, संगीत, कला, साहित्य, भाषा, परंपरा यांचा जागतिक प्रसार.
- उदा. हॉलिवूडच्या चित्रपटांचे जागतिक आकर्षण.

2. राजकीय मूल्ये आणि विचारधारा (Political Values & Ideology)

- लोकशाही, मानवाधिकार, धार्मिक सहिष्णुता, मुक्त अर्थव्यवस्था यांसारख्या संकल्पनांचा प्रसार.
- उदा. युरोपियन युनियन लोकशाही मूल्यांचे जागतिक प्रतिनिधित्व करते.

3. शैक्षणिक आणि वैज्ञानिक नेतृत्व (Educational & Scientific Leadership)

- नामांकित विद्यापीठे, संशोधन आणि तंत्रज्ञान विकासाद्वारे प्रभाव टाकणे.
- उदा. अमेरिका आणि ब्रिटनमधील ऑक्सफर्ड, हार्वर्ड, एमआयटी यांसारखी विद्यापीठे.

4. आंतरराष्ट्रीय मदत आणि सहकार्य (Humanitarian & Development Aid)

- गरजू राष्ट्रांना आर्थिक आणि सामाजिक मदत करून चांगली प्रतिमा निर्माण करणे.
- उदा. भारताचे 'वॅक्सन मैत्री' अभियान, ज्यामध्ये भारताने अनेक देशांना कोविड-१९ लसींचा पुरवठा केला.

सॉफ्ट पॉवरची उदाहरणे (Examples of Soft Power)

१. भारताचा सॉफ्ट पॉवर प्रभाव

✓ संस्कृती आणि परंपरा:

- योग, आयुर्वेद आणि भारतीय संगीताचे जागतिक आकर्षण.
- "आंतरराष्ट्रीय योग दिन" (21 जून) जगभर साजरा केला जातो.

✓ बॉलिवूडचा प्रभाव:

- भारतीय चित्रपट विशेषतः आशिया, आफ्रिका आणि मध्य-पूर्व देशांमध्ये खूप लोकप्रिय आहेत.

✓ भारतीय स्थलांतरित आणि शैक्षणिक प्रभाव:

- भारतीय वंशाचे लोक अनेक देशांच्या अर्थव्यवस्थेत मोठी भूमिका बजावतात (उदा. अमेरिका, ब्रिटन).
- IIT, IIM आणि ISRO च्या संशोधनामुळे भारताचा तंत्रज्ञानात प्रभाव वाढतो.

✓ राजनयिक सहकार्य:

- भारताची "नेबरहूड फर्स्ट पॉलिसी" (शेजारी राष्ट्रांशी चांगले संबंध राखण्याची भूमिका).
- भारताचे "वॅक्सिन मैत्री अभियान" – कोविड-१९ लसींचा पुरवठा.

२. अमेरिका आणि पश्चिमी देशांचा सॉफ्ट पॉवर प्रभाव

✓ हॉलिवूड आणि पॉप कल्चर:

- हॉलिवूड चित्रपट, नेटफ्लिक्स, डिस्ने, मार्व्हल यांचा जागतिक प्रभाव.
- इंग्रजी भाषा आणि पॉप संगीताचा विस्तार (उदा. बीटल्स, टेलर स्विफ्ट, BTS).

✓ लोकशाही आणि मानवी हक्क:

- अमेरिका आणि युरोपियन युनियन लोकशाही मूल्ये आणि मानवाधिकारांचे समर्थन करतात.

✓ ब्रँड आणि टेक्नॉलॉजी:

- अॅपल, गुगल, मायक्रोसॉफ्ट, फोर्ड यांसारख्या कंपन्यांमुळे अमेरिका जागतिक आर्थिक आणि सांस्कृतिक प्रभाव राखते.

३. चीनचा सॉफ्ट पॉवर प्रभाव

✓ संस्कृती आणि भाषा प्रचार:

- चीनने अनेक देशांमध्ये कन्फ्यूसियस इन्स्टिट्यूट्स सुरू करून चिनी भाषा आणि संस्कृतीचा प्रचार केला.

✓ आंतरराष्ट्रीय विकास प्रकल्प:

- चीनच्या "बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्ह" (BRI) योजनेद्वारे अनेक देशांना आर्थिक मदत केली जात आहे.

✓ तंत्रज्ञान आणि क्रीडा:

- चिनी ब्रँड्स (Huawei, TikTok) जगभर लोकप्रिय आहेत.
- ऑलिम्पिक आणि क्रीडाक्षेत्रात चीनचा प्रभाव वाढत आहे.

सॉफ्ट पॉवर आणि हार्ड पॉवर यातील फरक (Soft Power vs Hard Power)

घटक	सॉफ्ट पॉवर (Soft Power)	हार्ड पॉवर (Hard Power)
साधन	राजनय, संस्कृती, विचारसरणी, सहकार्य	सैन्य, आर्थिक दडपशाही, बलप्रयोग
उद्दीष्ट	आकर्षणाद्वारे प्रभाव टाकणे	सक्तीने किंवा धमकीने नियंत्रण मिळवणे
उदाहरणे	योग, बॉलिवूड, लोकशाही मूल्ये, जागतिक मदत	युद्ध, आर्थिक निर्बंध, व्यापार युद्ध
परिणाम	दीर्घकालीन विश्वास आणि सहकार्य	तात्पुरती अंमलबजावणी, पण संभाव्य विरोध

आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात सॉफ्ट पॉवर ही कोणत्याही देशाच्या प्रभावासाठी महत्वाची भूमिका बजावते. सॉफ्ट पॉवरमुळे देश आपली संस्कृती, तंत्रज्ञान, शैक्षणिक गुणवत्ता आणि राजनयिक सहकार्याच्या माध्यमातून जागतिक स्तरावर स्वतःची प्रतिष्ठा निर्माण करू शकतो. भारतानेही आपली सॉफ्ट पॉवर क्षमता मजबूत करून जागतिक नेतृत्वात आपले स्थान आणखी मजबूत करावे.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे निर्धारक घटक

भारताचे परराष्ट्र धोरण जागतिक राजकारण, ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, आर्थिक हितसंबंध आणि संरक्षण धोरणांवर आधारित आहे. हे धोरण राष्ट्रीय हित जपण्याच्या उद्देशाने बनवले जाते आणि वेगवेगळ्या घटकांमुळे प्रभावित होते.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणाला प्रभावित करणारे मुख्य निर्धारक घटक पुढीलप्रमाणे आहेत:

१. ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आणि तत्त्वज्ञानिक प्रभाव

1.1 भारताचा स्वातंत्र्यलढा आणि गांधीवादी मूल्ये

- महात्मा गांधी आणि पंडित नेहरू यांच्या तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव: अहिंसा, शांतता आणि सह-अस्तित्व.
- वसुधैव कुटुंबकम् (जग एक कुटुंब आहे) या भारतीय विचारधारेचा प्रभाव.
- औपनिवेशिक अनुभवामुळे भारताला नव-औपनिवेशिक धोरणांचा विरोध.

1.2 अलिप्ततावादी धोरण (Non-Alignment Policy)

- शीतयुद्धाच्या काळात (1947-1991) भारताने अलिप्ततावाद स्वीकारला.
- पश्चिमी गट (अमेरिका) आणि सोव्हिएत गट (रशिया) यांच्यात न राहता स्वतंत्र भूमिका घेतली.
- 1955 मध्ये "बांडुंग परिषदे" मध्ये भारताने अलिप्त राष्ट्रांच्या गटाला (NAM) नेतृत्व दिले.

२. भौगोलिक स्थान आणि सीमावर्ती सुरक्षा धोरण

2.1 शेजारील देश आणि सीमा विवाद

- भारताच्या सीमा चीन, पाकिस्तान, नेपाळ, भूतान, बांगलादेश आणि म्यानमार यांच्याशी जोडलेल्या आहेत.
- भारत-चीन संबंध:
 - 1962 मध्ये भारत-चीन युद्ध, अजूनही सीमा विवाद सुरू.
 - गलवान संघर्ष (2020) नंतर भारताचे चीनबाबतचे धोरण कठोर झाले.
- भारत-पाकिस्तान संबंध:
 - 1947, 1965, 1971 आणि 1999 (कारगिल युद्ध) पासून तणाव कायम आहे.
 - काश्मीर प्रश्न आणि दहशतवाद भारताच्या परराष्ट्र धोरणातील महत्वाचा मुद्दा आहे.

2.2 हिंद महासागरातील महत्त्व

- भारताचा सागरी प्रभाव वाढवण्यासाठी "SAGAR" (Security and Growth for All in the Region) धोरण.
- मालदीव, श्रीलंका, सेशेल्स, मॉरिशस यांच्यासोबत नौदल सहकार्य वाढवले.
- चीनच्या "String of Pearls" धोरणाला तोंड म्हणून भारताचे "Act East Policy".

३. आर्थिक धोरण आणि व्यापार

3.1 जागतिकीकरणानंतरचे व्यापार धोरण

- 1991 नंतर भारताने जागतिकीकरण स्वीकारले आणि मुक्त व्यापार धोरण स्वीकारले.
- भारत WTO (World Trade Organization) चा सक्रिय सदस्य आहे.
- RCEP (Regional Comprehensive Economic Partnership) मध्ये भारत सामील नाही, कारण चीनचा मोठा प्रभाव आहे.

3.2 ऊर्जा आणि नैसर्गिक संसाधन धोरण

- भारत मोठ्या प्रमाणावर कच्च्या तेलाच्या आयातीवर अवलंबून आहे.
 - ओमान, कतार, सौदी अरेबिया आणि रशिया यांच्याशी ऊर्जा संबंध मजबूत आहेत.
 - आण्विक ऊर्जा विकासासाठी भारत-फ्रान्स, भारत-अमेरिका करार.
-

४. सामरिक आणि संरक्षण धोरण

4.1 संरक्षण भागीदारी आणि लष्करी सहकार्य

- भारत-रशिया संबंध:
 - भारताला 70% संरक्षण सामग्री रशियाकडून मिळते (S-400, Su-30, T-90).
- भारत-अमेरिका संबंध:
 - LAC (Logistics Agreement), BECA, COMCASA करार.
 - "Quad" मधील सक्रिय सहभाग (भारत, अमेरिका, जपान, ऑस्ट्रेलिया).

4.2 अण्वस्त्र आणि सुरक्षा धोरण

- 1998 पोखरण-2 अणुचाचणीने भारताने अण्वस्त्र क्षमता सिद्ध केली.
 - "No First Use" (NFU) धोरण – भारत अणुहल्ल्याचा प्रथम वापर करणार नाही.
 - NSG (Nuclear Suppliers Group) सदस्यत्वासाठी भारत प्रयत्नशील.
-

५. बहुपक्षीय धोरण आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध

5.1 भारत आणि संयुक्त राष्ट्र संघ (UN)

- भारत संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेच्या (UNSC) स्थायी सदस्यत्वासाठी प्रयत्नशील.
- शांतीरक्षक मोहिमांमध्ये (Peacekeeping) भारताचे मोठे योगदान.

5.2 BRICS, G20, ASEAN आणि इतर गटांमधील भूमिका

- BRICS (ब्राझील, रशिया, भारत, चीन, दक्षिण आफ्रिका) – बहुपक्षीय सहकार्य.

- G20 मध्ये भारताचा महत्वाचा सहभाग.
- ASEAN, BIMSTEC आणि IORA या गटांमध्ये भारत सक्रीय.

६. सॉफ्ट पॉवर आणि सांस्कृतिक प्रभाव

6.1 भारतीय संस्कृतीचा जागतिक प्रभाव

- योग, आयुर्वेद आणि बौद्ध धर्माचा प्रसार आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मोठा आहे.
- भारतीय चित्रपट, संगीत आणि सॉफ्टवेअर उद्योगाने जागतिक बाजारपेठेत स्थान मिळवले आहे.

6.2 भारतीय डायस्पोरा आणि अनिवासी भारतीय (NRI) धोरण

- भारताने अनिवासी भारतीय (NRI) आणि OCI कार्डधारकांसाठी विशेष धोरणे लागू केली आहेत.
- अमेरिका, इंग्लंड, मध्य-पूर्व, आफ्रिका आणि आशियातील भारतीय समुदायाचा प्रभाव.

७. भारताचे आधुनिक परराष्ट्र धोरण आणि नवीन धोरणात्मक दृष्टिकोन

7.1 "नेबरहूड फर्स्ट" पॉलिसी

- भारताने शेजारी राष्ट्रांशी सहकार्य वाढवण्यावर भर दिला आहे.
- नेपाळ, भूतान, बांगलादेश आणि श्रीलंकेसोबत व्यापार आणि संरक्षण सहकार्य वाढवले.

7.2 "Act East Policy" आणि चीनविरोधी धोरण

- पूर्व आशियाई देशांसोबत व्यापार आणि सुरक्षा सहकार्य वाढवले.
- वियतनाम, जपान, दक्षिण कोरिया आणि ऑस्ट्रेलियासोबत मजबूत संबंध.

7.3 भारत-अफ्रिका संबंध

- अफ्रिकेत भारताचा प्रभाव वाढवण्यासाठी 'India-Africa Forum Summit'.
- औषध, अन्नधान्य आणि तंत्रज्ञानात भारत-अफ्रिका सहकार्य.

भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर खालील गोष्टी प्रभाव टाकतात:

- ① इतिहास आणि अलिप्ततावादी विचारधारा.
- ② भौगोलिक स्थान आणि सीमावर्ती सुरक्षा आव्हाने.
- ③ आर्थिक धोरण आणि व्यापार संबंध.
- ④ सामरिक सहकार्य आणि संरक्षण भागीदारी.
- ⑤ संयुक्त राष्ट्र, BRICS, G20 सारख्या आंतरराष्ट्रीय संघटनांमध्ये सहभाग.

⑥ सॉफ्ट पॉवर – भारतीय संस्कृती आणि डायस्पोरा.

⑦ नवीन धोरणात्मक दृष्टिकोन – "Act East", "SAGAR", "Neighbourhood First".

भारताचे परराष्ट्र धोरण जागतिक महासत्ता होण्याच्या दिशेने वाटचाल करत आहे, आणि हे धोरण भविष्यात आणखी मजबूत करण्यासाठी भारताने आर्थिक, संरक्षण, आणि रणनीतिक दृष्टिकोन अधिक प्रभावी करावा लागेल. 🚀

महासत्ता म्हणजे काय? उदाहरणांसह स्पष्टीकरण

📌 महासत्ता म्हणजे काय?

महासत्ता (Superpower) म्हणजे जागतिक स्तरावर प्रभाव टाकणारे, आर्थिक, लष्करी, राजकीय आणि सांस्कृतिकदृष्ट्या प्रबळ असलेले राष्ट्र.

🌐 महासत्तेची वैशिष्ट्ये:

- ✓ लष्करी शक्ती: महासत्ता अत्याधुनिक लष्करी ताकद आणि अण्वस्त्रे बाळगते.
- ✓ आर्थिक वर्चस्व: जागतिक व्यापार आणि गुंतवणुकीत महासत्तेचा मोठा वाटा असतो.
- ✓ राजकीय प्रभाव: महासत्ता जागतिक घडामोडींना प्रभावित करू शकते (UN, NATO, G20).
- ✓ तंत्रज्ञान आणि विज्ञान: महासत्ता संशोधन आणि नवकल्पनांमध्ये अग्रेसर असते.
- ✓ सांस्कृतिक प्रभाव: महासत्तेच्या भाषा, माध्यमे, चित्रपट, साहित्य आणि जीवनशैलीचा जागतिक प्रभाव असतो.

🛡️ 1. ऐतिहासिक महासत्तांचे उदाहरणे

1.1 रोमन साम्राज्य (इ.स. पूर्व 27 - इ.स. 476)

- प्रचंड लष्करी शक्ती, कायद्याचे मजबूत तंत्र, आणि व्यापारी प्रभाव यामुळे रोमन साम्राज्य प्रबळ होते.
- युरोप, उत्तर आफ्रिका, आणि मध्यपूर्व या भागांवर त्यांचा प्रभाव होता.

1.2 ब्रिटिश साम्राज्य (19वे - 20वे शतक)

- ब्रिटिश साम्राज्य हे 19व्या आणि 20व्या शतकातील महासत्ता होते.
- त्यांच्या वसाहती जगभर पसरलेल्या होत्या (भारत, आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा, अमेरिका).
- "सूर्य कधीही न मावळणारे साम्राज्य" म्हणून ओळखले जात असे.

🚀 2. आधुनिक महासत्तांचे उदाहरणे

2.1 युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका (USA) - सध्याची महासत्ता

✓ लष्करी शक्ती:

- अमेरिकेचा संरक्षण खर्च सर्वाधिक (\$800+ अब्ज डॉलर्स वार्षिक) आहे.
- अमेरिका NATO मध्ये महत्वाची भूमिका बजावते.
- 750+ विदेशी लष्करी तळ जगभर आहेत.

✓ आर्थिक शक्ती:

- अमेरिका \$26 ट्रिलियन+ जीडीपी असलेली सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था आहे.
- Apple, Microsoft, Google, Amazon यांसारख्या तंत्रज्ञान कंपन्या अमेरिकेत आहेत.

✓ राजकीय आणि जागतिक प्रभाव:

- अमेरिका UN, G20, WTO, IMF यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय संस्थांमध्ये प्रभावी आहे.
- डॉलर (USD) हा जागतिक व्यापारात सर्वात जास्त वापरला जाणारा चलन आहे.

✓ सांस्कृतिक प्रभाव:

- हॉलीवूड, म्युझिक, फास्ट फूड (McDonald's, KFC), सोशल मीडिया (Facebook, Twitter) यांचा जागतिक प्रभाव आहे.

2.2 सोव्हिएत युनियन (USSR) - पूर्व महासत्ता (1922 - 1991)

✓ लष्करी आणि अणुशक्ती:

- सोव्हिएत युनियनकडे जगातील दुसऱ्या क्रमांकाची मोठी लष्करी ताकद होती.
- 1949 मध्ये अण्वस्त्र चाचणी यशस्वी केली आणि अमेरिकेला प्रतिस्पर्धी ठरले.

✓ राजकीय प्रभाव:

- सोव्हिएत युनियनने शीतयुद्धाच्या (Cold War) काळात अमेरिका आणि पश्चिमी देशांना मोठे आव्हान दिले.
- 1949 मध्ये चीनमध्ये साम्यवादी क्रांती घडवण्यात मदत केली.

✓ अंतराळ संशोधन:

- 1957 मध्ये सोव्हिएत युनियनने पहिला उपग्रह "स्पुटनिक-1" अंतराळात पाठवला.
- 1961 मध्ये युरी गागरिन हा अंतराळात जाणारा पहिला माणूस बनला.

✓ आर्थिक मॉडेल:

- साम्यवादी अर्थव्यवस्था असूनही, सोव्हिएत युनियनने मोठे औद्योगिकरण केले.

🔴 1991 मध्ये सोव्हिएत युनियन कोसळले आणि महासत्ता म्हणून अस्तित्व संपले.

3. उदयोन्मुख महासत्तांचे उदाहरणे

3.1 चीन - उदयोन्मुख महासत्ता (Emerging Superpower)

आर्थिक शक्ती:

- चीनची GDP \$17 ट्रिलियन+ असून, तो अमेरिकेनंतर जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा आर्थिक महासत्ता आहे.
- Belt and Road Initiative (BRI) द्वारे चीनने 100+ देशांमध्ये गुंतवणूक केली आहे.

लष्करी ताकद:

- PLA (People's Liberation Army) हे जगातील सर्वात मोठे लष्कर आहे.
- चीनकडे अण्वस्त्रे आणि Hypersonic Missiles आहेत.

तंत्रज्ञान आणि उद्योग:

- Huawei, Alibaba, Tencent, TikTok यांसारख्या मोठ्या कंपन्या आहेत.
- 5G, AI, आणि Quantum Computing मध्ये चीन आघाडीवर आहे.

राजकीय प्रभाव:

- चीन UN, BRICS, SCO, आणि G20 मध्ये सक्रिय आहे.
- अमेरिका आणि युरोपला धोका निर्माण करणारा देश म्हणून चीनचा उदय होत आहे.

 चीन अजूनही महासत्ता बनण्याच्या मार्गावर आहे, परंतु त्याला अमेरिका आणि इतर देशांकडून विरोध आहे.

3.2 भारत - संभाव्य महासत्ता (Potential Superpower)

आर्थिक शक्ती:

- भारत \$3.7 ट्रिलियन+ GDP असलेला जगातील 5वा सर्वात मोठा अर्थव्यवस्था आहे.
- भारतात IT क्षेत्र, स्टार्टअप इकोसिस्टम, आणि मॅन्युफॅक्चरिंगमध्ये प्रचंड वाढ आहे.

लोकसंख्या आणि मनुष्यबळ:

- भारताची लोकसंख्या 140+ कोटी असून, जगातील सर्वाधिक तरुण लोकसंख्या आहे.
- शिक्षण आणि संशोधन क्षेत्र वेगाने वाढत आहे.

लष्करी ताकद:

- भारताकडे अण्वस्त्रे, 1.4 दशलक्ष सैन्य, आणि अत्याधुनिक शस्त्रास्त्रे आहेत.
- ISRO अंतराळ संशोधनात महत्वाची भूमिका बजावत आहे.

राजकीय प्रभाव:

- भारत G20, BRICS, SCO, QUAD, आणि UN मध्ये महत्वाची भूमिका बजावतो.

जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान

- भारताचा जागतिक स्तरावर नरमशक्ती (Soft Power) प्रभाव वाढत आहे.

🚀 भारत अजूनही महासत्ता होण्याच्या मार्गावर आहे, पण काही आर्थिक आणि राजकीय आव्हाने आहेत.

📊 महासत्ता तुलना: USA vs China vs India

घटक	अमेरिका (USA)	चीन	भारत
GDP (अर्थव्यवस्था)	\$26 ट्रिलियन	\$17 ट्रिलियन	\$3.7 ट्रिलियन
लष्करी बजेट	\$800+ अब्ज	\$293 अब्ज	\$80 अब्ज
अण्वस्त्रे	5,400	400	160
संशोधन & तंत्रज्ञान	अग्रेसर	वेगाने वाढत आहे	सुधारणा होत आहे
राजकीय प्रभाव	जागतिक महासत्ता	दुसऱ्या क्रमांकावर	उदयोन्मुख

1) आज जागतिक महासत्ता: अमेरिका 🚀

2) उदयोन्मुख महासत्ता: चीन 📈

3) संभाव्य महासत्ता: भारत 🌍

🔴 महासत्ता बनण्यासाठी भारताला तंत्रज्ञान, संरक्षण, आणि आर्थिक क्षेत्रात अजून वाढ करण्याची गरज आहे.

🌍 "महासत्ता होण्यासाठी देशाकडे आर्थिक ताकद, लष्करी क्षमता, तंत्रज्ञान, आणि जागतिक प्रभाव असणे आवश्यक आहे. भारत, चीन आणि अमेरिका यांचा महासत्ता होण्याचा प्रवास वेगवेगळ्या टप्प्यांवर आहे." 🚀

अमेरिकेचा इतिहास: एक संपूर्ण आढावा

अमेरिकेच्या इतिहासाचे प्रमुख टप्पे:

अमेरिकेचा इतिहास प्राचीन स्थानिक जमातींपासून आधुनिक जागतिक महासत्ता होण्यापर्यंतचा प्रवास दाखवतो. हा प्रवास पाच प्रमुख टप्प्यांमध्ये समजून घेऊ शकतो:

- 1) प्राचीन अमेरिका आणि युरोपियन शोधयात्रा (इ.स. पूर्व 10,000 - 1607)
- 2) ब्रिटिश वसाहत आणि स्वातंत्र्ययुद्ध (1607 - 1783)
- 3) अमेरिकेची राष्ट्रउभारणी आणि विस्तार (1783 - 1860)
- 4) अमेरिकेतील यादवी युद्ध आणि त्यानंतरचा काळ (1861 - 1914)
- 5) आधुनिक अमेरिका: महायुद्ध, महासत्ता आणि जागतिक प्रभाव (1914 - आजपर्यंत)

1) प्राचीन अमेरिका आणि युरोपियन शोधयात्रा (इ.स. पूर्व 10,000 - 1607)

1.1 प्राचीन स्थानिक अमेरिकी संस्कृती

- अमेरिकेत मानवाची वस्ती इ.स. पूर्व 10,000 वर्षांपूर्वी झाली.
- माया, अझटेक आणि इंका यांसारख्या मोठ्या संस्कृती मेक्सिको आणि दक्षिण अमेरिकेत विकसित झाल्या.
- उत्तर अमेरिकेत "अपाचे", "शायनी", "नवाजो", "चेरोकी" यांसारख्या जमाती होत्या.

1.2 युरोपियन शोधयात्रा आणि वसाहतींची सुरुवात

- 1492: ख्रिस्तोफर कोलंबसने अमेरिकेचा शोध लावला (स्पेनसाठी).
- 1521: हर्नान कोर्टेसने अझटेक साम्राज्याचा नाश केला (स्पेन).
- 1607: इंग्रजांनी पहिली वसाहत "जेम्सटाऊन" (व्हर्जिनिया) येथे स्थापन केली.
- 1620: "मयफ्लॉवर" जहाजावरून ब्रिटिश धर्मांध शरणार्थी (Pilgrims) अमेरिकेत स्थायिक झाले.

2) ब्रिटिश वसाहत आणि स्वातंत्र्ययुद्ध (1607 - 1783)

2.1 ब्रिटिश अमेरिकेतील वसाहती

- 1607 - 1733: इंग्रजांनी 13 वसाहती स्थापन केल्या (व्हर्जिनिया, मॅसॅच्युसेट्स, न्यूयॉर्क, जॉर्जिया, इ.).
- वसाहतींमध्ये तंबाखू, गहू आणि कापूस उत्पादन मोठ्या प्रमाणावर सुरू झाले.
- अफ्रिकन गुलामगिरीचे आगमन (1619) – दक्षिणेकडील वसाहती गुलामगिरीवर अवलंबून होत्या.

2.2 अमेरिकन क्रांती आणि स्वातंत्र्ययुद्ध (1775 - 1783)

- "नो टॅक्सेशन विदाऊट रिप्रेझेंटेशन" (प्रतिनिधित्वाशिवाय कर नाही) हे ब्रीदवाक्य बनले.
 - 1773: "बोस्टन टी पार्टी" – इंग्रजांविरुद्ध पहिले खुले बंड.
 - 1775: "लेक्सिंग्टन आणि कॉनकॉर्डची लढाई" – अमेरिकन क्रांती युद्ध सुरू.
 - 4 जुलै 1776: अमेरिकेने "स्वातंत्र्य घोषणा" (Declaration of Independence) केली (थॉमस जेफरसन).
 - 1783: इंग्लंडचा पराभव आणि "पॅरिस करार" – अमेरिका स्वतंत्र राष्ट्र बनली.
-

③ अमेरिकेची राष्ट्रउभारणी आणि विस्तार (1783 - 1860)

3.1 अमेरिकेचे राज्यघटनात्मक विकास

- 1787: अमेरिकेने नवीन राज्यघटना (U.S. Constitution) स्वीकारली.
- 1789: जॉर्ज वॉशिंग्टन पहिला अध्यक्ष बनला.
- 1791: "बिल ऑफ राइट्स" (Bill of Rights) – नागरिकांच्या हक्कांचे संरक्षण.

3.2 अमेरिका पश्चिमेकडे विस्तारते (Manifest Destiny)

- 1803: "लुईझियाना खरेदी" – फ्रान्सकडून मोठा भूभाग विकत घेतला.
- 1846-1848: अमेरिका-मेक्सिको युद्ध – टेक्सास आणि कॅलिफोर्निया अमेरिकेत सामील.
- 1850: गोल्ड रश (कॅलिफोर्निया) – मोठ्या प्रमाणावर स्थलांतर.

3.3 उत्तर-दक्षिण संघर्ष आणि गुलामगिरीचा प्रश्न

- उत्तर भाग – औद्योगिक आणि गुलामगिरीविरोधी, दक्षिण भाग – शेतीप्रधान आणि गुलामगिरी समर्थक.
 - 1854: रिपब्लिकन पक्षाची स्थापना (अब्राहम लिंकन यांचा पक्ष).
-

④ अमेरिकेतील यादवी युद्ध आणि त्यानंतरचा काळ (1861 - 1914)

4.1 अमेरिकेतील यादवी युद्ध (Civil War) (1861-1865)

- 1861: लिंकन अध्यक्ष बनताच 11 दक्षिणी राज्यांनी अमेरिका सोडली (Confederacy).
- 1861-1865: गृहयुद्ध – अमेरिका दोन भागात विभागली.
- 1863: लिंकनने "गुलाममुक्ती जाहीरनामा" (Emancipation Proclamation) दिला.
- 1865: गृहयुद्धातील दक्षिणी सैन्य पराभूत, लिंकनची हत्या.

4.2 पुन्हा एकत्रीकरण आणि औद्योगिक क्रांती

- 1865-1900: अमेरिका वेगाने औद्योगिक महासत्ता बनली.
 - रेल्वे, स्टील, आणि तेल उद्योगांची प्रचंड वाढ (रॉकेफेलर, कार्नेगी, फोर्ड).
 - 1869: पहिली ट्रान्सकॉन्टिनेंटल रेल्वे पूर्ण.
-

5 आधुनिक अमेरिका: महायुद्ध, महासत्ता आणि जागतिक प्रभाव (1914 - आजपर्यंत)

5.1 पहिले आणि दुसरे महायुद्ध (1914 - 1945)

- 1917: अमेरिका पहिल्या महायुद्धात सहभागी झाली (जर्मनीविरुद्ध).
- 1929: "महान मंदी" (Great Depression) – आर्थिक संकट.
- 1941: दुसऱ्या महायुद्धात जपानने "पर्ल हार्बर" वर हल्ला केला, अमेरिका युद्धात उतरली.
- 1945: हिरोशिमा आणि नागासाकीवर अणुबॉम्ब – युद्ध संपले.

5.2 शीतयुद्ध आणि अमेरिका-सोव्हिएत संघर्ष (1945 - 1991)

- 1947-1991: अमेरिका आणि सोव्हिएत युनियन यांच्यात "शीतयुद्ध".
- 1949: NATO ची स्थापना.
- 1969: नील आर्मस्ट्रॉंग – चंद्रावर पहिले पाऊल.
- 1991: सोव्हिएत युनियनचा पतन – अमेरिका एकमेव महासत्ता.

5.3 21 व्या शतकातील अमेरिका (2001 - आजपर्यंत)

- 2001: 9/11 दहशतवादी हल्ल्यानंतर अमेरिका "अँटी-टेरर" मोहिमेत गुंतली.
 - 2008: बराक ओबामा – पहिला आफ्रिकन-अमेरिकन अध्यक्ष.
 - 2020: कोविड-19 महामारी आणि राजकीय धुवीकरण.
 - 2021: जो बायडेन अध्यक्ष झाले.
-

अमेरिकेचा प्रवास

टप्पा	वैशिष्ट्ये	परिणाम
स्थापना आणि विस्तार (1607-1860)	वसाहती ते राष्ट्र, गुलामगिरी संघर्ष	अमेरिका महासत्ता होण्याच्या दिशेने
यादवी युद्ध आणि औद्योगिकीकरण (1861-1914)	गुलामगिरीचा अंत, आर्थिक वाढ	जागतिक व्यापारात अमेरिका प्रभावशाली
महायुद्ध आणि जागतिक वर्चस्व (1914-1991)	महायुद्ध, शीतयुद्ध, चंद्रावर पाऊल	अमेरिका जागतिक महासत्ता बनली
21वे शतक (2001-आज)	दहशतवाद, तंत्रज्ञान, राजकीय तणाव	अमेरिका अजूनही जागतिक प्रभावशाली शक्ती

अमेरिका – एका वसाहतीतून जागतिक महासत्ता बनलेला देश! 🚀

भारत-अमेरिका संबंधांचा सविस्तर आढावा

भारत आणि अमेरिका हे जगातील दोन मोठ्या लोकशाही राष्ट्रे असून, दोन्ही देशांचे संबंध राजकीय, आर्थिक, संरक्षण, तंत्रज्ञान आणि सांस्कृतिक क्षेत्रांमध्ये गेल्या सात दशकांत अधिकाधिक दृढ होत गेले आहेत.

भारत-अमेरिका संबंधांचा इतिहास, वर्तमान आणि भविष्यातील दिशा यांचा सखोल अभ्यास करूया.

1) भारत-अमेरिका संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा (1947 - 2000)

1.1 भारताच्या स्वातंत्र्यानंतरचे संबंध (1947 - 1950)

- भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर 1947 मध्ये अमेरिकेने त्वरित भारताला मान्यता दिली.
- अमेरिका आणि भारत दोन्ही लोकशाही राष्ट्रे असली तरी, त्यावेळी अमेरिकेचे धोरण प्रामुख्याने युरोप आणि जपानच्या पुनर्बांधणीवर केंद्रित होते.

1.2 शीतयुद्ध काळातील तणावपूर्ण संबंध (1950 - 1991)

(A) अलिप्ततावाद आणि अमेरिकेची नाराजी

- 1950-1980: भारताने अलिप्ततावादी (Non-Aligned Movement - NAM) धोरण स्वीकारले, ज्यामुळे अमेरिका भारताकडे संशयाने पाहू लागली.
- अमेरिका-पाकिस्तान जवळीक:
 - 1954 मध्ये अमेरिकेने पाकिस्तानला SEATO (Southeast Asia Treaty Organization) आणि CENTO (Central Treaty Organization) मध्ये सामील करून दिले.
 - पाकिस्तानला मोठ्या प्रमाणावर लष्करी आणि आर्थिक मदत दिली.

(B) भारत-रशिया जवळीक आणि अमेरिकेचा विरोध

- भारताने सोव्हिएत युनियनसोबत संरक्षण आणि औद्योगिक सहकार्य वाढवले.
- 1971 मध्ये भारताने सोव्हिएत युनियनसोबत "मैत्री करार" केला, ज्यामुळे अमेरिका भारतापासून आणखी दुरावली.

(C) भारताच्या अणुकार्यक्रमावरील अमेरिकेचा विरोध

- 1974: भारताने पहिली अणुचाचणी केली (Pokhran-1), ज्यावर अमेरिका आणि पश्चिमी राष्ट्रांनी आक्षेप घेतला.
- 1998: भारताने दुसरी अणुचाचणी (Pokhran-2) केली, त्यानंतर अमेरिकेने भारतावर आर्थिक निर्बंध लावले.

② भारत-अमेरिका संबंध सुधारण्याचा प्रारंभ (2000 - 2010)

2.1 बिल क्लिंटन आणि भारतामधील नवीन युग (2000)

- 2000 मध्ये बिल क्लिंटन यांनी भारताचा दौरा केला, जो अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षांचा 22 वर्षांतील पहिला दौरा होता.
- व्यापार, माहिती तंत्रज्ञान, संरक्षण आणि अणुशास्त्र यामध्ये सहकार्य वाढवण्याचा प्रयत्न केला.

2.2 जॉर्ज डब्ल्यू. बुश आणि भारत-अमेरिका धोरणात्मक भागीदारी (2001 - 2008)

- 9/11 नंतर: अमेरिकेने पाकिस्तानला दहशतवादाविरोधी कारवाईसाठी पाठिंबा दिला, पण त्याचवेळी भारतासोबतही संबंध सुधारण्यास सुरुवात केली.
- 2005: अमेरिका-भारत नागरी अणुकरार (U.S.-India Civil Nuclear Agreement) झाला, ज्यामुळे भारतावरचे अणु-निर्यात निर्बंध उठवले गेले.
- 2008: अमेरिकेने भारताला "नॉन-नाटो अलायड पार्टनर" चा दर्जा दिला.

③ आधुनिक भारत-अमेरिका संबंध (2010 - आजपर्यंत)

3.1 बराक ओबामा आणि भारत-अमेरिका संबंध (2009 - 2017)

- 2010: बराक ओबामा भारत भेटीवर आले आणि "भारत हा अमेरिका-आशिया धोरणाचा महत्वाचा भाग आहे" असे घोषित केले.
- 2016: अमेरिका आणि भारताने LEMOA (Logistics Exchange Memorandum of Agreement) करार केला, ज्यामुळे दोन्ही देश एकमेकांच्या लष्करी तळांचा वापर करू शकतात.

3.2 डोनाल्ड ट्रम्प आणि भारत-अमेरिका संबंध (2017 - 2021)

- अमेरिकेने चीनविरोधी धोरण स्वीकारल्याने भारत-अमेरिका संबंध अधिक दृढ झाले.
- 2019: "2+2" संवाद सुरू – संरक्षण आणि परराष्ट्र धोरणात उच्चस्तरीय चर्चा.
- 2020: "BECA" करार – भारताला अमेरिकेच्या सॅटेलाइट डेटा आणि लष्करी गुप्तचर सेवा मिळू लागल्या.
- 2020: ट्रम्प आणि मोदींनी "Howdy Modi" आणि "Namaste Trump" कार्यक्रम घेतले.

3.3 जो बायडेन आणि भारत-अमेरिका संबंध (2021 - आजपर्यंत)

- अमेरिकेचे धोरण "China Containment" वर केंद्रित असल्याने भारतासोबत सहकार्य वाढले.
- QUAD (भारत-अमेरिका-जपान-ऑस्ट्रेलिया) अधिक सक्रिय झाला.
- 2023: भारताने अमेरिकेकडून उच्च-तंत्रज्ञान संरक्षण उपकरणे खरेदी करण्याचे करार केले.

4 भारत-अमेरिका संबंधांचे महत्वाचे क्षेत्र

4.1 संरक्षण आणि सुरक्षा सहकार्य

- LEMOA (2016), COMCASA (2018), आणि BECA (2020) करार झाले.
- भारत अमेरिकेकडून Apache आणि Chinook हेलिकॉप्टर, P-8 Poseidon गस्ती विमाने आणि Stryker लष्करी वाहने खरेदी करतो.
- QUAD, मालाबार नौदल सराव आणि भारत-प्रशांत रणनीतीत सहकार्य.

4.2 व्यापार आणि अर्थव्यवस्था

- 2023 मध्ये भारत-अमेरिका व्यापार \$190 अब्ज डॉलर्सवर पोहोचला.
- अमेरिका ही भारताची सर्वात मोठी निर्यात बाजारपेठ आहे.
- भारत IT आणि फार्मा क्षेत्रात अमेरिकेसाठी महत्वाचा भागीदार आहे.

4.3 अणुशास्त्र आणि ऊर्जा क्षेत्रात सहकार्य

- 2008 पासून भारत आणि अमेरिका अणुऊर्जा सहकार्य वाढवत आहेत.
- अमेरिका भारतात अणुऊर्जा प्रकल्प उभारण्यासाठी गुंतवणूक करत आहे.

4.4 विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

- NASA-ISRO अंतराळ सहकार्य.
- 5G, AI, आणि क्वांटम संगणन क्षेत्रात सहकार्य वाढले.
- मायक्रोसॉफ्ट, गुगल, अॅपल यांसारख्या कंपन्यांनी भारतात मोठी गुंतवणूक केली.

5) भारत-अमेरिका संबंधांतील प्रमुख आव्हाने

- ✓ व्यापार विवाद: काही वेळा अमेरिकेने भारतीय IT सेवा आणि औषध कंपन्यांवर निर्बंध लावले आहेत.
- ✓ H-1B व्हिसा धोरण: भारतीय तंत्रज्ञान क्षेत्रासाठी अमेरिकेचे व्हिसा धोरण महत्वाचे आहे.
- ✓ रशिया-भारत संबंध: भारत-रशिया संरक्षण सहकार्य अमेरिकेला मान्य नाही.
- ✓ चीन धोरण: अमेरिका भारताला चीनविरोधी आघाडीवर आणू इच्छिते, पण भारत अधिक संतुलित भूमिका घेतो.

भारत-अमेरिका संबंधांचा भविष्यातील मार्ग

सकारात्मक बाबी:

- ✓ भारत-अमेरिका संबंध जागतिक स्थैर्यासाठी महत्वाचे ठरत आहेत.
- ✓ संरक्षण, व्यापार आणि तंत्रज्ञानात दोन्ही देश एकत्र येत आहेत.
- ✓ चीनच्या वाढत्या प्रभावाला रोखण्यासाठी अमेरिका भारताला महत्वाचा भागीदार मानते.

भविष्यातील दिशा:

- ✚ संरक्षण आणि व्यापार सहकार्य आणखी वाढेल.
- ✚ अंतराळ, सायबर सुरक्षा, आणि AI तंत्रज्ञानात अधिक सहकार्य होईल.
- ✚ भारताने दोन्ही महासत्तांशी (अमेरिका आणि रशिया) संतुलन राखणे आवश्यक आहे.

"भारत-अमेरिका संबंध जागतिक स्थैर्यासाठी महत्वाचे असून, भविष्यातील महासत्तांमधील भागीदारी अधिक बळकट होईल." 🚀

भारत आणि अमेरिका यांच्यातील BECA करार

✚ BECA म्हणजे काय?

BECA (Basic Exchange and Cooperation Agreement) हा भारत आणि अमेरिका यांच्यातील संरक्षण आणि गुप्तचर माहिती देवाणघेवाण करण्यासाठीचा करार आहे.

हा करार 27 ऑक्टोबर 2020 रोजी भारताचे संरक्षण मंत्री राजनाथ सिंह आणि अमेरिकेचे तत्कालीन परराष्ट्र मंत्री माईक पॉम्पिओ यांनी स्वाक्षरी केला.

◆ BECA कराराची वैशिष्ट्ये आणि उद्दिष्टे

BECA हा भारत आणि अमेरिका यांच्यातील चौथा आणि अंतिम "मूलभूत संरक्षण करार" आहे. या करारांतर्गत:

- ✓ सॅटेलाइट आणि भौगोलिक माहिती शेअर करणे:

- अमेरिका **GPS** आणि उपग्रह डेटा भारतासोबत शेअर करेल.
- यामुळे भारतीय क्षेपणास्त्रांचे अचूक लक्ष्यीकरण सुधारेल.

✓ सुरक्षा आणि संरक्षण सहकार्य वाढवणे:

- भारताला अमेरिकेच्या लष्करी नकाशे आणि रिअल-टाइम इमेजिंग डेटाचा फायदा होईल.
- नौदल आणि वायुदलाला शत्रूच्या हालचालींचे अचूक आकलन करता येईल.

✓ अमेरिकी संरक्षण तंत्रज्ञानाचा वापर:

- भारताला संशोधन, नकाशे, नौदल मार्ग आणि लष्करी लक्ष्य यांसाठी अमेरिकेच्या अत्याधुनिक **GIS** प्रणालींचा उपयोग करता येईल.
- भारताच्या ड्रोन आणि क्रूझ क्षेपणास्त्रांसाठी अचूक नेव्हिगेशन डेटा मिळेल.

✓ चीनविरोधी रणनीतीस मदत:

- BECA मुळे भारताला चीनच्या लष्करी हालचालींची अचूक माहिती मिळेल.
- भारत-चीन सीमेवरील तणावाच्या वेळी हे महत्वाचे ठरू शकते.

◆ BECA करारापूर्वीचे तीन महत्वाचे भारत-अमेरिका संरक्षण करार

BECA हा भारत-अमेरिकेतील चौथा मोठा संरक्षण करार आहे. याआधी तीन महत्वाचे करार झाले होते:

1 LEMOA (Logistics Exchange Memorandum of Agreement) - 2016

- LEMOA अंतर्गत भारत आणि अमेरिका एकमेकांचे लष्करी तळ वापरू शकतात.
- यामुळे इंधन, देखभाल आणि लष्करी सामग्रीची देवाणघेवाण शक्य झाली.
- भारतीय नौदलाला हिंद महासागर आणि प्रशांत महासागरातील अमेरिकी नौदल तळांचा उपयोग करता येईल.

2 COMCASA (Communications Compatibility and Security Agreement) - 2018

- भारतीय लष्कराला अमेरिकेच्या एनक्रिप्टेड संरक्षण संप्रेषण प्रणालींचा वापर करण्यास परवानगी मिळाली.
- F-35, P-8 Poseidon, C-17 सारख्या हाय-टेक शस्त्र प्रणाली भारतासाठी अधिक प्रभावी बनल्या.

3 BECA (Basic Exchange and Cooperation Agreement) - 2020

- GPS डेटा, नकाशे आणि उपग्रह प्रतिमा शेअर करण्याचा करार.
- मिसाइल, नौदल आणि हवाई हल्ल्यांसाठी अचूक माहिती मिळेल.

◆ BECA करारामुळे भारताला मिळणारे फायदे

1. लष्करी शक्ती वाढणार 🚀

- भारतीय लष्कराला अमेरिकेच्या अत्याधुनिक उपग्रह डेटा आणि **GIS** प्रणालीचा वापर करता येईल.
- यामुळे भारतीय क्षेपणास्त्रांचे अचूक लक्ष्यीकरण सुधारेल.

2. चीन आणि पाकिस्तानविरोधात रणनीतिक फायदा 🔍

- चीनच्या लडाख, अरुणाचल प्रदेश आणि दक्षिण चीन समुद्रातील हालचालींची माहिती मिळेल.
- पाकिस्तानच्या सीमेवरील दहशतवादी हालचाली ओळखणे सोपे होईल.

3. अमेरिका-भारत नौदल सहकार्य वाढणार ⚓

- BECA मुळे भारताला अमेरिकेच्या नौदल नकाशांचा उपयोग करून हिंद महासागर आणि दक्षिण चीन समुद्रात प्रभाव वाढवता येईल.
- मालदीव, श्रीलंका, सेशेल्स आणि इंडो-पॅसिफिक भागातील ऑपरेशनस मदत होईल.

4. अचूक क्षेपणास्त्र प्रणाली 🎯

- भारताच्या **BrahMos** आणि **Nirbhay** सारख्या क्रूझ क्षेपणास्त्रांची अचूकता वाढेल.
- ड्रोन, फायटर जेट्स आणि मिसाईल प्रणालींना प्रगत नेव्हिगेशन डेटा मिळेल.

♦ BECA करारावर भारतातील चिंता आणि आव्हाने

📌 1. संरक्षण डेटा गोपनीयतेचा प्रश्न

- अमेरिकेकडून मिळणाऱ्या डेटामध्ये भारत किती स्वतंत्र राहील?
- भारताच्या गुप्त लष्करी माहितीचा गैरवापर होण्याचा धोका आहे का?

📌 2. रशियाशी संबंध बिघडण्याची शक्यता

- भारताच्या संरक्षण सामन्यांमध्ये रशियाचा मोठा वाटा आहे (S-400 मिसाईल सिस्टम).
- **BECA** मुळे अमेरिका भारतावर रशियाशी करार न करण्यासाठी दबाव आणू शकते.

📌 3. चीन आणि पाकिस्तानचा संभाव्य विरोध

- BECA करारामुळे भारत आणि अमेरिका अधिक जवळ येणार असल्याने चीन आणि पाकिस्तान नाराज आहेत.
- चीनने हा करार 'इंडो-पॅसिफिकमध्ये अमेरिकेचे वर्चस्व वाढवण्याचा प्रयत्न' म्हणून टीका केली.

BECA कराराचे भारतासाठी महत्त्व

📌 भारत आणि अमेरिका यांच्यातील संरक्षण भागीदारीला **BECA** करारामुळे आणखी बळकटी मिळाली आहे.

जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान

✿ भारताच्या मिसाईल प्रणाली, ड्रोन ऑपरेशन, आणि नौदल क्षमतांमध्ये मोठी सुधारणा होणार आहे.

✿ भारताच्या सुरक्षा आणि संरक्षण धोरणासाठी **BECA** हा एक ऐतिहासिक टप्पा आहे.

✈️ **"BECA** मुळे भारताच्या लष्करी आणि संरक्षण यंत्रणेची ताकद वाढेल आणि अमेरिका-भारत संरक्षण भागीदारी आणखी मजबूत होईल!"

रशियन साम्राज्य, सोव्हिएत युनियन (संघ) आणि आजचा रशिया: ऐतिहासिक आढावा

रशियाचा इतिहास तीन प्रमुख टप्प्यांमध्ये विभागला जाऊ शकतो:

1. रशियन साम्राज्य (1547-1917) – झारशाही आणि विस्तारवादी धोरण.
2. सोव्हिएत युनियन (1922-1991) – साम्यवाद आणि महाशक्तीचा उदय.
3. आधुनिक रशिया (1991-आजपर्यंत) – सोव्हिएत पतनानंतरचा प्रवास.

१. रशियन साम्राज्य (1547-1917)

1.1 रशियन साम्राज्याचा प्रारंभ

- 1547 मध्ये इव्हान द टेरिबल (Ivan IV) याने स्वतःला "झार" (Tsar) घोषित करून रशियन साम्राज्य स्थापन केले.
- रशियाने मंगोल तातार वर्चस्व संपवून आपली सत्ता मजबूत केली.

1.2 रोमानोव्ह राजवंश आणि साम्राज्याचा विस्तार (1613-1917)

- 1613 मध्ये मिखाईल रोमानोव्ह याने रोमानोव्ह राजवंशाची स्थापना केली.
- पीटर द ग्रेट (1682-1725) आणि कॅथरीन द ग्रेट (1762-1796) यांच्या काळात रशिया एक बलाढ्य साम्राज्य बनला.
- 1812 मध्ये नेपोलियन बोनापार्टच्या फ्रेंच सैन्याला पराभूत केले.
- 19व्या शतकात रशियाने मध्य आशिया आणि सायबेरियात आपला प्रभाव वाढवला.

1.3 रशियन क्रांती आणि साम्राज्याचा अंत (1917)

- 1917 मध्ये फेब्रुवारी क्रांतीत (February Revolution) झार निकोलस दुसरा (Tsar Nicholas II) याला पदच्युत करण्यात आले.
- ऑक्टोबर क्रांती (October Revolution 1917) मध्ये व्लादिमीर लेनिनच्या नेतृत्वाखाली बोल्शेविक पक्षाने सत्ता हस्तगत केली.
- झार कुटुंबीयांची हत्या करण्यात आली आणि रशियन साम्राज्याचा शेवट झाला.

२. सोव्हिएत युनियन (1922-1991)

2.1 सोव्हिएत युनियनची स्थापना (1922)

- 30 डिसेंबर 1922 रोजी सोव्हिएत सोशलिस्ट रिपब्लिकची संघटना (USSR - Union of Soviet Socialist Republics) स्थापन करण्यात आली.
- व्लादिमीर लेनिन (1917-1924) यांनी नव्या साम्यवादी व्यवस्थेची स्थापना केली.

2.2 जोसेफ स्टालिन आणि साम्यवादाचा प्रभाव (1924-1953)

- स्टालिनने (Joseph Stalin) औद्योगिकीकरण आणि कृषी यंत्रणा लागू केली.
- 1930 च्या दशकात "महान शुद्धीकरण" (Great Purge) मध्ये लाखो लोकांना तुरुंगात टाकण्यात आले.
- दुसऱ्या महायुद्धात (1941-1945) सोव्हिएत युनियनने नाझी जर्मनीचा पराभव केला आणि महाशक्ती बनला.

2.3 शीतयुद्ध आणि अमेरिका-रशिया संघर्ष (1947-1991)

- सोव्हिएत युनियन आणि अमेरिका यांच्यात शीतयुद्ध सुरू झाले.
- 1957: पहिला उपग्रह 'स्पुटनिक-1' सोव्हिएत युनियनने अवकाशात पाठवला.
- 1961: युरी गगारिन अंतराळात जाणारा पहिला मनुष्य ठरला.
- 1962: क्युबा मिसाईल संकट – अमेरिका आणि सोव्हिएत युनियन यांच्यात तणाव निर्माण झाला.
- 1979: अफगाणिस्तानमध्ये सोव्हिएत सैन्याने आक्रमण केले, ज्यामुळे आर्थिक संकट निर्माण झाले.

2.4 सोव्हिएत युनियनचा पतन (1991)

- 1985 मध्ये मिखाईल गोर्बाचेव्ह (Mikhail Gorbachev) सत्तेवर आले आणि "ग्लासनोस्त" (उघडपणा) आणि "पेरेस्ट्रोइका" (सुधारणा) धोरणे लागू केली.
- 1991 मध्ये सोव्हिएत युनियनचे 15 स्वतंत्र देशांमध्ये विभाजन झाले.
- बोरिस येल्त्सिन (Boris Yeltsin) यांच्या नेतृत्वाखाली रशिया स्वतंत्र राष्ट्र बनले.

3. आधुनिक रशिया (1991-आजपर्यंत)

3.1 सोव्हिएत पतनानंतर रशियाची स्थिती (1991-1999)

- रशियन अर्थव्यवस्था ढासळली, बेरोजगारी आणि महागाई प्रचंड वाढली.
- 1993 मध्ये संसदेवर हल्ला होऊन लोकशाही संकटात आली.
- रशियाने नाटो आणि अमेरिकेसोबत संबंध सुधारण्याचा प्रयत्न केला.

3.2 व्लादिमीर पुतिन युग (2000-आजपर्यंत)

- 2000 मध्ये व्लादिमीर पुतिन (Vladimir Putin) राष्ट्राध्यक्ष झाले आणि त्यांनी रशियाला स्थैर्य दिले.
- रशियाने तेल आणि गॅस उद्योग मजबूत करून अर्थव्यवस्था वाढवली.
- 2008 मध्ये जॉर्जियावर आक्रमण करून दक्षिण ओसेशिया ताब्यात घेतले.
- 2014 मध्ये युक्रेनच्या क्रीमिया प्रांतावर कब्जा केला, ज्यामुळे अमेरिका आणि युरोपने निर्बंध लादले.

3.3 युक्रेन युद्ध आणि जागतिक राजकारण (2022-आजपर्यंत)

- 2022 मध्ये रशियाने युक्रेनवर मोठे आक्रमण केले, ज्यामुळे पश्चिमी देशांनी निर्बंध लादले.
- युक्रेन युद्धानंतर रशियाने चीन आणि भारतासोबत व्यापार आणि संरक्षण सहकार्य वाढवले.
- रशिया-नाटो तणाव अजूनही कायम आहे.

४. भारत आणि रशिया: ऐतिहासिक संबंध

4.1 प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळातील संपर्क

- भारत आणि रशियामध्ये सिल्क रूटच्या माध्यमातून व्यापार होत असे.
- अकबराच्या काळात रशियन व्यापारी भारतात येत असत.

4.2 आधुनिक भारत-रशिया संबंध (1947-1991)

- 1950-1990 या काळात सोव्हिएत युनियन भारताचा प्रमुख मित्र होता.
- भारताने 1971 मध्ये सोव्हिएत युनियनसोबत 'मित्रत्व करार' केला.
- सोव्हिएत युनियनने भारताला संरक्षण, अंतराळ आणि औद्योगिक क्षेत्रात मदत केली.

4.3 सोव्हिएत पतनानंतर भारत-रशिया संबंध (1991-आजपर्यंत)

- ✓ रशिया अजूनही भारताचा प्रमुख संरक्षण भागीदार आहे.
- ✓ भारताने 2000 मध्ये "सामरिक भागीदारी" करार केला.
- ✓ भारताच्या S-400 क्षेपणास्त्र प्रणाली खरेदीसाठी रशियाने सहकार्य केले.
- ✓ चंद्रयान आणि अंतराळ संशोधनात भारत-रशिया एकत्र काम करत आहेत.
- ✓ ऊर्जा क्षेत्रात दोन्ही देशांचे सहकार्य वाढत आहे.

रशियाचा ऐतिहासिक प्रवास आणि भविष्य

रशियाचा प्रवास:

टप्पा	वैशिष्ट्ये	परिणाम
रशियन साम्राज्य (1547-1917)	झारशाही आणि विस्तारवाद	प्रचंड साम्राज्य, पण अंतर्गत असंतोष आणि क्रांती.
सोव्हिएत युनियन (1922-1991)	साम्यवाद आणि जागतिक महासत्ता	औद्योगिक प्रगती, पण कठोर राजवट आणि पतन.
आधुनिक रशिया (1991-आज)	लोकशाही आणि सत्ताकेंद्रित प्रशासन	स्थैर्य, पण आंतरराष्ट्रीय संघर्ष आणि निर्बंध.

भविष्यकालीन दिशा:

- ✓ रशिया अजूनही जागतिक महासत्ता राहिल, पण त्याला आर्थिक आणि राजकीय आव्हाने भेडसावत राहतील.
- ✓ भारत-रशिया संबंध अजूनही मजबूत राहतील, विशेषतः संरक्षण आणि ऊर्जा क्षेत्रात.
- ✓ युक्रेन युद्धानंतर रशियाचा जागतिक राजकारणातील पुढील मार्ग महत्त्वाचा ठरेल. 🚀

रशियन साम्राज्य, सोव्हिएत युनियन आणि आधुनिक रशिया या तिन्ही कालखंडातील भारत-रशिया संबंध

भारत आणि रशियाचे संबंध अनेक शतकांपासून सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय आणि संरक्षण सहकार्यावर आधारित आहेत. या संबंधांचा प्रवास तीन प्रमुख टप्प्यांतून झाला आहे:

1. रशियन साम्राज्य आणि भारत (1547-1917) – प्रारंभीचे सांस्कृतिक व व्यापारी संबंध.
2. सोव्हिएत युनियन आणि भारत (1922-1991) – साम्यवादी महासत्तेशी भारताचे मैत्रीपूर्ण सहकार्य.
3. आधुनिक रशिया आणि भारत (1991-आजपर्यंत) – सामरिक भागीदारी आणि बहुपक्षीय सहकार्य.

१. रशियन साम्राज्य आणि भारताचे संबंध (1547-1917)

1.1 प्रारंभीचे व्यापार आणि सांस्कृतिक संबंध

- 16व्या शतकात (1547-1600) रशियन व्यापारी भारताशी व्यापार करू लागले.
- इव्हान द टेरिबल (Ivan IV) याच्या काळात रशियन व्यापारी मध्य आशिया आणि भारताशी संबंध प्रस्थापित करत होते.
- 17व्या-18व्या शतकात भारतातून रशियाला मसाले, कापड आणि हिरे निर्यात होत होते, तर रशियातून लोखंड आणि फर (Fur) भारतात येत होते.

1.2 पीटर द ग्रेट आणि भारत

- 1700-1725: पीटर द ग्रेटने (Peter the Great) रशियाच्या व्यापाऱ्यांना भारताशी अधिक संबंध वाढवण्यास प्रोत्साहन दिले.
- रशियन जहाजे भारताच्या बंदरांपर्यंत पोहोचू लागली.

1.3 ब्रिटिश राजवटीचा प्रभाव आणि रशियाचे धोरण (1800-1917)

- 19व्या शतकात ब्रिटिश भारत आणि रशियन साम्राज्य यांच्यात 'महान खेळ' (The Great Game) सुरू झाला.
- रशिया भारतात ब्रिटिश साम्राज्यविरोधात पर्शिया आणि अफगाणिस्तानच्या माध्यमातून प्रभाव वाढवण्याचा प्रयत्न करत होता.
- रशियन क्रांतीपूर्व काळात भारत-रशिया संबंध तितकेसे दृढ नव्हते, पण काही भारतीय क्रांतिकारकांनी रशियाकडे आशा ठेवली.

२. सोव्हिएत युनियन आणि भारताचे संबंध (1922-1991)

2.1 भारतीय स्वातंत्र्य चळवळ आणि सोव्हिएत युनियन (1920-1947)

- 1917 मध्ये बोलशेविक क्रांतीनंतर साम्यवादी विचार भारतातही पोहोचले.
- नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांनी सोव्हिएत युनियनकडे ब्रिटिशविरोधी मदतीसाठी संपर्क साधला.
- भारतातील कम्युनिस्ट चळवळींना सोव्हिएत युनियनकडून वैचारिक आणि आर्थिक मदत मिळाली.

2.2 भारताच्या स्वातंत्र्यानंतरचे संबंध (1947-1960)

- 1947 मध्ये भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर सोव्हिएत युनियनने त्वरित भारताशी मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित केले.
- भारत-रशिया व्यापार आणि तंत्रज्ञान सहकार्य सुरू झाले.
- 1955: निकिता ख्रुश्चेव (Nikita Khrushchev) आणि निकोलाई बुल्गानिन (Nikolai Bulganin) यांनी भारताला भेट दिली आणि भारताच्या पंचशील धोरणाला समर्थन दिले.

2.3 भारत-रशिया सामरिक सहकार्याचा सुवर्णकाळ (1960-1980)

1. संरक्षण सहकार्य:

- सोव्हिएत युनियन भारताचा सर्वात मोठा शस्त्रास्त्र पुरवठादार बनला.
- भारताने MiG-21 लढाऊ विमानं, T-72 टँक, आणि S-75 क्षेपणास्त्र प्रणाली सोव्हिएत युनियनकडून खरेदी केली.
- INS Vikramaditya विमानवाहू नौका सोव्हिएत तंत्रज्ञानावर आधारित होती.

2. आर्थिक आणि औद्योगिक सहकार्य:

- सोव्हिएत युनियनने भिलाई आणि बोकारो स्टील प्लांट, भेल (BHEL), ओएनजीसी (ONGC) यांसारख्या अनेक भारतीय उद्योगांना मदत केली.
- रुपया-रुबल व्यापार प्रणाली लागू करण्यात आली, त्यामुळे भारताला डॉलरचा ताण नव्हता.

3. अंतराळ आणि तंत्रज्ञान:

- 1975: भारताचा पहिला उपग्रह 'आर्यभट्ट' हा सोव्हिएत युनियनच्या मदतीने अंतराळात सोडला गेला.
- 1984: विंग कमांडर राकेश शर्मा हे सोव्हिएत युनियनच्या सोयूज टी-11 मोहिमेच्या माध्यमातून अंतराळात गेले.

2.4 1971 भारत-पाकिस्तान युद्ध आणि सोव्हिएत युनियनचे समर्थन

- 1971 मध्ये भारत-पाकिस्तान युद्धाच्या वेळी अमेरिका आणि चीनने पाकिस्तानला मदत केली, तर सोव्हिएत युनियन भारताच्या बाजूने उभा राहिला.
- 1971 मध्ये भारत-रशिया मैत्री करार (Indo-Soviet Treaty of Friendship and Cooperation) झाला.
- या युद्धात सोव्हिएत नौदलाने भारताला अमेरिकेच्या सातव्या आरमारी तुकडीपासून संरक्षण दिले.

2.5 सोव्हिएत युनियनचा पतन आणि भारत-रशिया संबंध (1980-1991)

- **1985:** मिखाईल गोर्बाचेव्ह यांचे सुधारणा धोरण भारताला उपयुक्त ठरले.
 - **1991** मध्ये सोव्हिएत युनियन कोसळल्यानंतर भारतावर मोठा परिणाम झाला, कारण व्यापार आणि संरक्षणासाठी भारत मोठ्या प्रमाणावर रशियावर अवलंबून होता.
-

3. आधुनिक रशिया आणि भारताचे संबंध (1991-आजपर्यंत)

3.1 सोव्हिएत पतनानंतर भारत-रशिया संबंध (1991-2000)

- सोव्हिएत युनियनच्या पतनानंतर भारत-रशिया संबंध थोडे कमजोर झाले.
- रशिया आर्थिक संकटात गेला, त्यामुळे भारताच्या संरक्षण करारांवर परिणाम झाला.
- **1993** मध्ये भारत-रशिया संरक्षण करार झाला, ज्यामुळे संबंध सुधारले.

3.2 पुढील युगातील भारत-रशिया संबंध (2000-आजपर्यंत)

1. संरक्षण आणि सामरिक सहकार्य:

- रशियाने भारताला ब्रह्मोस क्षेपणास्त्र प्रणाली, **T-90** टँक, आणि **Su-30MKI** विमाने पुरवली.
- **S-400** क्षेपणास्त्र प्रणालीसाठी भारत-रशिया करार झाला.
- भारत आणि रशियाने **INDRA** नावाने संयुक्त लष्करी सराव सुरू केला.

2. ऊर्जा आणि व्यापार:

- भारताने रशियाकडून अणुऊर्जा करार केला (कुडनकुलम अणुऊर्जा प्रकल्प).
- रशिया भारताला मोठ्या प्रमाणावर तेल आणि गॅस पुरवतो.

3. जागतिक भूराजकीय सहकार्य:

- भारत आणि रशिया हे ब्रिक्स (**BRICS**) आणि शांघाय कोऑपरेशन ऑर्गनायझेशन (**SCO**) चे सदस्य आहेत.
 - रशिया भारताच्या संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषद (**UNSC**) स्थायी सदस्यत्वाच्या मागणीला समर्थन देते.
-

भारत-रशिया संबंधांचा प्रवास

टप्पा	वैशिष्ट्ये	परिणाम
रशियन साम्राज्य (1547-1917)	प्रारंभीचे व्यापार संबंध, ब्रिटिश हस्तक्षेप	भारत-रशिया संबंध तुलनेने मर्यादित.
सोव्हिएत युनियन (1922-1991)	भारताच्या संरक्षण, उद्योग, अंतराळ क्षेत्रात मोठी मदत	भारताचा सर्वात विश्वासू मित्र.
आधुनिक रशिया (1991-आज)	संरक्षण, ऊर्जा, व्यापार सहकार्य, बहुपक्षीय मंच	संबंध मजबूत, पण चीन आणि अमेरिका यांच्याशी भारताचा समतोल धोरण.

भविष्यकालीन दिशा:

- ✓ रशियासोबत संरक्षण आणि ऊर्जा सहकार्य आणखी मजबूत करणे.
- ✓ नवीन तंत्रज्ञान आणि अंतराळ संशोधनात सहकार्य वाढवणे.
- ✓ युक्रेन युद्ध आणि चीनच्या प्रभावामुळे सावध रणनीती ठेवणे. 🚀

चीनच्या राजकीय इतिहासाचा विस्तृत आढावा: राजेशाही, गणराज्य आणि साम्यवाद

चीनचा इतिहास तीन प्रमुख टप्प्यांत विभागला जातो:

1. राजेशाही चीन (प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळ – 221 BCE ते 1912 CE)
2. गणराज्य चीन (1912-1949)
3. साम्यवादी चीन (1949 ते आजपर्यंत)

१. राजेशाही चीन (221 BCE - 1912 CE)

चीनमध्ये **221 BCE** मध्ये पहिल्यांदा एकसंध राजसत्ता निर्माण झाली आणि 1912 CE पर्यंत विविध राजवंशांनी राज्य केले.

1.1 प्रमुख राजवंश आणि त्यांचे वैशिष्ट्ये

राजवंश	कालखंड	वैशिष्ट्ये
किन राजवंश (Qin Dynasty)	221 BCE - 206 BCE	चीनच्या पहिल्या सम्राटाने (Qin Shi Huang) चीनचे एकत्रीकरण केले, महान भिंतीची (Great Wall) सुरुवात.
हान राजवंश (Han Dynasty)	206 BCE - 220 CE	चीनी संस्कृतीचा सुवर्णकाळ, रेशीम मार्ग (Silk Road) सुरू.
तांग राजवंश (Tang Dynasty)	618 - 907 CE	बौद्ध धर्माचा प्रभाव, विज्ञान आणि कला यांचा उत्कर्ष.
सांग राजवंश (Song Dynasty)	960 - 1279 CE	कागदाचे पैसे, छपाई तंत्रज्ञान, नेव्हिगेशन तंत्राचा विकास.
युआन राजवंश (Mongol Rule - Yuan Dynasty)	1279 - 1368 CE	मंगोल शासक कुबलाय खानने चीन जिंकला.
मिंग राजवंश (Ming Dynasty)	1368 - 1644 CE	झेंग हे (Zheng He) यांच्या सागरी मोहिमा, प्रचंड सांस्कृतिक प्रगती.

चिंग राजवंश (Qing Dynasty)	1644 - 1912 CE	चीनच्या राजेशाहीचा शेवटचा राजवंश, पश्चिमी शक्तींनी चीनवर प्रभाव टाकला.
----------------------------	-------------------	--

1.2 राजेशाही चीनचा अंत (1912)

- 19व्या शतकात युरोपियन शक्तींनी "अफू युद्धे" (Opium Wars - 1839-42, 1856-60) लादली आणि चीनवर अर्ध-औपनिवेशिक नियंत्रण मिळवले.
- 1899-1901: बॉक्सर उठाव (**Boxer Rebellion**) - परदेशी प्रभावाविरुद्ध बंड.
- 1911-1912: शिनहाय क्रांती (**Xinhai Revolution**) - चीनच्या शेवटच्या सम्राट पुई (**Puyi**) याला गादीवरून खाली खेचण्यात आले आणि चीनचे गणराज्य स्थापन झाले.

२. चीनचे गणराज्य (1912-1949)

1912 मध्ये चिंग राजवंशाच्या पतनानंतर चीन गणराज्य म्हणून अस्तित्वात आला.

2.1 सुरुवातीचा कालखंड आणि अंतर्गत संघर्ष

- सन यात-सेन (**Sun Yat-sen**) हे चीनचे पहिले राष्ट्राध्यक्ष आणि "गुओमिंडांग" (**Kuomintang - KMT**) पक्षाचे संस्थापक होते.
- 1916-1928**: चीनमध्ये वेगवेगळ्या गव्हर्नर आणि लष्करी सेनापतींमध्ये सत्ता संघर्ष निर्माण झाला.
- 1928**: च्यांग काई-शेक (**Chiang Kai-shek**) यांनी गुओमिंडांग पक्षाची सत्ता स्थापन केली आणि चीनचे एकत्रीकरण केले.

2.2 चीनचा दुसरा महायुद्ध आणि जपानी आक्रमण (1937-1945)

- 1937 मध्ये जपानने चीनवर आक्रमण केले आणि चीनमध्ये मोठ्या प्रमाणावर हत्याकांडे केली (उदा. नानजिंग नरसंहार).
- 1941**: चीन अमेरिकेच्या बाजूने दुसऱ्या महायुद्धात सहभागी झाला.
- 1945**: जपानचा पराभव झाला आणि चीनला स्वतंत्र सत्ता मिळाली.

2.3 चीनमध्ये गृहयुद्ध (1945-1949)

- दुसऱ्या महायुद्धानंतर चीनमध्ये गुओमिंडांग (**KMT**) आणि साम्यवादी पक्ष (**CPC**) यांच्यात गृहयुद्ध सुरू झाले.
- 1949**: माओ झेडोंग (Mao Zedong) यांच्या नेतृत्वाखाली कम्युनिस्ट पक्षाने गुओमिंडांगवर विजय मिळवला.
- च्यांग काई-शेक आणि गुओमिंडांग समर्थक तैवानला पळून गेले आणि तिथे वेगळी सत्ता स्थापन केली.

३. साम्यवादी चीन (1949 - आजपर्यंत)

1 ऑक्टोबर 1949 रोजी माओ झेडॉंग यांनी पीपल्स रिपब्लिक ऑफ चायना (PRC) ची स्थापना केली आणि चीन पूर्णपणे साम्यवादी देश बनला.

3.1 माओ युग (1949-1976)

1. मोठ्या प्रमाणावर साम्यवादी सुधारणा:

- सर्व उद्योगांचे आणि शेतीचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.
- "ग्रेट लीप फॉरवर्ड" (1958-1962) – औद्योगिक आणि कृषी उत्पादन वाढवण्याचा अयशस्वी प्रयत्न (कोट्यवधी लोकांचा दुष्काळाने मृत्यू).
- "सांस्कृतिक क्रांती" (1966-1976) – विरोधकांना दडपण्याचा प्रयत्न, लाखो लोकांच्या फाशी आणि छळ.

3.2 डेंग झियाओपिंग युग (1978-1997): आर्थिक सुधारणा

1. बाजारपेठ अर्थव्यवस्थेकडे वाटचाल:

- 1978 पासून चीनने 'खुल्या अर्थव्यवस्थे'चे धोरण स्वीकारले.
- "स्पेशल इकॉनॉमिक झोन्स" (Special Economic Zones - SEZs) ची स्थापना केली.
- अमेरिका आणि युरोपसोबत व्यापार वाढवला.

3.3 21व्या शतकातील चीन (2000 - आजपर्यंत)

1. जागतिक महासत्ता म्हणून उदय:

- 2001: चीन WTO मध्ये सहभागी झाला.
- 2013: शी जिनपिंग (Xi Jinping) यांचे नेतृत्व – "Belt and Road Initiative" (BRI) सुरू.
- 2022: चीन अमेरिका, रशिया आणि युरोपला तगडी स्पर्धा देणारी जागतिक महाशक्ती बनला.

भारत आणि चीन: ऐतिहासिक संबंध आणि परिणाम

4.1 ऐतिहासिक काळातील संबंध:

- प्राचीन काळात बौद्ध धर्म आणि व्यापाराद्वारे भारत-चीन संबंध चांगले होते.
- संगमयुगात (सातवाहन काळ) भारत-चीन सिल्क रूटद्वारे जोडला गेला.

4.2 आधुनिक काळात संघर्ष आणि सहकार्य:

- ✓ 1950: भारताने पहिल्यांदा PRC ला मान्यता दिली.
- ✗ 1962: भारत-चीन युद्ध (चीनचा अरुणाचल प्रदेशवर दावा).
- ✓ 1988: राजीव गांधी यांनी चीनसोबत संबंध सुधारले.
- ✗ 2020: गलवान संघर्ष – भारत-चीन तणाव वाढला.
- ✓ व्यापार: भारत-चीन व्यापार 2023 मध्ये \$130 अब्ज डॉलर्सपर्यंत पोहोचला.

चीनच्या तीन युगांचा प्रभाव

टप्पा	वैशिष्ट्ये	परिणाम
राजेशाही चीन	2000 वर्षे चाललेले राजघराण्यांचे राज्य	सांस्कृतिक आणि वैज्ञानिक प्रगती, पण औपनिवेशिक शक्तींनी कमकुवत केला.
गणराज्य चीन	1912-1949, लोकशाहीच्या दिशेने प्रयत्न	पण अंतर्गत युद्ध आणि अशांतता यामुळे अपयश.
साम्यवादी चीन	1949-आजपर्यंत, शक्तिशाली अर्थव्यवस्था	चीन जागतिक महासत्ता बनला, पण राजकीय दबाव कायम.

चीनचा राजकीय प्रवास हा एका राजेशाही राष्ट्रापासून जागतिक महासत्तेकडे झालेला एक विलक्षण बदल आहे.

भारत-चीन संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा

भारत आणि चीन हे आशियातील दोन प्राचीन आणि महान संस्कृती आहेत. दोन्ही देशांचे संबंध सांस्कृतिक, व्यापार, बौद्ध धर्म, आणि राजकीय क्षेत्रांत हजारो वर्षे घट्ट राहिले आहेत. तथापि, 20व्या आणि 21व्या शतकात दोन्ही देशांमध्ये सीमा विवाद, युद्ध, आणि राजकीय संघर्ष यामुळे संबंध तणावपूर्ण राहिले. या ऐतिहासिक प्रवासाचा आढावा घेऊया.

१. प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळातील भारत-चीन संबंध (ई.स. पूर्व 200 - 1700 ई.स.)

भारत आणि चीनमधील संबंध बौद्ध धर्म, व्यापार, आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण यांच्यावर आधारित होते.

1.1 प्राचीन व्यापारी मार्ग आणि संबंध (ई.स.पू. 200 - 500 ई.स.)

- रेशीम मार्ग (**Silk Route**): चीन आणि भारत यांच्यात व्यापारासाठी वापरण्यात आलेला महत्वाचा मार्ग.
- भारतातून चीनला: कापड, मसाले, औषधी वनस्पती, हत्ती, आणि बौद्ध साहित्य.
- चीनमधून भारताला: रेशीम, कागद, सिरॅमिक, आणि चिनी औषधे.

1.2 बौद्ध धर्माचा प्रसार (500-1000 ई.स.)

- कुशाण काळात (1ला-3रा शतक) बौद्ध धर्म चीनमध्ये पसरला.

- फाहियान (Faxian - 5वे शतक) आणि ह्युएनत्सांग (Xuanzang - 7वे शतक) हे प्रसिद्ध चिनी यात्रेकरू भारतात आले आणि त्यांनी भारतीय बौद्ध केंद्रांवर संशोधन केले.

1.3 मध्ययुगीन काळातील संबंध (1000-1700 ई.स.)

- तांग आणि सांग राजवंशांमध्ये भारतीय गणित आणि खगोलशास्त्राचा चीनवर प्रभाव.
- मोगल काळात (1526-1707) भारत-चीन व्यापार चालू राहिला.

२. ब्रिटिश साम्राज्य आणि भारत-चीन संबंध (1750-1947)

ब्रिटिशांच्या काळात भारत-चीन संबंध थेट नसून ब्रिटिश हस्तक्षेपामुळे नियंत्रित झाले.

2.1 अफू युद्धे (Opium Wars) आणि ब्रिटिश हस्तक्षेप (1839-1860)

- ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने चीनला अफूची विक्री केली, त्यामुळे चीनमध्ये मोठे व्यसन वाढले.
- चीनने अफूवर बंदी घातल्याने ब्रिटनने "अफू युद्धे" (Opium Wars) लादली.
- भारताच्या ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी चीनमध्ये ब्रिटिश सत्तेला मदत केली.
- ब्रिटिश साम्राज्यामुळे भारत-चीन थेट संबंध बळकट होऊ शकले नाहीत.

2.2 1911 मध्ये चीनचे गणराज्य स्थापन आणि भारतीय स्वातंत्र्य चळवळ

- सन यात-सेन (Sun Yat-sen) यांनी चिंग राजवंश संपवून चीनमध्ये प्रजासत्ताक स्थापन केले.
- भारतात 1911 पासून स्वातंत्र्यलढा जोर धरू लागला.
- 1927 मध्ये भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसने चीनला पाठिंबा दिला.

३. स्वातंत्र्यानंतर भारत-चीन संबंध (1947 - 1962)

भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर आणि 1949 मध्ये चीनमध्ये साम्यवादी क्रांतीनंतर संबंध सुरुवातीला सकारात्मक होते, पण नंतर तणाव वाढला.

3.1 सुरुवातीचे मैत्रीपूर्ण संबंध (1947-1959)

- भारताने 1949 मध्ये चीनच्या "पीपल्स रिपब्लिक ऑफ चायना" (PRC) ला मान्यता दिली.
- 1950 मध्ये तिबेटमध्ये चीनने सैन्य पाठवले, पण भारताने त्यावर मूकसंमती दर्शवली.
- 1954 मध्ये "पंचशील करार" (Panchsheel Agreement) झाला:
 1. एकमेकांच्या सार्वभौमत्वाचा सन्मान
 2. आक्रमण न करण्याचा करार
 3. परस्पर न हस्तक्षेप
 4. समानता आणि सहकार्य
 5. शांततेत सहअस्तित्व

3.2 भारत-चीन युद्ध (1962)

- 1959 मध्ये तिबेटच्या धार्मिक नेत्याला (दलाई लामा) भारताने आश्रय दिला.
- चीनने अरुणाचल प्रदेश आणि लडाखच्या भागावर हक्क सांगितला.

- **20 ऑक्टोबर 1962:** चीनने भारतावर आक्रमण केले आणि मोठ्या भूभागावर ताबा मिळवला.
 - भारताला मोठ्या प्रमाणावर सैन्य नुकसान झाले.
 - युद्धानंतर संबंध अत्यंत तणावपूर्ण झाले.
-

४. युद्धानंतर भारत-चीन संबंध (1963 - 1990)

4.1 चीन-पाकिस्तान जवळीक (1963-1980)

- चीन आणि पाकिस्तानमध्ये मैत्री वाढली.
- 1963 मध्ये पाकिस्तानने चीनला गिलगिट-बाल्टिस्तानचा काही भाग दिला.
- भारत-चीन संबंध अधिक तणावपूर्ण झाले.

4.2 1979 नंतर भारत-चीन संबंध सुधारण्याचा प्रयत्न

- 1979 मध्ये भारतीय परराष्ट्र मंत्री अतल बिहारी वाजपेयी यांनी चीनला भेट दिली.
 - 1988 मध्ये राजीव गांधी यांनी चीनला भेट देऊन संबंध सुधारण्याचा प्रयत्न केला.
-

५. 1990 नंतर भारत-चीन संबंध: व्यापार आणि तणाव यांचा समतोल

5.1 व्यापार वाढ आणि सहकार्य (1990-2010)

- 1996 मध्ये सीमावाद टाळण्यासाठी शांतता करार झाला.
- 2000 नंतर भारत-चीन व्यापार वेगाने वाढला.
- 2005 मध्ये "रणनीतिक सहकार्य करार" (Strategic Partnership Agreement) झाला.

5.2 लडाख आणि डोकलाम संघर्ष (2017-2020)

- **2017:** डोकलाम येथे भारत-चीन सैन्यात तणाव निर्माण झाला.
 - **2020:** गलवान खोऱ्यात भारतीय आणि चिनी सैन्याचा संघर्ष (20 भारतीय सैनिक शहीद).
-

६. भारत-चीन संबंधांचा वर्तमान आणि भविष्यातील अंदाज (2021 - पुढे)

6.1 सध्याचे तणावाचे मुद्दे:

- ✓ सीमा विवाद: अरुणाचल प्रदेश आणि लडाख
- ✓ **OBOR (One Belt One Road)** प्रकल्प: भारताचा विरोध
- ✓ तैवान आणि अमेरिकेतील वाढते संबंध: चीनला चिंता
- ✓ भारत-**QUAD** संबंध: चीनला अप्रिय

6.2 भारत-चीन व्यापार आणि अर्थव्यवस्था:

- 2022 मध्ये भारत-चीन व्यापार \$130 अब्ज डॉलर्स झाला.

- भारत आणि चीनचे तंत्रज्ञान, औद्योगिक सहकार्य काही प्रमाणात सुरू आहे.

७. भारत-चीन संबंध - स्पर्धा की सहकार्य?

स्पर्धा:

- ✗ सीमा विवाद कायम आहे.
- ✗ चीन पाकिस्तानला मदत करत आहे.
- ✗ भारत **QUAD** आणि अमेरिकेसोबत अधिक जवळ जात आहे.

सहकार्य:

- ✓ व्यापार आणि अर्थव्यवस्थेत सहकार्य सुरू आहे.
- ✓ हवामान बदल आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांमध्ये दोन्ही देश एकत्र काम करत आहेत.

भविष्यातील दिशा:

- ✓ भारताने व्यापार आणि सुरक्षितता दोन्ही संतुलित ठेवणे गरजेचे आहे.
- ✓ सीमावाद आणि तणाव टाळण्यासाठी धोरणात्मक संवाद आवश्यक आहे.
- ✓ भारत-चीन संबंध पूर्णतः मित्रत्वाचे होणार नाहीत, पण व्यवस्थापित स्पर्धा (**Managed Competition**) सुरू राहील. 🚀

डॉ. द्वारकानाथ कोटणीस: चीनमधील भारतीय वैद्यकीय योद्धा

डॉ. द्वारकानाथ कोटणीस (1910-1942) हे भारतीय डॉक्टर आणि स्वातंत्र्यपूर्व काळातील एक महान वैद्यकीय योद्धा होते, ज्यांनी चीनमध्ये जाऊन जपानविरुद्धच्या युद्धात चिनी सैनिक आणि नागरिकांची वैद्यकीय सेवा केली. त्यांच्या त्यागामुळे चीन आणि भारतातील मैत्रीचे प्रतीक म्हणून त्यांना आजही चीनमध्ये मोठा सन्मान दिला जातो.

१. प्रारंभिक जीवन आणि शिक्षण

- जन्म: 10 ऑक्टोबर 1910, सोलापूर, महाराष्ट्र
- शिक्षण: जी. एस. मेडिकल कॉलेज, मुंबई येथून एमबीबीएस पूर्ण केले.
- वैद्यकीय सेवेसाठी उत्सुक: भारतीय जनतेची सेवा करण्याची तीव्र इच्छा होती.

२. चीनमधील वैद्यकीय सेवा (1938-1942)

2.1 चीनला जाण्याचा निर्णय

- 1937 मध्ये जपानने चीनवर आक्रमण केले आणि चीनमध्ये मोठ्या प्रमाणावर विध्वंस झाला.
- चीनने भारताला वैद्यकीय मदतीसाठी विनंती केली.

- पंडित जवाहरलाल नेहरू आणि नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांच्या पुढाकाराने भारताने "इंडियन मेडिकल मिशन" (भारतीय वैद्यकीय संघ) चीनला पाठवला.
- डॉ. कोटणीस हे त्या पाच डॉक्टरांपैकी एक होते, जे चीनला मदतीसाठी गेले.

2.2 चीनमधील संघर्ष आणि सेवा

- डॉ. कोटणीस यांनी चीनच्या युन्हान, शानक्सी आणि हेबेई प्रांतात सेवा केली.
- रात्री-दिवस कार्यरत राहून त्यांनी हजारो सैनिकांचे प्राण वाचवले.
- सर्जरी आणि वैद्यकीय उपचारासाठी ते सतत युद्धभूमीवर उपस्थित असायचे.

2.3 डॉ. कोटणीस आणि कम्युनिस्ट चळवळ

- त्यांनी चीनी कम्युनिस्ट पक्षाच्या "आठवी रूट आर्मी" सोबत काम केले.
- माओ झेडोंग (Mao Zedong) यांनीही त्यांच्या कार्याची प्रशंसा केली.
- ते कम्युनिस्ट चळवळीचे समर्थक बनले आणि चीनच्या स्वातंत्र्य लढ्यात सामील झाले.

३. चीनमध्ये वैयक्तिक जीवन आणि विवाह

- डॉ. कोटणीस यांनी गुओ चिनलान (Guo Qinglan) या चिनी नर्सशी विवाह केला.
- त्यांना एक मुलगा झाला, ज्याचे नाव युन्हुआ कोटणीस ठेवले.
- दुर्दैवाने, त्यांच्या मुलाचा लहान वयात मृत्यू झाला.

४. अंतिम दिवस आणि मृत्यू (1942)

- युद्धाच्या तणावामुळे आणि प्रचंड श्रमामुळे डॉ. कोटणीस यांना मेंदूचा झटका (**Epilepsy**) आला.
- 9 डिसेंबर 1942 रोजी केवळ 32व्या वर्षी त्यांचे निधन झाले.
- त्यांच्या मृत्यूनंतर चीनमध्ये मोठा शोक व्यक्त करण्यात आला.

५. डॉ. कोटणीस यांचे चीन आणि भारतातील स्मारक आणि सन्मान

5.1 चीनमध्ये सन्मान

- चीनमध्ये आजही त्यांचे स्मारक आहे.
- बीजिंगमध्ये "डॉ. कोटणीस मेमोरियल हॉल" आहे.
- चीनमधील वैद्यकीय महाविद्यालयांमध्ये त्यांचा आदर केला जातो.

5.2 भारतातील स्मरण

- मुंबईमध्ये "डॉ. कोटणीस हॉस्पिटल" स्थापन करण्यात आले आहे.
- "Dr. Kotnis Ki Amar Kahani" (1946) हा चित्रपट त्यांच्या जीवनावर आधारित आहे.

- भारत आणि चीन यांच्या मैत्रीसाठी त्यांचे नाव कायमच स्मरणात ठेवले जाते.
-

६. भारत-चीन संबंधांमध्ये डॉ. कोटणीस यांची भूमिका

डॉ. कोटणीस हे भारत-चीन मैत्रीचे प्रतीक मानले जातात. त्यांचे बलिदान निस्वार्थ सेवा, वैद्यकीय क्षेत्रातील योगदान, आणि जागतिक शांततेच्या दिशेने एक महत्वपूर्ण पाऊल होते.

"डॉ. कोटणीस यांनी सीमांची तटबंदी ओलांडून मानवतेसाठी कार्य केले आणि त्यांचे कार्य अजरामर राहिल."

भारताचे शेजारी - पाकिस्तान आणि बांग्लादेश

पाकिस्तानचा इतिहास

📌 पाकिस्तानचा इतिहास मुख्यतः पाच प्रमुख टप्प्यांमध्ये विभागला जाऊ शकतो:

- 1) भारत-पाकिस्तान विभाजन आणि निर्मिती (1947-1958)
- 2) लष्करी हुकूमशाही आणि राजकीय अस्थिरता (1958-1971)
- 3) पूर्व पाकिस्तान गमावणे आणि नवे पाकिस्तान (1971-1988)
- 4) लोकशाही आणि कट्टरवादाचा उदय (1988-1999)
- 5) 21 व्या शतकातील पाकिस्तान: दहशतवाद, आर्थिक संकट आणि परराष्ट्र धोरण (2000 - आजपर्यंत)

1) भारत-पाकिस्तान विभाजन आणि पाकिस्तानची निर्मिती (1947-1958)

1.1 भारत आणि पाकिस्तानचा फाळणी (1947)

- 14 ऑगस्ट 1947 रोजी पाकिस्तानची स्थापना झाली.
- मोहम्मद अली जिना (**Mohammed Ali Jinnah**) हे पाकिस्तानचे पहिले गव्हर्नर जनरल बनले.
- पाकिस्तान दोन भागांत विभागले गेले:
 - पश्चिम पाकिस्तान (आजचा पाकिस्तान)
 - पूर्व पाकिस्तान (आजचे बांग्लादेश)

1.2 फाळणीचे परिणाम

- 1 कोटी लोकांचे स्थलांतर झाले आणि सुमारे 10 लाख लोक दंगलीत मृत्युमुखी पडले.
- कश्मीर प्रश्न निर्माण झाला: पाकिस्तानने 1947 मध्ये काश्मीरवर आक्रमण केले, त्यामुळे भारत-पाकिस्तान पहिले युद्ध झाले.
- 1949 मध्ये "UN Ceasefire" नंतर काश्मीरचा काही भाग पाकिस्तानच्या ताब्यात राहिला (PoK).

1.3 पहिली लोकशाही आणि अस्थिरता

- 1948: मोहम्मद अली जिना यांचे निधन झाले.
- 1956: पाकिस्तानने लोकशाही राज्यघटना स्वीकारली आणि इस्लामिक गणराज्य घोषित झाले.
- 1958: पाकिस्तानच्या लष्कराने सत्ता हस्तगत केली आणि लोकशाही संपली.

2) लष्करी हुकूमशाही आणि राजकीय अस्थिरता (1958-1971)

2.1 पाकिस्तानातील पहिली लष्करी राजवट (1958-1971)

- 1958: जनरल अयूब खान यांनी सत्ता हस्तगत करून लष्करी हुकूमशाही लागू केली.
- 1965: भारत-पाकिस्तान दुसरे युद्ध झाले (काश्मीरसाठी), पण ताश्कंद करारानंतर युद्ध थांबले.
- 1969: जनरल अयूब खान यांनी सत्ता सोडली आणि जनरल याहया खान यांनी सत्ता घेतली.

2.2 पूर्व पाकिस्तानातील असंतोष (1970-71)

- **1970:** पाकिस्तानच्या सार्वत्रिक निवडणुकीत झुल्फिकार अली भुट्टो यांच्या PPP पक्षाने पश्चिम पाकिस्तानमध्ये विजय मिळवला, पण शेख मुजीब उर रहमान यांच्या "अवामी लीग" ने पूर्व पाकिस्तानमध्ये मोठा विजय मिळवला.
- याह्या खान यांनी पूर्व पाकिस्तानला सत्ता हस्तांतर करण्यास नकार दिला, त्यामुळे पूर्व पाकिस्तानात बंड उफाळले.

2.3 बांगलादेश निर्मिती आणि पाकिस्तानचा पराभव (1971)

- **1971:** भारताच्या मदतीने बांगलादेश मुक्तिसंग्राम लढला गेला.
- **16 डिसेंबर 1971:** भारताने पाकिस्तानचा पराभव केला आणि बांगलादेश स्वतंत्र झाले.
- 93000 पाकिस्तानी सैनिकांनी भारतासमोर आत्मसमर्पण केले.

③ नवे पाकिस्तान आणि लष्करी-नागरी संघर्ष (1971-1988)

3.1 झुल्फिकार अली भुट्टो यांचा काळ (1971-1977)

- पाकिस्तानने नवीन राज्यघटना स्वीकारली आणि आण्विक कार्यक्रम सुरू केला.
- **1977:** जनरल झिया-उल-हक यांनी लष्करी बंड करून भुट्टोंना पदच्युत केले आणि 1979 मध्ये त्यांना फाशी दिली.

3.2 झिया-उल-हक यांचा हुकूमशाही कालखंड (1977-1988)

- पाकिस्तानात इस्लामीकरणाच्या धोरणांना चालना देण्यात आली.
- **1980:** पाकिस्तानला अमेरिका आणि सौदी अरेबियाकडून अफगाणिस्तानातील सोव्हिएतविरोधी युद्धासाठी मदत मिळाली.
- **1988:** झिया-उल-हक यांचा विमान अपघातात मृत्यू झाला.

④ लोकशाहीचा पुनरुत्थान आणि अतिरेकी संघटनांचा उदय (1988-1999)

4.1 बेनझीर भुट्टो आणि नवाज शरीफ यांची सत्ता संघर्ष (1988-1999)

- **1988:** बेनझीर भुट्टो पाकिस्तानच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान बनल्या.
- **1990:** नवाज शरीफ सत्तेवर आले, पण बेनझीर भुट्टो पुन्हा 1993 मध्ये पंतप्रधान झाल्या.
- **1998:** पाकिस्तानने अण्वस्त्र चाचणी घेतली आणि भारताप्रमाणे अण्वस्त्र शक्ती बनले.

4.2 कारगिल युद्ध (1999)

- पाकिस्तानी सैन्याने भारताच्या कारगिलमध्ये घुसखोरी केली.
- भारताने मोठ्या प्रमाणावर प्रतिहल्ला केला आणि पाकिस्तानला पराभव पत्करावा लागला.
- **1999:** पाकिस्तानात लष्करी बंड होऊन जनरल परवेझ मुशर्रफ सत्तेवर आले.

5] 21 व्या शतकातील पाकिस्तान: दहशतवाद, आर्थिक संकट आणि परराष्ट्र धोरण (2000 - आजपर्यंत)

5.1 परवेझ मुशर्रफ यांचा काळ (1999-2008)

- **2001:** 9/11 नंतर पाकिस्तानने अमेरिकेच्या "वॉर ऑन टेरर" मध्ये साथ दिली.
- **2007:** बेनझीर भुट्टो यांची हत्या झाली.
- **2008:** मुशर्रफ यांनी सत्ता सोडली आणि लोकशाही पुन्हा सुरू झाली.

5.2 दहशतवाद आणि अस्थिरता (2008-2020)

- **2008:** मुंबई हल्ला – पाकिस्तानस्थित दहशतवाद्यांनी भारतावर हल्ला केला.
- **2011:** अमेरिकेने पाकिस्तानमध्ये ओसामा बिन लादेनला ठार मारले.
- **2015:** पाकिस्तान-चीन आर्थिक कॉरिडोर (CPEC) प्रकल्प सुरू.

5.3 इम्रान खान आणि पाकिस्तानची आर्थिक घसरण (2018-2022)

- पाकिस्तानची अर्थव्यवस्था गंभीर संकटात सापडली.
- भारताशी संबंध तणावपूर्ण राहिले.
- **2022:** इम्रान खान यांना अविश्वास ठरावाद्वारे पदावरून हटवण्यात आले.

5.4 पाकिस्तानचा सध्याचा काळ (2023-आज)

- शहबाज शरीफ पंतप्रधान झाले.
- पाकिस्तानची अर्थव्यवस्था ढासळली आणि IMF कडून मदत घ्यावी लागली.
- दहशतवाद आणि लष्कराचे वाढते वर्चस्व पाकिस्तानच्या स्थैर्यास धोका आहे.

पाकिस्तानचा प्रवास

- 📌 पाकिस्तानचा इतिहास सतत लष्करी हस्तक्षेप, दहशतवाद आणि राजकीय अस्थिरतेने ग्रासलेला आहे.
- 📌 भारतातील काश्मीर प्रश्न, दहशतवाद, आणि चीनसोबत वाढते संबंध यामुळे पाकिस्तान सतत चर्चेत राहतो.
- 📌 भविष्यात पाकिस्तानने आर्थिक आणि राजकीय स्थैर्यासाठी मोठे धोरणात्मक बदल करणे आवश्यक आहे. 🚀

भारत-पाकिस्तान संबंध

भारत आणि पाकिस्तान यांचे संबंध 1947 पासून ते आजतागायत तणावपूर्ण राहिले आहेत. फाळणीनंतरच्या दंगलींपासून ते कारगिल युद्ध, दहशतवादी हल्ले आणि काश्मीर विवादापर्यंत, या दोन्ही शेजारी देशांमध्ये अनेक संघर्ष झाले. परंतु, व्यापार, क्रीडा आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण यामध्ये काही सकारात्मक टप्पेही आले आहेत.

📌 भारत-पाकिस्तान संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा

1 भारत-पाकिस्तान फाळणी आणि काश्मीर प्रश्न (1947-1948)

- **14-15 ऑगस्ट 1947:** भारत आणि पाकिस्तान स्वतंत्र झाले.
 - फाळणीच्या वेळी **10** लाखांहून अधिक लोक मारले गेले आणि **1** कोटीहून अधिक लोक विस्थापित झाले.
 - काश्मीर प्रश्न उद्भवला: पाकिस्तानने 1947 मध्ये काश्मीरवर हल्ला (ऑपरेशन गुलमर्ग) केला, त्यामुळे महाराजा हरिसिंह यांनी भारतात विलिनीकरण केले.
 - भारत-पाकिस्तान पहिले युद्ध (**1947-48**): भारताने सैन्य पाठवून पाकिस्तानी आक्रमण परतवून लावले.
 - **1949:** संयुक्त राष्ट्रांच्या मध्यस्थीने युद्धविराम जाहीर झाला आणि काश्मीरचा काही भाग पाकिस्तानच्या ताब्यात गेला (**PoK** - पाकिस्तान व्याप्त काश्मीर).
-

2 भारत-पाकिस्तान दुसरे युद्ध (1965) आणि ताश्कंद करार

- पाकिस्तानने **1965** मध्ये "ऑपरेशन जिब्राल्टर" अंतर्गत काश्मीरमध्ये घुसखोरी केली.
 - भारताने प्रखर प्रत्युत्तर दिले आणि पाकिस्तानच्या लाहोरपर्यंत भारतीय सैन्य पोहोचले.
 - ताश्कंद करार (**10 जानेवारी 1966**): सोव्हिएत युनियनच्या मध्यस्थीने युद्ध संपुष्टात आले.
-

3 भारत-पाकिस्तान तिसरे युद्ध आणि बांगलादेश निर्मिती (1971)

- **1971** मध्ये पूर्व पाकिस्तान (आजचा बांगलादेश) मध्ये लष्करी हिंसाचार सुरू झाला.
 - शेख मुजीब उर रहमान यांच्या नेतृत्वाखाली बांगलादेश मुक्तिसंग्राम सुरू झाला.
 - भारताने **3 डिसेंबर 1971** रोजी पाकिस्तानविरुद्ध युद्ध पुकारले.
 - **16 डिसेंबर 1971:** भारताच्या सैन्याने पाकिस्तानचा पराभव केला आणि बांगलादेश स्वतंत्र झाला.
 - **93000** पाकिस्तानी सैनिकांनी आत्मसमर्पण केले – हे दुसऱ्या महायुद्धानंतरचे सर्वात मोठे आत्मसमर्पण होते.
 - **1972:** भारत आणि पाकिस्तानमध्ये शिमला करार झाला, ज्यात काश्मीर प्रश्न द्विपक्षीय पातळीवर सोडवण्याचा निर्णय घेण्यात आला.
-

4 भारत-पाकिस्तान अण्वस्त्र चाचण्या आणि कारगिल युद्ध (1998-1999)

- **1998:** भारताने पोखरण-2 अण्वस्त्र चाचणी केली, त्यानंतर पाकिस्ताननेही अणुचाचणी केली.
 - **1999:** पाकिस्तानच्या सैन्याने कारगिलमध्ये घुसखोरी केली (ऑपरेशन बद्र).
 - भारतीय सैन्याने "ऑपरेशन विजय" अंतर्गत पाकिस्तानी सैनिकांना कारगिलमधून हुसकावून लावले.
 - भारताचा विजय झाला, पण भारत-पाकिस्तान संबंध आणखी बिघडले.
-

5 मुंबई हल्ला (26/11) आणि भारत-पाकिस्तान तणाव (2008-2016)

- 26 नोव्हेंबर 2008: पाकिस्तानी दहशतवादी संघटना "लष्कर-ए-तोयबा" ने मुंबईवर हल्ला केला.
- 170 हून अधिक लोक मारले गेले.
- हल्ल्यातील प्रमुख दहशतवादी अजमल कसाबला पकडले गेले आणि त्याला भारतात फाशी देण्यात आले.
- भारताने पाकिस्तानशी चर्चेवर काही काळ बंदी घातली.

📌 2016: उरी हल्ला – जैश-ए-मोहम्मदच्या दहशतवाद्यांनी भारतीय लष्करी छावणीवर हल्ला केला.
📌 भारताने "सर्जिकल स्ट्राईक" करून पाकिस्तानव्याप्त काश्मीरमधील दहशतवादी तळ उद्ध्वस्त केले.

6 पुलवामा हल्ला आणि बालाकोट एअर स्ट्राईक (2019)

- 14 फेब्रुवारी 2019: जैश-ए-मोहम्मदच्या आत्मघाती दहशतवाद्याने भारतीय CRPF जवानांच्या ताफ्यावर हल्ला केला.
- 40 पेक्षा जास्त भारतीय जवान शहीद झाले.
- भारताने 26 फेब्रुवारी 2019 रोजी "बालाकोट एअर स्ट्राईक" करून पाकिस्तानमधील दहशतवादी तळ उद्ध्वस्त केले.
- त्यानंतर पाकिस्ताननेही हवाई हल्ल्याचा प्रयत्न केला, पण भारताने F-16 विमान पाडले आणि विंग कमांडर अभिनंदन वर्धमान यांना पकडले.
- पाकिस्तानने आंतरराष्ट्रीय दबावामुळे अभिनंदन यांना परत सोडले.

📌 भारत-पाकिस्तान संबंधातील प्रमुख मुद्दे

1 काश्मीर विवाद

- काश्मीर हा भारत आणि पाकिस्तान यांच्यातील सर्वात मोठा वादाचा मुद्दा आहे.
- पाकिस्तान काश्मीरच्या भारतातील समावेशाला मान्यता देत नाही.
- 370 कलम हटवल्यानंतर (2019), पाकिस्तानने भारताशी व्यापार तोडला आणि अधिक कट्टर भूमिका घेतली.

2 पाकिस्तानमधून होणारी दहशतवादी कारवाई

- लष्कर-ए-तोयबा, जैश-ए-मोहम्मद, हिजबुल मुजाहिदीन सारख्या दहशतवादी संघटना पाकिस्तानमधून भारताविरुद्ध कारवाई करतात.
- भारताने संयुक्त राष्ट्र आणि FATF मध्ये पाकिस्तानविरुद्ध कडवा पवित्रा घेतला आहे.

3 व्यापारी संबंध आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण

- 2019 नंतर भारत आणि पाकिस्तान यांच्यात व्यापार जवळजवळ थांबला आहे.
- पाकिस्तानातील अनेक लोक भारतीय चित्रपट, संगीत आणि क्रिकेटमध्ये रस घेतात, पण राजकीय तणावामुळे हे संबंध मर्यादित झाले आहेत.

4 पाकिस्तान-चीन संबंध आणि भारताचा विरोध

- पाकिस्तान आणि चीनमध्ये सामरिक भागीदारी वाढली आहे.

- चीन-पाकिस्तान आर्थिक कॉरिडॉर (CPEC) हा भारताच्या विरोधात आहे.
- पाकिस्तान आणि चीन भारताविरोधात आंतरराष्ट्रीय मंचावर एकत्र येतात (उदा. UNSC).

भारत-पाकिस्तान संबंधांचे भविष्य

सकारात्मक शक्यता:

- ✓ लोकसंपर्क वाढवणे: लोकांमध्ये संवाद वाढला तर तणाव कमी होऊ शकतो.
- ✓ व्यापार सहकार्य: भारत आणि पाकिस्तान आर्थिक सहकार्य वाढवू शकतात.
- ✓ दहशतवादविरोधी सहकार्य: पाकिस्तानला दहशतवादाचा मोठा फटका बसला आहे, त्यामुळे भविष्यात दहशतवादविरोधी धोरणात बदल शक्य आहे.

आव्हाने:

- ✗ काश्मीर वाद: हा वाद सोडवण्याचा कोणताही मार्ग अद्याप सापडलेला नाही.
- ✗ दहशतवाद: पाकिस्तानमधील दहशतवादी गट भारतासाठी सातत्याने धोका निर्माण करतात.
- ✗ चीन-पाकिस्तान संबंध: चीन पाकिस्तानला भारताविरोधात मदत करत असल्याने तणाव कायम आहे.

- भारत आणि पाकिस्तान यांचे संबंध ऐतिहासिक, राजकीय आणि धार्मिकदृष्ट्या तणावपूर्ण राहिले आहेत.
- काश्मीर प्रश्न, दहशतवाद आणि व्यापार या मुद्द्यांवर दोन्ही देशांमध्ये संघर्ष सुरूच आहे.
- भविष्यात, दोन्ही देशांनी शांतता आणि सहकार्याचा मार्ग स्वीकारल्यास संबंध सुधारण्याची शक्यता आहे.

बांगलादेशचा इतिहास

बांगलादेशच्या इतिहासाचे प्रमुख टप्पे:

- 1 प्राचीन आणि मध्ययुगीन बांगलादेश (इ.स.पूर्व 3000 - 1757)
- 2 ब्रिटिश राजवट आणि स्वातंत्र्य चळवळ (1757 - 1947)
- 3 पूर्व पाकिस्तानचा उदय आणि असंतोष (1947 - 1971)
- 4 बांगलादेश मुक्तिसंग्राम आणि स्वातंत्र्य (1971)
- 5 स्वातंत्र्यानंतरच्या बांगलादेशचा प्रवास (1971 - आजपर्यंत)

1 प्राचीन आणि मध्ययुगीन बांगलादेश (इ.स. पूर्व 3000 - 1757)

1.1 प्राचीन बंगाल आणि महाजनपद काळ

- बांगलादेश प्राचीन भारताचा भाग होता आणि "गंगा, ब्रह्मपुत्रा आणि मेघना" नद्यांच्या परिसरात पहिल्या मानववस्त्या वसल्या.
- इ.स. पूर्व 6व्या शतकात "वंगा" आणि "पुंड्र" ही महाजनपदे अस्तित्वात होती.
- गुप्त आणि पाल राजवंशाच्या काळात (इ.स. 4-12 शतक) बंगाल संस्कृती, बौद्ध धर्म आणि व्यापार भरभराटीस आला.

1.2 इस्लामचा प्रसार आणि मुस्लिम राजवंश (12वे - 18वे शतक)

- 1204: बख्तियार खिलजीने बंगाल जिंकले आणि इस्लामचा प्रसार सुरू झाला.
- 1576: अकबराने बंगालला मुघल साम्राज्यात विलीन केले आणि बांगलादेशला आर्थिक केंद्र बनवले.
- 18व्या शतकाच्या सुरुवातीला बंगाल सुभेदार "सिराज-उद-दौला" सत्तेत आले.

2 ब्रिटिश राजवट आणि स्वातंत्र्य चळवळ (1757 - 1947)

2.1 प्लासीची लढाई आणि ब्रिटिश सत्ता (1757 - 1857)

- 1757 मध्ये प्लासीच्या युद्धात सिराज-उद-दौला यांचा पराभव झाला आणि ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने बंगालवर सत्ता स्थापन केली.
- बंगाल भारतातील ब्रिटिश राजवटीचे प्रमुख केंद्र बनले आणि कोलकाता हे ब्रिटिशांचे पहिले राजधानी शहर झाले.
- 1770 मध्ये मोठ्या दुष्काळामुळे 1 कोटी लोक मृत्युमुखी पडले.

2.2 बंगाल विभाजन आणि राष्ट्रवाद (1905 - 1947)

- 1905: लॉर्ड कर्झनने हिंदू आणि मुस्लिम समाज वेगळे करण्यासाठी बंगालचे विभाजन केले.
- 1911: भारतीय राष्ट्रवाद्यांच्या विरोधानंतर विभाजन मागे घेण्यात आले.
- 1940: मुस्लिम लीगने "लाहोर ठराव" पासून स्वतंत्र पाकिस्तानच्या मागणीला जोर दिला.

3 पूर्व पाकिस्तानचा उदय आणि असंतोष (1947 - 1971)

3.1 भारत-पाकिस्तान फाळणी आणि पूर्व पाकिस्तानची निर्मिती (1947)

- 14 ऑगस्ट 1947: भारताच्या फाळणीनंतर बंगालचा पूर्व भाग "पूर्व पाकिस्तान" म्हणून पाकिस्तानमध्ये सामील झाला.
- पश्चिम पाकिस्तान (आजचा पाकिस्तान) आणि पूर्व पाकिस्तान (आजचा बांगलादेश) यांच्यात 2000 किमीचे भौगोलिक अंतर होते.

3.2 पूर्व पाकिस्तानमधील असंतोष आणि भाषिक संघर्ष (1947 - 1952)

- पश्चिम पाकिस्तानने उर्दूला अधिकृत भाषा घोषित केली, पण पूर्व पाकिस्तानात 98% लोक बंगाली बोलत होते.
- 1952: ढाका येथे बंगाली भाषा आंदोलनादरम्यान पाकिस्तानच्या लष्कराने विद्यार्थ्यांवर गोळीबार केला.

- यामुळे "आंतरराष्ट्रीय मातृभाषा दिवस" साजरा केला जातो.

3.3 राजकीय संघर्ष आणि 1970 च्या निवडणुका

- 1970 मध्ये झालेल्या निवडणुकीत शेख मुजीब उर रहमान यांच्या "अवामी लीग" पक्षाने 162 पैकी 160 जागा जिंकल्या.
- पश्चिम पाकिस्तानने सत्ता हस्तांतरणास नकार दिला, त्यामुळे पूर्व पाकिस्तानात बंड उफाळले.

4 बांगलादेश मुक्तिसंग्राम आणि स्वातंत्र्य (1971)

4.1 बांगलादेश मुक्तिसंग्राम सुरू होतो (मार्च 1971)

- 25 मार्च 1971: पाकिस्तानच्या सैन्याने "ऑपरेशन सर्चलाईट" अंतर्गत ढाक्यामध्ये मोठा नरसंहार केला.
- 26 मार्च 1971: शेख मुजीब उर रहमान यांनी "बांगलादेशच्या स्वातंत्र्याची घोषणा" केली.

4.2 भारताची मदत आणि पाकिस्तानविरुद्ध युद्ध (डिसेंबर 1971)

- 3 डिसेंबर 1971: पाकिस्तानने भारतावर हवाई हल्ला केला आणि भारत-पाकिस्तान युद्ध सुरू झाले.
- 16 डिसेंबर 1971: भारताने पाकिस्तानचा पराभव केला आणि बांगलादेश स्वतंत्र झाला.
- 93000 पाकिस्तानी सैनिकांनी आत्मसमर्पण केले.

5 स्वातंत्र्यानंतरच्या बांगलादेशचा प्रवास (1971 - आजपर्यंत)

5.1 शेख मुजीब यांचे नेतृत्व आणि हत्या (1971-1975)

- शेख मुजीब उर रहमान बांगलादेशचे पहिले पंतप्रधान बनले.
- 1975: लष्करी बंडखोरांनी शेख मुजीब आणि त्यांचे संपूर्ण कुटुंब ठार मारले.

5.2 लष्करी राजवटीचा काळ (1975 - 1990)

- जनरल जिया-उर-रहमान (1975-1981) आणि जनरल इर्शाद (1982-1990) यांनी लष्करी राजवट चालवली.
- 1988: बांगलादेशने इस्लामला अधिकृत धर्म घोषित केले.

5.3 लोकशाहीचा पुनरुत्थान आणि राजकीय संघर्ष (1991 - 2008)

- 1991: लोकशाही परत आली, आणि बेगम खालिदा झिया (BNP) आणि शेख हसीना (Awami League) यांच्यात राजकीय स्पर्धा सुरू झाली.
- 2006-2008: राजकीय अस्थिरतेमुळे लष्कराच्या हस्तक्षेपाने हंगामी सरकार स्थापन झाले.

5.4 आधुनिक बांगलादेश (2008 - आजपर्यंत)

- 2008 पासून शेख हसीना यांच्या नेतृत्वाखाली बांगलादेश वेगाने आर्थिक प्रगती करत आहे.
- 2013: "राणा प्लाझा दुर्घटना" – 1000 हून अधिक मजूर मृत्युमुखी.
- 2021: बांगलादेशच्या स्वातंत्र्याला 50 वर्षे पूर्ण झाली.

बांगलादेशच्या ऐतिहासिक घडामोडींचा सारांश

टप्पा	महत्त्वाच्या घटना	परिणाम
प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळ (इ.स. पूर्व 3000 - 1757)	बंगालचा व्यापार आणि इस्लामचा प्रसार	बंगाल समृद्ध आर्थिक केंद्र बनले
ब्रिटिश राजवट (1757-1947)	प्लासी युद्ध, बंगाल विभाजन	ब्रिटिश सत्ता स्थिर झाली, पण राष्ट्रवाद वाढला
पूर्व पाकिस्तानचा काळ (1947-1971)	भाषिक आंदोलन, 1970 निवडणूक	पाकिस्तानच्या विरोधात असंतोष वाढला
बांगलादेश मुक्तिसंग्राम (1971)	भारताच्या मदतीने स्वातंत्र्य	बांगलादेश एक स्वतंत्र राष्ट्र बनले
स्वातंत्र्यानंतरचा काळ (1971-आज)	लष्करी राजवट, लोकशाही आणि आर्थिक प्रगती	बांगलादेश आशियातील वेगाने विकसित होणारा देश बनला

- ✿ बांगलादेशचा इतिहास संघर्ष, बलिदान आणि प्रगतीचा आहे.
- ✿ 1971 च्या मुक्तिसंग्रामानंतर, बांगलादेशने आर्थिक आणि सामाजिक क्षेत्रात मोठी प्रगती केली.
- ✿ भविष्यात बांगलादेश दक्षिण आशियातील आर्थिक महासत्ता बनू शकतो.

भारत-बांगलादेश संबंध

भारत आणि बांगलादेश यांचे संबंध ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक दृष्टिकोनातून महत्त्वाचे आहेत. 1971 मध्ये भारताने बांगलादेशच्या मुक्तिसंग्रामात महत्त्वाची भूमिका बजावली आणि त्यानंतर दोन्ही देशांमध्ये सहकार्य वाढले. परंतु, काही सीमा वाद, स्थलांतर, आणि पाणीवाटपासारखे प्रश्न अद्याप आहेत.

भारत-बांगलादेश संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा

❶ 1947 पूर्वी: ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक समानता

- भारत आणि बांगलादेश पूर्वी एकाच ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक वारशाचा भाग होते.
- भाषा, संस्कृती, आणि खाद्यसंस्कृती यामध्ये बरीच समानता आहे.

❷ 1947 फाळणी आणि पूर्व पाकिस्तानचा संघर्ष (1947-1971)

- 1947 मध्ये भारताच्या फाळणीमुळे बंगालच्या पूर्व भागाचा समावेश पाकिस्तानमध्ये (पूर्व पाकिस्तान) झाला.
- 1952: बंगाली भाषा आंदोलन – पश्चिम पाकिस्तान सरकारने उर्दूला राष्ट्रीय भाषा घोषित केल्याने पूर्व पाकिस्तानात संताप उसळला.
- 1970: पाकिस्तानात निवडणुका झाल्या आणि शेख मुजीब उर रहमान यांच्या अवामी लीगने बहुमत मिळवले, पण सत्ता हस्तांतरण न झाल्याने संघर्ष सुरू झाला.

❸ 1971 बांगलादेश मुक्तिसंग्राम आणि भारताची मदत

- 25 मार्च 1971: पाकिस्तानच्या सैन्याने "ऑपरेशन सर्चलाईट" अंतर्गत ढाका येथे मोठा नरसंहार केला.
- 26 मार्च 1971: शेख मुजीब उर रहमान यांनी बांगलादेशच्या स्वातंत्र्याची घोषणा केली.
- 10 दशलक्ष बांगलादेशी निर्वासित भारतात आले, त्यामुळे भारतावर मोठा आर्थिक ताण पडला.
- 3 डिसेंबर 1971: पाकिस्तानने भारतावर हवाई हल्ला केला, त्यामुळे भारत-पाकिस्तान युद्ध सुरू झाले.
- 16 डिसेंबर 1971: भारताने पाकिस्तानचा पराभव केला आणि बांगलादेश स्वतंत्र झाले.
- 93000 पाकिस्तानी सैनिकांनी आत्मसमर्पण केले.
- इंदिरा गांधी आणि शेख मुजीब यांनी 1972 मध्ये मैत्री करार केला.

भारत-बांगलादेश संबंधांतील महत्वाचे मुद्दे

❶ राजकीय आणि द्विपक्षीय सहकार्य

- भारत आणि बांगलादेश 1972 पासून चांगले राजनैतिक संबंध राखत आहेत.
- बांगलादेशमध्ये शेख हसीना (Awami League) सत्तेत असताना भारताशी संबंध चांगले राहतात, तर खालिदा झिया (BNP) सत्तेत असताना तणाव वाढतो.
- भारत आणि बांगलादेश संयुक्त राष्ट्रसंघ (UN), BIMSTEC, आणि SAARC मध्ये एकत्र सहकार्य करतात.

❷ व्यापार आणि आर्थिक सहकार्य

- भारत आणि बांगलादेश यांच्यातील व्यापार \$18 अब्ज डॉलर्सपेक्षा जास्त आहे.
 - भारत बांगलादेशला वीज, रेल्वे, आणि औषधे पुरवतो.
 - बांगलादेश भारताकडून मोठ्या प्रमाणावर यंत्रसामग्री, स्टील, पेट्रोलियम, आणि कृषी उत्पादने आयात करतो.
 - भारताने बांगलादेशला अनेक आर्थिक कर्ज आणि गुंतवणूक प्रकल्प दिले आहेत.
-

3 सीमा विवाद आणि स्थलांतर प्रश्न

- भारत आणि बांगलादेशची 4096 किमी लांबीची सीमा आहे, जी जगातील सर्वात मोठ्या भूसीमांपैकी एक आहे.
 - 1974 च्या "इंदिरा-मुजीब करारा" नंतरही काही सीमा विवाद राहिले.
 - 2015: भारत आणि बांगलादेश यांनी ऐतिहासिक सीमा करारावर स्वाक्षरी केली आणि 162 एन्क्लेव्ह (छोटे भूभाग) एकमेकांत हस्तांतरित केले.
 - बांगलादेशमधून बेकायदेशीर स्थलांतर भारतासाठी मोठा प्रश्न आहे.
-

4 पाणीवाटप आणि नद्यांचे प्रश्न

- गंगा, ब्रह्मपुत्रा आणि तीस्ता नद्यांचे पाणीवाटप हा मोठा प्रश्न आहे.
 - 1996 मध्ये गंगा जल करार झाला, पण तीस्ता नदीच्या पाणीवाटपावर अजूनही विवाद आहे.
 - पश्चिम बंगाल सरकार आणि बांगलादेश यामध्ये तीस्ता करारावर अजूनही सहमती नाही.
-

5 दहशतवाद आणि सुरक्षा सहकार्य

- 2000 च्या दशकात बांगलादेशमधील कट्टरवादी गट भारताविरोधात कार्यरत होते.
 - शेख हसीना सरकारने भारतविरोधी दहशतवादी गटांवर कारवाई केली आहे.
 - भारत आणि बांगलादेश यांनी सामरिक सहकार्य वाढवले आहे आणि सीमावर्ती सुरक्षा यंत्रणा मजबूत केली आहे.
-

6 चीन-पाकिस्तान आणि बांगलादेशचे परराष्ट्र धोरण

- बांगलादेश चीन आणि पाकिस्तानसोबतही संबंध ठेवतो, ज्यामुळे भारताला काहीवेळा अस्वस्थता वाटते.
 - चीन बांगलादेशमध्ये मोठ्या प्रमाणावर पायाभूत सुविधा प्रकल्प राबवत आहे.
 - बांगलादेशचे "BALANCING POLICY" आहे – भारत, चीन, अमेरिका आणि पाकिस्तान यांच्यासोबत संतुलन राखणे.
-

भारत-बांगलादेश संबंधातील प्रमुख सकारात्मक बाबी

- ✓ बांगलादेश हा भारताचा सर्वात मोठा व्यापार भागीदार आहे.
- ✓ 2015 मध्ये ऐतिहासिक सीमा करार झाल्याने अनेक जुने वाद संपले.
- ✓ दहशतवादविरोधी सहकार्य मजबूत झाले आहे.
- ✓ रेल्वे, रस्ते आणि ऊर्जा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर सहकार्य सुरू आहे.
- ✓ दोन्ही देश SAARC, BIMSTEC आणि IORA यांसारख्या संघटनांमध्ये एकत्र काम करतात.

भारत-बांगलादेश संबंधातील आव्हाने

- ✗ तीस्ता नदी पाणीवाटप प्रश्न अद्याप सुटलेला नाही.
- ✗ बेकायदेशीर स्थलांतर आणि रोहिंग्या निर्वासित संकट भारतासाठी मोठे आव्हान आहे.
- ✗ बांगलादेशच्या वाढत्या चीनशी जवळिकीमुळे भारताला धोका वाटतो.
- ✗ भारताला काहीवेळा बांगलादेशमध्ये कट्टरवादी शक्तींच्या वाढत्या प्रभावाची चिंता असते.

भविष्यकालीन दिशा आणि शक्यता

- भारत आणि बांगलादेश यांच्यातील संबंध भविष्यात आणखी मजबूत होऊ शकतात.
- व्यापार, पर्यटन, आणि ऊर्जा क्षेत्रात मोठे संधी आहेत.
- सीमा सुरक्षा आणि स्थलांतर प्रश्नांवर अधिक काम करणे आवश्यक आहे.
- चीनच्या वाढत्या प्रभावाला तोंड देण्यासाठी भारताने बांगलादेशसोबत आणखी सहकार्य करावे.

 भारत आणि बांगलादेश हे ऐतिहासिकदृष्ट्या जवळचे देश असून, त्यांच्या संबंधांत मोठी प्रगती झाली आहे.

- दोन्ही देशांमध्ये व्यापार, सांस्कृतिक संबंध, आणि संरक्षण सहकार्य वाढले आहे.
- भविष्यात अधिक आर्थिक सहकार्य आणि धोरणात्मक भागीदारी आवश्यक आहे.

 "भारत आणि बांगलादेश यांचे संबंध दक्षिण आशियाच्या स्थैर्यासाठी आणि विकासासाठी महत्वाचे आहेत."

दक्षिण आशियाई प्रादेशिक सहकार्य संघटना (SAARC)

स्थापना वर्ष: 8 डिसेंबर 1985

मुख्यालय: काठमांडू, नेपाळ

संस्थापक सदस्य: भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका, नेपाळ, मालदीव, भूतान

नवीन सदस्य: अफगाणिस्तान (2007)

सदस्य राष्ट्रे: भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका, नेपाळ, मालदीव, भूतान, अफगाणिस्तान (एकूण 8)

१. सार्कची स्थापना: पार्श्वभूमी व गरज

दक्षिण आशिया हा जगातील सर्वाधिक लोकसंख्या असलेला आणि तुलनेने मागासलेला प्रदेश आहे. या भागातील देशांत अनेक समान सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय आव्हाने आहेत. प्रादेशिक सहकार्याच्या माध्यमातून या समस्या सोडवण्यासाठी सार्कची स्थापना झाली.

1.1 स्थापनेपूर्व पार्श्वभूमी

- 1947 नंतर भारत-पाकिस्तान वादामुळे दक्षिण आशियात स्थिरता नव्हती.
- 1971 मध्ये बांगलादेश स्वातंत्र्यानंतर नवीन राजकीय समीकरणे उदयास आली.
- 1977 मध्ये बांगलादेशचे राष्ट्रपती झिया-उर-रहमान यांनी दक्षिण आशियाई सहकार्याचा प्रस्ताव मांडला.
- 1980 मध्ये श्रीलंकेचे अध्यक्ष जे. आर. जयवर्धने यांनी प्रादेशिक सहकार्याचे समर्थन केले.
- 1981-1983 दरम्यान सात दक्षिण आशियाई देशांनी सहकार्याच्या संकल्पनेवर चर्चा केली.
- 8 डिसेंबर 1985 रोजी ढाका येथे प्रथम सार्क परिषदेचे आयोजन झाले आणि संस्थेची औपचारिक स्थापना झाली.

२. सार्कचे उद्दिष्टे आणि तत्त्वे

2.1 प्रमुख उद्दिष्टे

- आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक सहकार्य वाढवणे.
- दारिद्र्य निर्मूलन आणि जीवनमान सुधारण्यावर भर देणे.
- व्यापार आणि तंत्रज्ञानाची देवाणघेवाण करणे.
- दहशतवाद, अन्नसुरक्षा, पर्यावरण समस्या आणि आपत्ती व्यवस्थापनासाठी एकत्रित प्रयत्न करणे.

2.2 सार्कचे कार्य तत्त्वे

- प्रत्येक देशाच्या सार्वभौमत्वाचा सन्मान राखणे.
- आंतरराष्ट्रीय आणि द्विपक्षीय वादांमध्ये हस्तक्षेप न करणे.
- संमतीच्या तत्वावर (Consensus) निर्णय घेणे.

३. सार्कचा विकास: प्रमुख टप्पे

3.1 प्रारंभिक वर्षे (1985-1995)

- 1987: सार्क कृषी माहिती केंद्र (SAIC) स्थापन.
- 1993: सार्क प्राधान्य व्यापार करार (SAPTA) लागू झाला, ज्यामुळे सदस्य राष्ट्रांमध्ये व्यापार वाढवण्याचा प्रयत्न झाला.
- 1995: सार्क अन्नसुरक्षा बँक स्थापन.

3.2 प्रादेशिक आर्थिक सहकार्याचा विस्तार (1995-2005)

- 1998: सार्क माहिती केंद्र (SIC) आणि पर्यावरण संस्था स्थापन.
- 2004: सार्क मुक्त व्यापार करार (SAFTA) मंजूर – सदस्य देशांमध्ये व्यापार वाढवण्याचा प्रयत्न.
- 2005: सार्क विद्यापीठ (SAU) स्थापन करण्याचा निर्णय.

3.3 अफगाणिस्तानचे प्रवेश आणि पुढील वाटचाल (2006-2015)

- 2007: अफगाणिस्तानला आठव्या सदस्य राष्ट्राचा दर्जा.
- 2010: SAFTA पूर्ण क्षमतेने लागू.
- 2014: सार्क उपक्रम – दक्षिण आशियाई विद्युत ग्रिड, व्यापार वाढवण्यासाठी प्रयत्न.

3.4 अडथळ्यांची वाढ (2015-2024)

- 2016: भारत-पाकिस्तान तणाव वाढल्यामुळे सार्क शिखर परिषद रद्द.
- 2017-2024: सार्क निष्क्रिय होत गेली, कारण भारत आणि पाकिस्तान यांच्यातील राजकीय तणावामुळे प्रभावी बैठक नाही.
- सार्क ऐवजी BIMSTEC आणि IORA यासारख्या अन्य प्रादेशिक गटांना भारताने अधिक प्राधान्य दिले.

४. सार्कचे प्रमुख कार्यक्रम आणि यशस्वी उपक्रम

4.1 आर्थिक सहकार्य

- SAPTA (1993) आणि SAFTA (2006) करारांमुळे व्यापार वृद्धीला चालना मिळाली.
- सार्क विकास निधी (SDF) तयार करण्यात आला, जो दारिद्र्य निर्मूलन आणि विकासासाठी वापरण्यात येतो.

4.2 सामाजिक आणि सांस्कृतिक सहकार्य

- सार्क विद्यापीठ (SAU), नवी दिल्ली – दक्षिण आशियाई विद्यार्थ्यांना शिक्षणासाठी एकत्र आणणारी संस्था.
- सार्क अन्न बँक – आपत्ती आणि अन्नटंचाईच्या वेळी मदत.

4.3 आपत्ती व्यवस्थापन आणि आरोग्य क्षेत्रातील प्रयत्न

- 2005 मध्ये सार्क आपत्ती व्यवस्थापन केंद्र (SDMC) स्थापन.

- सार्क ट्यूबरक्युलोसिस आणि एड्स केंद्र: साथीच्या रोगांविरुद्धात उपाययोजना.
-

५. सार्क समोरील आव्हाने

5.1 भारत-पाकिस्तान तणाव आणि निष्क्रियता

- 2016 पासून सार्क शिखर परिषद पार पडलेली नाही.
- भारत आणि पाकिस्तानच्या राजकीय तणावामुळे बहुपक्षीय सहकार्य ठप्प झाले आहे.

5.2 आर्थिक सहकार्याचा अभाव

- SAFTA पूर्णपणे यशस्वी झाले नाही.
- सदस्य राष्ट्रांमध्ये व्यापार अजूनही 5% पेक्षा कमी आहे, जो EU किंवा ASEAN च्या तुलनेत खूप कमी आहे.

5.3 चीनचा वाढता प्रभाव आणि BIMSTEC ची वाढ

- चीन सार्कमध्ये पूर्ण सदस्यत्व मागत आहे, पण भारताने विरोध दर्शवला आहे.
 - भारताने सार्कच्या जागी BIMSTEC ला अधिक महत्त्व द्यायला सुरुवात केली आहे.
-

६. भविष्यकालीन दिशा आणि सुधारणा उपाययोजना

6.1 सार्कला पुन्हा सक्रिय करण्यासाठी आवश्यक सुधारणा

1. भारत-पाकिस्तान विवादांपासून वेगळे होऊन सार्कचे उद्दीष्ट स्पष्ट करणे.
2. SAFTA अंमलबजावणी प्रभावी करणे आणि व्यापार निर्बंध कमी करणे.
3. सार्कमध्ये तंत्रज्ञान, आरोग्य, शिक्षण यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये अधिक सहकार्य वाढवणे.
4. सार्कला अधिक कार्यक्षम बनवण्यासाठी बहुमत तत्व लागू करणे (Consensus ऐवजी Majority Voting System).

6.2 सार्क आणि भारताची भूमिका

- भारताने BIMSTEC बरोबरच सार्कला सक्रिय करण्यासाठी पुढाकार घ्यावा.
 - दक्षिण आशियातील शाश्वत विकासासाठी भारताने लहान देशांशी अधिक सहकार्य करावे.
 - भारतातील "Act East Policy" आणि "Neighborhood First Policy" अंतर्गत सार्कला नव्या उर्जेने पुढे न्यायला हवे.
-

सार्कची संकल्पना दक्षिण आशियाई देशांमध्ये आर्थिक, सामाजिक आणि राजनैतिक सहकार्य वाढवण्यासाठी महत्त्वाची आहे. मात्र, भारत-पाकिस्तान तणाव, निर्णयक्षमतेतील मर्यादा आणि आर्थिक सहकार्याचा अभाव यामुळे तिची प्रगती मंदावली आहे. भविष्यात, सार्कच्या पुनरुज्जीवनासाठी सुधारणा, अधिक सक्रिय व्यापार

धोरणे आणि राजकीय इच्छाशक्ती आवश्यक आहे. अन्यथा, सार्क निष्क्रिय होत जाईल आणि BIMSTEC किंवा अन्य प्रादेशिक गट त्याची जागा घेतील.

सार्क आणि भारत: ऐतिहासिक संबंध, भूमिका आणि आव्हाने

दक्षिण आशियाई प्रादेशिक सहकार्य संघटना (SAARC) ही दक्षिण आशियाई देशांमधील आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक सहकार्याला चालना देण्यासाठी स्थापन करण्यात आलेली संघटना आहे. भारत हा सार्कच्या स्थापनेपासूनचा सदस्य असून, सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था आणि राजकीय शक्ती असल्यामुळे त्याची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे.

स्थापना: 8 डिसेंबर 1985

मुख्यालय: काठमांडू, नेपाळ

सदस्य राष्ट्रे: भारत, पाकिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका, नेपाळ, मालदीव, भूतान, अफगाणिस्तान

भारत आणि सार्क

1.1 सार्कच्या स्थापनेत भारताची भूमिका

- 1980 च्या दशकात बांगलादेशचे राष्ट्रपती झिया-उर-रहमान यांनी दक्षिण आशियाई सहकार्याचा प्रस्ताव मांडला.
- भारताने हा प्रस्ताव सुरुवातीला संकोचाने स्वीकारला, कारण त्याला बहुपक्षीय संस्थांपेक्षा द्विपक्षीय सहकार्य जास्त सोयीस्कर वाटत होते.
- 1985 मध्ये ढाका परिषदेत सार्कची स्थापना झाली आणि भारताने या संघटनेत महत्वाची भूमिका घेतली.

1.2 प्रारंभीचे भारत-सार्क संबंध (1985-2000)

- भारताने प्रादेशिक सहकार्य वाढवण्यासाठी सार्कमध्ये अनेक धोरणे राबवली.
- 1993 मध्ये SAPTA (South Asian Preferential Trade Agreement) वर स्वाक्षरी करण्यात आली, ज्यामुळे व्यापार वाढला.
- 1998 मध्ये भारत-पाकिस्तान अणुचाचणीमुळे सार्क निष्क्रिय झाला.

1.3 21 व्या शतकातील भारताची भूमिका (2000-2024)

- 2004 मध्ये सार्क मुक्त व्यापार करार (SAFTA) मंजूर झाला.
- 2010 नंतर भारताने "नेबरहुड फर्स्ट पॉलिसी" अंतर्गत सार्क देशांशी सहकार्य वाढवले.
- 2016 मध्ये उरी हल्ल्यानंतर भारताने इस्लामाबादमध्ये होणारी सार्क परिषद बहिष्कृत केली, ज्यामुळे सार्क जवळपास निष्क्रिय झाला.

२. भारताची सार्कमधील भूमिका

2.1 आर्थिक नेतृत्व

- सार्कच्या एकूण GDP पैकी 70% भारताचा वाटा आहे.
- SAFTA अंतर्गत भारताने लहान देशांना विशेष व्यापार सवलती दिल्या.
- भारत सार्क विकास निधी (SAARC Development Fund - SDF) मध्ये सर्वाधिक योगदान देतो.

2.2 दारिद्र्य निर्मूलन आणि विकास प्रकल्प

- भारताने सार्क कृषी केंद्र, अन्नसुरक्षा बँक, आणि आपत्ती व्यवस्थापन कार्यक्रमांना आर्थिक मदत केली आहे.
- "सार्क उपग्रह" (2017) भारताने विकसित करून सदस्य राष्ट्रांना मोफत सेवा दिल्या.

2.3 आपत्ती व्यवस्थापन आणि आरोग्य सहकार्य

- कोविड-19 च्या काळात भारताने "सार्क कोविड-19 निधी" सुरू केला आणि लसींचे मोफत वाटप केले.
- 2004 च्या सुनामी आणि 2015 च्या नेपाळ भूकंपाच्या वेळी भारताने मदतकार्य हाती घेतले.

2.4 सुरक्षा आणि दहशतवादविरोधी उपाययोजना

- 1997 मध्ये सार्कने दहशतवादविरोधी करार (SAARC Regional Convention on Suppression of Terrorism) स्वीकारला.
- भारताने पाकिस्तानला प्रायोजित दहशतवादाचा मुद्दा सातत्याने मांडला आहे.
- 2016 च्या उरी हल्ल्यानंतर भारताने इस्लामाबाद सार्क परिषद बहिष्कृत केली.

३. भारत आणि सार्क: प्रमुख आव्हाने

3.1 भारत-पाकिस्तान तणाव

- सार्कच्या अयशस्वी होण्यामागील मुख्य कारण म्हणजे भारत आणि पाकिस्तान यांच्यातील तणाव.
- पाकिस्तान व्यापार आणि सहकार्याच्या निर्णयांवर वारंवार अडथळे आणतो.
- 2016 पासून कोणतीही सार्क परिषद पार पडलेली नाही.

3.2 चीनचा वाढता प्रभाव

- चीनने सार्कमध्ये पूर्ण सदस्यत्व मिळवण्याची इच्छा व्यक्त केली आहे, पण भारताने विरोध केला आहे.
- पाकिस्तान आणि नेपाळ सारख्या देशांना चीनचा अधिक inclination आहे, त्यामुळे सार्कमध्ये भारताचे वर्चस्व कमी होऊ शकते.

3.3 व्यापार आणि आर्थिक सहकार्य मर्यादित

- सार्क देशांमध्ये व्यापार केवळ 5% च्या आसपास आहे, जो ASEAN (25%) किंवा EU (60%) च्या तुलनेत खूप कमी आहे.
- पाकिस्तान भारताशी व्यापार वाढवण्यास सहमत नसल्यामुळे SAFTA पूर्णतः प्रभावी ठरलेले नाही.

3.4 BIMSTEC आणि इतर पर्यायांची वाढती भूमिका

- BIMSTEC (Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation) सार्कला पर्याय म्हणून भारताने विकसित केले आहे.
- भारताने ASEAN, QUAD आणि IORA यांसारख्या संघटनांवर अधिक भर दिला आहे.

४. भारताची भविष्यातील रणनीती: सार्क पुनरुज्जीवन की अन्य पर्याय?

4.1 सार्कला पुनरुज्जीवित करण्यासाठी उपाययोजना

- भारत-पाकिस्तान तणाव बाजूला ठेवून इतर 6 देशांसोबत सहकार्य वाढवावे.
- सार्कमध्ये "बहुमताने निर्णय" (Majority-Based Decision Making) ही संकल्पना लागू करावी.
- SAFTA सुधारित करून अधिक प्रभावी व्यापार करार केला पाहिजे.

4.2 सार्कऐवजी BIMSTEC आणि इतर गटांकडे कल

- BIMSTEC हा सार्कचा उत्तम पर्याय ठरतो, कारण त्यामध्ये पाकिस्तान नाही.

- भारताने IORA (Indian Ocean Rim Association) आणि ASEAN सोबत संबंध मजबूत केले.
-

भारतासाठी सार्क किती महत्वाचा आहे?

- सार्क ही एक महत्वाची प्रादेशिक संस्था असली तरी, भारतासाठी ती प्रभावी राहिलेली नाही.
- भारत-पाकिस्तान तणाव, व्यापारातील मर्यादा आणि चीनच्या हस्तक्षेपामुळे सार्क निष्क्रिय झाली आहे.
- BIMSTEC, ASEAN, आणि IORA यांसारख्या पर्यायी प्रादेशिक गटांमध्ये भारत अधिक सक्रिय होत आहे.

भविष्यकालीन दिशा

- ✓ भारताने सार्कमधील इतर सहा देशांसोबत सहकार्य वाढवावे.
- ✓ BIMSTEC आणि ASEAN सोबत अधिक प्रबळ संबंध विकसित करावे.
- ✓ सार्कमध्ये सुधारणा न झाल्यास, भारताने तिच्याऐवजी अन्य पर्याय निवडावा.

Final Verdict:

भारतासाठी सार्क ही महत्वाची पण सध्या प्रभावी नसलेली संस्था आहे. जर सार्कमध्ये सुधारणा न झाल्या, तर BIMSTEC हा अधिक चांगला पर्याय ठरेल.

BIMSTEC (बिमस्टेक): ऐतिहासिक आढावा, भारताची भूमिका आणि भविष्यातील दिशा

१. BIMSTEC म्हणजे काय?

BIMSTEC (Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation) म्हणजे "बहु-क्षेत्रीय तांत्रिक आणि आर्थिक सहकार्याकरिता बंगालचा उपसागर उपक्रम". ही संघटना बंगालच्या उपसागरालगतच्या देशांमध्ये आर्थिक, व्यापार, सुरक्षितता आणि तांत्रिक सहकार्य वाढवण्यासाठी स्थापन करण्यात आली आहे.

२. BIMSTEC ची स्थापना आणि इतिहास

- स्थापना वर्ष: 6 जून 1997
- मुख्यालय: ढाका, बांगलादेश
- सदस्य राष्ट्रे (7):
 1. भारत
 2. बांगलादेश
 3. श्रीलंका
 4. म्यानमार
 5. थायलंड
 6. नेपाळ (2004 मध्ये सामील)
 7. भूतान (2004 मध्ये सामील)

३. BIMSTEC ची स्थापना का झाली?

3.1 सार्कचे अपयश आणि नवीन पर्यायाची गरज

- सार्क (SAARC) ही दक्षिण आशियाई संघटना भारत-पाकिस्तान तणावामुळे प्रभावी ठरली नाही.
- पाकिस्तान सार्कमध्ये व्यापार आणि सहकार्याच्या निर्णयांना अडथळा आणत होता.
- म्हणूनच भारताने **BIMSTEC** ला पर्याय म्हणून विकसित करण्याचा निर्णय घेतला.

3.2 बंगालच्या उपसागर क्षेत्राचा वाढता महत्त्व

- बंगालचा उपसागर हा हिंद महासागरातील महत्त्वाचा व्यापार मार्ग आहे.
- भारत, म्यानमार, बांगलादेश आणि थायलंड यांच्यातील आर्थिक सहकार्य वाढवण्यासाठी BIMSTEC स्थापन झाले.

४. BIMSTEC चे उद्दिष्टे आणि कार्यक्षेत्र

4.1 प्रमुख उद्दिष्टे:

1. व्यापार आणि गुंतवणूक वाढवणे.
2. वाहतूक आणि कनेक्टिव्हिटी सुधारणे.
3. ऊर्जा सहकार्य वाढवणे (Hydropower, Renewable Energy).
4. संयुक्त संरक्षण आणि सुरक्षा यंत्रणा विकसित करणे.
5. दहशतवादविरोधी सहकार्य वाढवणे.

4.2 BIMSTEC चे 7 प्रमुख क्षेत्र:

BIMSTEC ने 7 क्षेत्रांवर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी प्रत्येक देशाला विशिष्ट जबाबदारी दिली आहे:

क्षेत्र	जबाबदार देश
व्यापार आणि गुंतवणूक	बांगलादेश
वाहतूक आणि दळणवळण	भारत
ऊर्जा सहकार्य	म्यानमार
पर्यटन	भारत
कृषी सहकार्य	थायलंड
हवामान बदल आणि पर्यावरण	भूतान
सांस्कृतिक सहकार्य	नेपाळ

५. भारत आणि BIMSTEC: भारताची भूमिका आणि महत्त्व

5.1 भारतासाठी BIMSTEC का महत्त्वाचा आहे?

- BIMSTEC मध्ये पाकिस्तान नाही, त्यामुळे भारत अधिक प्रभावी भूमिका घेऊ शकतो.
- भारताच्या "Act East Policy" ला BIMSTEC पूरक ठरतो.
- हिंद महासागरातील भारताच्या महत्त्वाकांक्षेसाठी BIMSTEC महत्त्वाचा आहे.
- उत्तर-पूर्व भारताला दक्षिण-आशियाशी जोडण्याचा मार्ग BIMSTEC द्वारे उपलब्ध होतो.

5.2 भारताचे BIMSTEC मध्ये योगदान:

1. **2004:** भारताने BIMSTEC मुक्त व्यापार कराराला (FTA) मंजूरी दिली.
2. **2017:** भारताने BIMSTEC सैन्य अभ्यास (BIMSTEC Military Exercise) आयोजित केला.
3. **2022:** भारताने BIMSTEC च्या "चार्टर" वर स्वाक्षरी केली, ज्यामुळे तो अधिक औपचारिक संघटन बनला.
4. **BIMSTEC** ग्रिड कनेक्टिव्हिटी प्रकल्प: भारत बांगलादेश, भूतान, नेपाळ, म्यानमार आणि श्रीलंका यांच्यासोबत ऊर्जा सहकार्य वाढवत आहे.

६. BIMSTEC अंतर्गत प्रमुख उपक्रम आणि प्रकल्प

6.1 आर्थिक सहकार्य:

- BIMSTEC FTA (Free Trade Agreement) द्वारे व्यापार आणि गुंतवणूक वाढवण्यावर भर दिला जात आहे.
- BIMSTEC व्यापार 2019 मध्ये \$250 अब्ज डॉलर्सपर्यंत पोहोचला.

6.2 वाहतूक आणि कनेक्टिव्हिटी प्रकल्प:

- भारत-म्यानमार-थायलंड महामार्ग (IMT Highway) – भारताचे थेट थायलंडशी रस्ते कनेक्शन.
- कलादान मल्टीमॉडल प्रोजेक्ट – भारत-म्यानमार बंदर कनेक्टिव्हिटी सुधारण्यासाठी.
- बंगाल उपसागर बंदर प्रकल्प: कोलकाता, चिटगाव (बांगलादेश), आणि सितवे (म्यानमार) यांना जोडणारा महत्वाकांक्षी प्रकल्प.

6.3 ऊर्जा आणि हवामान बदल:

- बांगलादेश-भूतान-भारत-नेपाळ ऊर्जा ग्रिड विकसित करण्याचा प्रस्ताव.
- पवन ऊर्जा आणि सौरऊर्जेत सहकार्य वाढवण्याचे उद्दिष्ट.

6.4 सुरक्षा आणि संरक्षण:

- BIMSTEC दहशतवादविरोधी केंद्र: भारत आणि थायलंड यांच्यात माहिती देवाणघेवाण.
- 2022 मध्ये BIMSTEC सायबर सुरक्षा सहयोगाचा प्रस्ताव मांडण्यात आला.

७. BIMSTEC समोरील आव्हाने

7.1 चीनचा वाढता प्रभाव:

- चीन BIMSTEC सदस्य नसला तरी तो नेपाळ, श्रीलंका आणि म्यानमारमध्ये प्रभाव वाढवत आहे.
- भारताला BIMSTEC मध्ये अधिक गुंतवणूक करून चीनचा प्रभाव कमी करावा लागेल.

7.2 व्यापार कराराचा संथ वेग:

- BIMSTEC मुक्त व्यापार करार (FTA) अद्याप पूर्णतः लागू झालेला नाही.
- सदस्य राष्ट्रांमध्ये व्यापार वाढवण्यासाठी अतिरिक्त प्रयत्न आवश्यक आहेत.

7.3 सदस्य राष्ट्रांमधील मतभेद:

- म्यानमारमधील राजकीय अस्थिरतेमुळे BIMSTEC मध्ये काही अडचणी निर्माण झाल्या आहेत.
- बांगलादेश आणि म्यानमारमध्ये रोहिंग्या प्रश्नामुळे तणाव आहे.

८. भारतासाठी BIMSTEC चे भविष्यातील महत्त्व

8.1 BIMSTEC भारताच्या "Act East Policy" साठी उपयुक्त

- पूर्वोत्तर भारताला दक्षिण आणि आग्नेय आशियाशी जोडण्यासाठी BIMSTEC महत्वाचा आहे.
- भारताने बंगाल उपसागरातील व्यापार वाढवण्यासाठी BIMSTEC च्या विकासात महत्वपूर्ण भूमिका घ्यावी.

8.2 सार्कऐवजी BIMSTEC वर अधिक भर?

- सार्क निष्क्रिय झाल्यामुळे भारत BIMSTEC कडे अधिक कल दर्शवतो.
- BIMSTEC मध्ये पाकिस्तान नाही, त्यामुळे प्रादेशिक सहकार्य अधिक सोपे आहे.

8.3 भारताने पुढे काय करावे?

- ✓ **BIMSTEC** च्या मुक्त व्यापार कराराला गती द्यावी.
- ✓ **BIMSTEC** अंतर्गत दहशतवादविरोधी यंत्रणा मजबूत करावी.
- ✓ बंगाल उपसागरात भारताचा प्रभाव वाढवण्यासाठी बंदर आणि वाहतूक प्रकल्प पूर्ण करावेत.

BIMSTEC भारतासाठी किती महत्वाचा आहे?

BIMSTEC हा भारतासाठी एक महत्वाचा प्रादेशिक गट आहे, जो आर्थिक, व्यापार, सुरक्षा आणि कनेक्टिव्हिटीमध्ये महत्वाची भूमिका बजावू शकतो.

जर भारताने **BIMSTEC** ला अधिक प्राधान्य दिले, तर तो दक्षिण आणि आग्नेय आशियातील एक प्रभावशाली शक्ती म्हणून उदयास येईल.

"**BIMSTEC** हे भविष्यातील भारताचे प्रादेशिक सहकार्याचे सर्वोत्तम व्यासपीठ आहे." 🚀

ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) चा इतिहास आणि विकास

ASEAN (आसियान) म्हणजे दक्षिणपूर्व आशियाई राष्ट्रांचा संघ जो राजकीय, आर्थिक आणि सांस्कृतिक सहकार्य वाढवण्यासाठी स्थापन करण्यात आला आहे.

ASEAN हा दक्षिणपूर्व आशियातील सर्वात मोठा क्षेत्रीय गट असून, **10** सदस्य राष्ट्रे त्याचा भाग आहेत.

 ASEAN चा इतिहास: मुख्य टप्पे

- ① ASEAN ची स्थापना (1967)
 - ② शीतयुद्ध आणि ASEAN चा विस्तार (1970 - 1990)
 - ③ ASEAN Free Trade Area (AFTA) आणि जागतिकीकरण (1990 - 2000)
 - ④ ASEAN Community आणि दक्षिण चीन समुद्र विवाद (2000 - आजपर्यंत)
-

① ASEAN ची स्थापना (1967)

(A) ASEAN स्थापन करण्याची पार्श्वभूमी

- **1950-1960:** दक्षिणपूर्व आशिया हा शीतयुद्ध आणि वसाहतवादामुळे अस्थिर होता.
- व्हिएतनाम युद्ध, मलेशिया-विरुद्ध इंडोनेशिया संघर्ष, आणि चीनच्या साम्यवादाचा धोका यामुळे दक्षिणपूर्व आशियाई देशांनी एकत्र येण्याचा विचार केला.
- संयुक्त राष्ट्र आणि पश्चिमी शक्तींसोबत स्वतंत्र परराष्ट्र धोरण ठेवण्यासाठी हे राष्ट्र एकत्र आले.

(B) ASEAN ची स्थापना

- **8 ऑगस्ट 1967:** थायलंडच्या बँकॉक येथे "**ASEAN घोषणापत्र**" (Bangkok Declaration) वर पाच देशांनी स्वाक्षरी केली:
 - ① थायलंड
 - ② सिंगापूर
 - ③ मलेशिया
 - ④ इंडोनेशिया
 - ⑤ फिलिपाइन्स
 - ASEAN च्या स्थापनेचा प्रमुख उद्देश होता:
 - ✓ शांतता आणि स्थैर्य प्रस्थापित करणे.
 - ✓ आंतरराष्ट्रीय हस्तक्षेपाशिवाय आर्थिक आणि सामाजिक सहकार्य वाढवणे.
 - ✓ साम्यवादाचा प्रभाव रोखणे आणि संरक्षण धोरण मजबूत करणे.
-

2 शीतयुद्ध आणि ASEAN चा विस्तार (1970 - 1990)

(A) ASEAN च्या विस्ताराची सुरुवात

- 1984 मध्ये ब्रुनेई ASEAN मध्ये सामील झाले.
- 1990 च्या दशकात व्हिएटनाम, लाओस, म्यानमार आणि कंबोडिया देखील ASEAN मध्ये सामील झाले.
- ASEAN चे विस्तार आणि सामर्थ्य वाढले.

(B) ASEAN आणि शीतयुद्ध (Cold War) धोरण

- ASEAN ने अलिप्ततावादी (**Non-Aligned**) भूमिका घेतली आणि **USA** किंवा सोव्हिएत युनियनच्या थेट प्रभावाखाली गेले नाही.
- 1976 मध्ये "बाली करार" झाला, ज्यामुळे सदस्य देशांमध्ये राजकीय सहकार्य वाढले.
- ASEAN ने "झोन ऑफ पीस, फ्रीडम आणि न्यूट्रॅलिटी (**ZOPFAN**)" ही भूमिका स्वीकारली.

3 ASEAN Free Trade Area (AFTA) आणि जागतिकीकरण (1990 - 2000)

(A) ASEAN Free Trade Agreement (AFTA) - 1992

- 1992 मध्ये ASEAN ने AFTA (ASEAN Free Trade Agreement) तयार केला.
- यामुळे सदस्य राष्ट्रांमधील व्यापार कर कमी करण्यात आला आणि उद्योगांना प्रोत्साहन मिळाले.
- ASEAN हा जागतिक व्यापारात महत्वाचा खेळाडू बनू लागला.

(B) ASEAN +3 (चीन, जपान, दक्षिण कोरिया) - 1997

- 1997 मध्ये ASEAN ने "ASEAN +3" मॉडेल सुरू केले, ज्यात चीन, जपान आणि दक्षिण कोरियासोबत आर्थिक सहकार्य वाढवले.
- यामुळे आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढवण्यासाठी आणि जागतिकीकरणाशी जुळवून घेण्यासाठी **ASEAN** ची भूमिका महत्वाची बनली.

(C) 1997 चा आशियाई आर्थिक संकट आणि ASEAN ची प्रतिक्रिया

- 1997 मध्ये आशियाई आर्थिक संकट आले, ज्याचा परिणाम ASEAN देशांवर झाला.
- ASEAN ने आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (**IMF**) आणि जागतिक बँकेसोबत आर्थिक सुधारणांसाठी सहकार्य केले.

4 ASEAN Community आणि दक्षिण चीन समुद्र विवाद (2000 - आजपर्यंत)

(A) ASEAN Community (2015)

- 2015 मध्ये **ASEAN** ने "**ASEAN Community**" स्थापन केली, ज्यामध्ये तीन मुख्य स्तंभ आहेत:
 - ✓ **ASEAN Political-Security Community (APSC)**

- ✓ ASEAN Economic Community (AEC)
- ✓ ASEAN Socio-Cultural Community (ASCC)

- यामुळे ASEAN अधिक संघटित झाला आणि एकसंध व्यापार क्षेत्र बनवले.

(B) दक्षिण चीन समुद्र विवाद आणि चीन

- चीनच्या वाढत्या प्रभावामुळे दक्षिण चीन समुद्रावरून ASEAN देशांमध्ये चिंता वाढली आहे.
- फिलिपाइन्स, व्हिएटनाम, आणि मलेशिया यांनी चीनच्या आक्रमकतेवर आक्षेप घेतले.
- अमेरिका आणि भारत ASEAN च्या बाजूने भूमिका घेत आहेत, पण चीन ASEAN च्या निर्णयांवर प्रभाव टाकण्याचा प्रयत्न करत आहे.

(C) भारत-ASEAN संबंध

- भारत "Act East Policy" अंतर्गत ASEAN सोबत आर्थिक आणि संरक्षण सहकार्य वाढवत आहे.
- BIMSTEC, RCEP आणि Indo-Pacific रणनीतीमध्ये भारत आणि ASEAN चे सहकार्य वाढले आहे.

📌 ASEAN ची सदस्य राष्ट्रे आणि त्यांचे प्रवेश वर्ष

देश	ASEAN मध्ये सामील होण्याचे वर्ष
थायलंड	1967
सिंगापूर	1967
मलेशिया	1967
इंडोनेशिया	1967
फिलिपाइन्स	1967
ब्रुनेई	1984
व्हिएटनाम	1995

लाओस 1997

म्यानमार 1997

कंबोडिया 1999

📌 ASEAN च्या महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्यांचा सारांश

घटना	महत्त्व
1967: ASEAN ची स्थापना	शीतयुद्धाच्या पार्श्वभूमीवर दक्षिणपूर्व आशियातील सहकार्य वाढवण्यासाठी.
1976: बाली करार	राजकीय स्थैर्य वाढवण्यासाठी प्रथम ASEAN शिखर परिषद.
1992: AFTA स्थापन	ASEAN मधील व्यापार वाढवण्यासाठी मुक्त व्यापार करार.
1997: ASEAN +3	चीन, जपान आणि दक्षिण कोरियासोबत आर्थिक संबंध वाढले.
2015: ASEAN Community	ASEAN अधिक संघटित झाला आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर प्रभाव वाढवला.

-
- 📌 **ASEAN** हा आशियातील सर्वात प्रभावशाली आर्थिक आणि राजकीय गट आहे.
- 📌 **1967** पासून **ASEAN** च्या विकासाने दक्षिणपूर्व आशियाला स्थैर्य आणि आर्थिक वाढ दिली आहे.
- 📌 भारत आणि **ASEAN** यांच्यातील सहकार्य **Act East Policy** द्वारे अधिक बळकट होत आहे.
- 📌 भविष्यात **ASEAN** हा चीन, अमेरिका आणि भारतासारख्या महासत्तांसाठी महत्त्वाचा भागीदार ठरेल.
- 📌 **"ASEAN** हा आशियातील सर्वात यशस्वी प्रादेशिक संघटनांपैकी एक आहे, जो शांतता, व्यापार आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्याला चालना देतो!"

भारत आणि ASEAN (आसियान) संबंध: ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, वर्तमान आणि भविष्यातील दिशा

आसियान (ASEAN - **A**ssociation of **S**outheast **A**sian **N**ations) हा आग्नेय आशियातील 10 देशांचा प्रादेशिक गट आहे. भारत आणि ASEAN यांचे संबंध ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिकदृष्ट्या अत्यंत महत्वाचे आहेत. 1991 मध्ये भारताने "लूक ईस्ट पॉलिसी" (Look East Policy) अवलंबल्यानंतर दोन्ही गटांमध्ये संबंध अधिक दृढ झाले. आज "अॅक्ट ईस्ट पॉलिसी" (Act East Policy) अंतर्गत भारताने ASEAN बरोबर व्यापार, संरक्षण, आणि सांस्कृतिक सहकार्य वाढवले आहे.

भारत-ASEAN संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा

1.1 सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक संबंध

- प्राचीन काळापासून भारतीय संस्कृती, भाषा, आणि धर्माचा आग्नेय आशियावर प्रभाव आहे.
- हिंदू आणि बौद्ध धर्माचा प्रभाव कंबोडिया, थायलंड, म्यानमार, इंडोनेशिया आणि व्हिएतनाममध्ये दिसतो.
- इंडोनेशियातील बाली संस्कृती, कंबोडियातील अंगकोरवाट मंदिर, थायलंडमधील रामायणावर आधारित कथा या भारतीय प्रभावाच्या साक्षी आहेत.
- भारत आणि आग्नेय आशियातील व्यापार संबंध प्राचीन काळात 'सिल्क रूट' आणि 'स्पाइस रूट'च्या माध्यमातून प्रस्थापित होते.

1.2 ASEAN ची स्थापना आणि प्रारंभीचे भारताशी संबंध (1967-1991)

- ASEAN ची स्थापना 8 ऑगस्ट 1967 रोजी झाली.
- भारताचा सुरुवातीला ASEAN कडे फारसा कल नव्हता, कारण तो शीतयुद्धात गुटनिरपेक्ष धोरण (अलिप्ततावाद) पाळत होता.
- 1991 मध्ये भारताने "लूक ईस्ट पॉलिसी" सुरू केली आणि ASEAN बरोबर संबंध सुधारण्यास प्रारंभ केला.

२. भारत आणि ASEAN: द्विपक्षीय संबंध

2.1 राजकीय आणि धोरणात्मक संबंध

- 1992: भारत **ASEAN** चा सेक्टरल पार्टनर बनला.
- 1996: भारत "डायलॉग पार्टनर" (Dialogue Partner) बनला.
- 2002: भारताने पहिल्यांदा **ASEAN-India Summit** मध्ये भाग घेतला.
- 2012: भारत आणि ASEAN यांच्यातील संबंध "सामरिक भागीदारी" (Strategic Partnership) म्हणून घोषित.
- 2018: भारताने प्रथमच **ASEAN** नेत्यांना प्रजासत्ताक दिनाच्या मुख्य पाहुण्यांमध्ये आमंत्रित केले.

2.2 आर्थिक सहकार्य

- 2010: **ASEAN-India Free Trade Agreement (AIFTA)** कार्यान्वित झाले, त्यामुळे दोन्ही बाजूंमध्ये व्यापार सुलभ झाला.
- 2022-23: भारत आणि ASEAN यांचा द्विपक्षीय व्यापार **\$131** अब्ज डॉलर्सपर्यंत पोहोचला.
- भारताच्या एकूण व्यापाराच्या **10%** हिस्सा ASEAN देशांसोबत आहे.
- सिंगापूर, मलेशिया, इंडोनेशिया आणि थायलंड हे भारताचे ASEAN मधील प्रमुख व्यापार भागीदार आहेत.

2.3 सुरक्षा आणि संरक्षण सहकार्य

- भारत आणि ASEAN ने **"Indo-Pacific Vision"** अंतर्गत समुद्री सुरक्षेसह इतर क्षेत्रांमध्ये सहकार्य वाढवले आहे.
- **"मालबार"** आणि **"SIMBEX"** यांसारख्या संयुक्त नौदल सरावांमध्ये ASEAN देशांचा सहभाग आहे.
- दहशतवाद, सायबर सुरक्षा आणि मानव तस्करीविरोधी कारवाईसाठी भारत आणि ASEAN सहकार्य वाढवत आहेत.

2.4 सांस्कृतिक आणि लोक-ते-लोक संबंध

- रामायण आणि महाभारत फेस्टिव्हल्स ASEAN देशांमध्ये आयोजित होतात.
- भारत-ASEAN विद्यार्थी विनिमय कार्यक्रम, पर्यटन आणि शैक्षणिक सहकार्य वाढत आहे.
- भारताने इंडोनेशिया, म्यानमार आणि थायलंडला 'बौद्ध सर्किट' अंतर्गत पर्यटनासाठी प्रोत्साहन दिले आहे.

3. प्रमुख क्षेत्रांतील सहकार्य

3.1 कनेक्टिव्हिटी प्रकल्प

भारत आणि ASEAN यांच्यात भूप्रदेशीय आणि सागरी कनेक्टिव्हिटी सुधारण्यासाठी महत्वाचे प्रकल्प सुरू आहेत.

- त्रिलोकी महामार्ग (**India-Myanmar-Thailand Trilateral Highway**) – भारत, म्यानमार आणि थायलंड यांना जोडणारा हा प्रकल्प ASEAN पर्यंत भारताची थेट प्रवेशद्वार उघडेल.
- कलादान मल्टीमॉडल ट्रान्सपोर्ट प्रोजेक्ट – भारताच्या पूर्वोत्तर राज्यांना म्यानमार आणि ASEAN शी जोडण्यासाठी हा प्रकल्प विकसित केला जात आहे.
- सागरी कनेक्टिव्हिटी – भारत-आसियान समुद्री व्यापार मार्ग विकसित करण्यावर भर.

3.2 ऊर्जा आणि पर्यावरण

- नवीकरणीय ऊर्जा: भारत ASEAN देशांना सौरऊर्जा आणि पवनऊर्जेमध्ये सहकार्य देत आहे.
- ब्लू इकॉनॉमी: भारत आणि ASEAN सागरी संसाधनांच्या शाश्वत विकासावर भर देत आहेत.
- हवामान बदलावर संयुक्त सहकार्य: भारत-ASEAN ग्रीन इनिशिएटिव्ह.

3.3 तंत्रज्ञान आणि डिजिटल सहकार्य

- डिजिटल इंडिया आणि **ASEAN** डिजिटल समावेशन: दोन्ही भागीदार **E-गव्हर्नन्स, AI**, आणि सायबर सुरक्षा मध्ये सहकार्य वाढवत आहेत.

- **5G** तंत्रज्ञान आणि स्टार्टअप इकोसिस्टम: भारत आणि ASEAN मधील टेक कंपन्या भागीदारी करत आहेत.

४. भारत-ASEAN संबंधातील आव्हाने

4.1 चीनचा प्रभाव आणि भूराजकीय स्पर्धा

- चीनचा ASEAN वर मोठा प्रभाव आहे. भारताच्या तुलनेत चीनचा **ASEAN** सोबत अधिक व्यापार (\$800 अब्ज डॉलर्सहून अधिक) आहे.
- चीनच्या "बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्ह" (BRI) ला पर्याय म्हणून भारताने इन्फ्रास्ट्रक्चर प्रकल्प अधिक वेगाने पूर्ण करणे गरजेचे आहे.

4.2 व्यापारातील तफावत

- भारताचा ASEAN बरोबरचा व्यापारी तुटीचा (**Trade Deficit**) प्रश्न मोठा आहे.
- ASEAN देशांतील स्वस्त उत्पादने भारतीय बाजारात येऊन भारतीय लघु उद्योगांना फटका बसतो.

4.3 कनेक्टिव्हिटीतील मर्यादा

- भारत आणि ASEAN दरम्यान भूप्रदेशीय आणि सागरी कनेक्टिव्हिटी अद्याप अपुरी आहे.
- India-Myanmar-Thailand महामार्ग अद्याप पूर्ण झालेला नाही.

4.4 संरक्षण आणि सुरक्षेतील अडथळे

- भारत-ASEAN सुरक्षा सहकार्य वाढले असले तरी चीनचा प्रभाव आणि दक्षिण चीन समुद्र विवादामुळे काही **ASEAN** देश भारतासोबत अधिक खोलवर संरक्षण सहकार्य करण्यास सावध आहेत.

५. भविष्यकालीन दिशा आणि संधी

5.1 भारत-ASEAN सहकार्य वाढवण्यासाठी उपाययोजना

- व्यापारी तूट कमी करण्यासाठी भारताने निर्यातक्षम उद्योगांना प्रोत्साहन द्यावे.
- भारताने "Act East Policy" अंतर्गत ASEAN सोबत मुक्त व्यापार करार सुधारावा.
- भूप्रदेशीय आणि सागरी कनेक्टिव्हिटी प्रकल्प लवकर पूर्ण करावेत.
- भारताने ASEAN च्या संरक्षण भागीदारीत अधिक सक्रिय भूमिका घ्यावी.

5.2 भारत आणि ASEAN: एक उज्ज्वल भविष्यातील भागीदारी

भारत आणि ASEAN यांचे संबंध आर्थिक, सांस्कृतिक, आणि भूराजकीयदृष्ट्या महत्वाचे आहेत. भारताला पूर्वकडील देशांशी संबंध अधिक मजबूत करायचे असतील, तर **ASEAN** हा सर्वोत्तम भागीदार ठरू शकतो.

"Act East Policy" अंतर्गत भारत-ASEAN सहकार्य अधिक व्यापक होईल आणि आशिया-पॅसिफिकमध्ये भारताची भूमिका अधिक प्रभावी बनेल.

लुक ईस्ट आणि अॅक्ट ईस्ट धोरण

हे धोरण भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा एक महत्वाचा भाग आहे आणि त्याचा उद्देश आशिया-पॅसिफिक क्षेत्रातील देशांशी आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक संबंध मजबूत करणे हा आहे.

परिचय

भारताने स्वातंत्र्यानंतर आपल्या परराष्ट्र धोरणात अनेक बदल घडवून आणले. १९९१ मध्ये आर्थिक उदारीकरणानंतर भारताने आपले लक्ष पश्चिमेकडून पूर्वेकडे वळवले आणि यातूनच लुक ईस्ट धोरण (Look East Policy) उदयास आले. हे धोरण सर्वप्रथम पंतप्रधान नरसिंह राव यांच्या नेतृत्वाखाली १९९१ मध्ये सुरू झाले. या धोरणाचा मुख्य उद्देश दक्षिण-पूर्व आशियाई देश (ASEAN) आणि इतर आशिया-पॅसिफिक देशांशी संबंध प्रस्थापित करणे, व्यापार वाढवणे आणि भारताचा आंतरराष्ट्रीय प्रभाव विस्तारणे हा होता. २०१४ मध्ये पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी या धोरणाला अॅक्ट ईस्ट धोरण (Act East Policy) म्हणून पुढे नेले, त्यामुळे या धोरणाला अधिक गती आणि सक्रियता प्राप्त झाली.

लुक ईस्ट धोरणाची पार्श्वभूमी

स्वातंत्र्यानंतर भारताने प्रामुख्याने अलिप्ततावादी चळवळ (NAM) आणि सोव्हिएत युनियनशी मैत्री यावर लक्ष केंद्रित केले होते. परंतु शीतयुद्धाच्या समाप्तीनंतर आणि जागतिक अर्थव्यवस्थेत बदल घडून आल्यानंतर भारताला नव्या संधीचा शोध घ्यावा लागला. १९९१ च्या आर्थिक संकटानंतर भारताला आपली अर्थव्यवस्था खुली करावी लागली आणि यामुळे दक्षिण-पूर्व आशियाई देशांशी संबंध वाढवण्याची गरज भासली. या देशांमध्ये वेगाने वाढणारी अर्थव्यवस्था, प्रचंड बाजारपेठ आणि सामरिक महत्त्व होते. त्याचबरोबर, भारताला आपल्या ईशान्येकडील राज्यांचा विकास करायचा होता, ज्यांचा दक्षिण-पूर्व आशियाशी थेट भौगोलिक आणि सांस्कृतिक संबंध आहे.

धोरणाचे उद्दिष्ट

लुक ईस्ट धोरणाचे प्रमुख उद्दिष्ट खालीलप्रमाणे आहेत:

1. आर्थिक सहकार्य :- ASEAN देशांसह व्यापार आणि गुंतवणूक वाढवणे.
2. सामरिक भागीदारी :- आशिया-पॅसिफिक क्षेत्रात भारताचा प्रभाव वाढवून चीनच्या वाढत्या प्रभावाला संतुलित करणे.
3. सांस्कृतिक संबंध :- बौद्ध धर्म, ऐतिहासिक व्यापारी संबंध आणि सांस्कृतिक समानता यावर आधारित मैत्री वाढवणे.
4. ईशान्य भारताचा विकास :- म्यानमार, थायलंड आणि बांगलादेश यांसारख्या शेजारी देशांशी संपर्क वाढवून ईशान्येकडील राज्यांना मुख्य प्रवाहात आणणे.
5. ऊर्जा सुरक्षा :- या क्षेत्रातील देशांमधून तेल आणि नैसर्गिक वायू यांचा पुरवठा सुनिश्चित करणे.

लुक ईस्ट धोरणाचे टप्पे

1. पहिला टप्पा (१९९१-२०००): यात भारताने ASEAN देशांशी प्राथमिक संबंध प्रस्थापित केले. १९९२ मध्ये भारत ASEAN चा क्षेत्रीय संवाद भागीदार बनला आणि १९९६ मध्ये पूर्ण संवाद भागीदार बनला.
2. दुसरा टप्पा (२०००-२०१४): या काळात भारताने दक्षिण कोरिया, जपान आणि ऑस्ट्रेलिया यांच्याशी संबंध वाढवले. २००४ मध्ये भारताने ASEAN बरोबर मुक्त व्यापार करारावर (FTA) चर्चा सुरू केली.
3. अॅक्ट ईस्ट धोरण (२०१४ नंतर): पंतप्रधान मोदी यांनी या धोरणाला नवे नाव आणि दिशा दिली. यात सक्रिय सहभाग, पायाभूत सुविधांचा विकास आणि सामरिक भागीदारीवर भर देण्यात आला.

प्रमुख यश

1. आर्थिक वाढ: भारत आणि ASEAN यांच्यातील व्यापार १९९१ मध्ये २ अब्ज डॉलरवरून २०२२ मध्ये ११० अब्ज डॉलरपर्यंत वाढला.
2. पायाभूत सुविधा: भारत-म्यानमार-थायलंड तीन देशांमधून जाणारा महामार्ग आणि कालादान मल्टिमोडल ट्रान्झिट प्रकल्प यासारख्या योजना सुरू झाल्या.
3. सामरिक भागीदारी: जपान, व्हिएतनाम आणि ऑस्ट्रेलियासारख्या देशांशी संरक्षण सहकार्य वाढले. भारत QUAD (USA, Japan, Australia, India) मध्ये सक्रिय सहभागी झाला.
4. सांस्कृतिक जोडणी: नालंदा विद्यापीठाची पुनर्स्थापना आणि बौद्ध परंपरांचा प्रसार यामुळे सांस्कृतिक संबंध मजबूत झाले.

आव्हाने

1. चीनचा प्रभाव: चीनचा दक्षिण-पूर्व आशियात वाढता प्रभाव भारतासाठी आव्हान आहे.
2. पायाभूत सुविधांचा अभाव: ईशान्य भारतात पुरेशा सुविधा नसल्याने कनेक्टिव्हिटीमध्ये अडचणी येतात.
3. भौगोलिक अडथळे: म्यानमार आणि बांगलादेश यांच्याशी संपर्कात अस्थिरता आणि सीमा विवाद यामुळे अडथळे येतात.
4. आर्थिक स्पर्धा: ASEAN देशांशी व्यापारात भारताला अद्याप पूर्ण क्षमता गाठता आलेली नाही.

भविष्यातील दिशा

अॅक्ट ईस्ट धोरणाला यशस्वी करण्यासाठी भारताला ईशान्येकडील राज्यांचा सर्वांगीण विकास, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर आणि शेजारी देशांशी अधिक मजबूत संबंध प्रस्थापित करावे लागतील. इंडो-पॅसिफिक क्षेत्रात भारताची भूमिका महत्वाची ठरत असून, हे धोरण भारताला जागतिक महासत्ता बनण्याच्या दिशेने नेऊ शकते.

निष्कर्ष

लुक ईस्ट धोरणाने भारताला आशिया-पॅसिफिक क्षेत्रात एक महत्वाचे स्थान मिळवून दिले आहे. आर्थिक उदारीकरणापासून ते अॅक्ट ईस्ट धोरणापर्यंत हा प्रवास भारताच्या बदलत्या प्राधान्यक्रमांचे आणि जागतिक दृष्टिकोनाचे द्योतक आहे. या धोरणाच्या यशासाठी भारताला आपली आंतरिक तयारी मजबूत करावी लागेल आणि शेजारी देशांशी विश्वासावर आधारित संबंध प्रस्थापित करावे लागतील. भविष्यात हे धोरण भारताच्या विकासात आणि आंतरराष्ट्रीय प्रभावात मोलाची भूमिका बजावेल.

हा निबंध भारताच्या लुक ईस्ट धोरणाचा सर्वकष आढावा घेतो आणि त्याचे महत्त्व अधोरेखित करतो.

संयुक्त राष्ट्रसंघाचा ऐतिहासिक आढावा (1945-2025)

संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना (1945)

संयुक्त राष्ट्रसंघ (United Nations – UN) हा दुसऱ्या महायुद्धानंतर स्थापन झालेला एक बहुपक्षीय आंतरराष्ट्रीय संघटन आहे. जगभर शांतता राखण्यासाठी आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्य मजबूत करण्याच्या उद्देशाने 24 ऑक्टोबर 1945 रोजी याची स्थापना करण्यात आली. याला 'संयुक्त राष्ट्रसंघाचा सनद' (UN Charter) असेही म्हटले जाते.

स्थापनेची पार्श्वभूमी

- पहिल्या महायुद्धानंतरच्या लीग ऑफ नेशन्सच्या अपयशामुळे आंतरराष्ट्रीय स्थैर्य राखण्यासाठी नवीन संस्थेची गरज भासली.
- अटलांटिक चार्टर (1941) : ब्रिटिश पंतप्रधान विन्स्टन चर्चिल आणि अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष फ्रँकलिन डी. रूजवेल्ट यांनी यामध्ये भविष्यातील आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेची रूपरेषा आखली.
- संयुक्त राष्ट्र जाहीरनामा (1942) : दुसऱ्या महायुद्धात 26 राष्ट्रांनी संयुक्त राष्ट्रांची संकल्पना स्वीकारली.
- डंबर्टन ओक्स परिषद (1944) : अमेरिका, यूके, सोव्हिएत युनियन आणि चीन यांच्यात UN ची प्राथमिक रूपरेषा ठरली.
- सॅन फ्रान्सिस्को परिषदेतील ठराव (1945) : 50 देशांनी UN सनद स्वीकारली.

संयुक्त राष्ट्रसंघाचे प्रारंभीचे उद्देश

- आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि सुरक्षा प्रस्थापित करणे.
- राष्ट्रांमध्ये मैत्रीपूर्ण संबंध वाढवणे.
- मानवाधिकार आणि मूलभूत स्वातंत्र्यांचे संरक्षण करणे.
- सामाजिक आणि आर्थिक सहकार्य वाढवणे.
- युद्ध टाळण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा निर्माण करणे.

UN चा ऐतिहासिक विकास

1945-1960 : प्रारंभीचा टप्पा आणि शीतयुद्धाची सुरुवात

- शांततेसाठी प्रयत्न : कोरियन युद्ध (1950-53), पॅलेस्टाइन प्रश्न, भारत-पाकिस्तान संघर्ष (कश्मीर मुद्दा).
- औपनिवेशिक स्वातंत्र्याला चालना : 1960 मध्ये "औपनिवेशिक देशांना स्वातंत्र्य देण्याचा ठराव" (Decolonization Resolution 1514) मंजूर.
- संयुक्त राष्ट्रांच्या शांतीसेना (Peacekeeping Forces) : 1956 मध्ये पहिल्यांदा स्वेज संकटात UN च्या शांतता सेनेचा वापर.

1960-1990 : शीतयुद्ध आणि नवस्वातंत्र्य देशांची भर

- शीतयुद्धातील संघर्ष : अमेरिका आणि सोव्हिएत युनियनमधील संघर्षामुळे UN अनेकदा प्रभावी भूमिका बजावू शकले नाही.
- अफ्रिका आणि आशियातील स्वातंत्र्य चळवळींना पाठिंबा.
- मानवाधिकारांवर भर : 1966 मध्ये आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार करार (ICCPR आणि ICESCR) स्वीकृत.

जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान

- पर्यावरण विषयक जागरूकता : 1972 मध्ये स्टॉकहोम परिषदेच्या माध्यमातून पर्यावरणविषयक चर्चा सुरू.

1990-2000 : शीतयुद्धानंतरचा नवा जागतिक राजकीय बदल

- संयुक्त राष्ट्रसंघ अधिक प्रभावी : शीतयुद्ध संपल्यानंतर UN शांतता राखण्याच्या भूमिकेत सक्रीय.
- गल्फ युद्ध (1991) : इराकच्या कुवेतवरील आक्रमणानंतर UN च्या हस्तक्षेपाने युद्ध संपुष्टात.
- युगोस्लाव्हियातील संघर्ष आणि रवांडा नरसंहार (1994) : UN च्या शांतीसेनेला गंभीर अपयश.
- जागतिकीकरण आणि UN च्या भूमिकेत वाढ : 1995 मध्ये 'संयुक्त राष्ट्रसंघ विकास कार्यक्रम' (UNDP) अधिक प्रभावी.

2000-2020 : नव्या आव्हानांवर भर

- आंतरराष्ट्रीय दहशतवाद : 9/11 हल्ल्यानंतर संयुक्त राष्ट्रसंघाने दहशतवादाविरोधी अनेक उपाययोजना केल्या.
- आंतरराष्ट्रीय गुन्हेगारी न्यायालय (ICC) स्थापन (2002) : युद्धगुन्हे आणि मानवतेविरुद्ध गुन्ह्यांसाठी जबाबदारी ठरवणारी संस्था.
- हवामान बदलावर भर : 2015 मध्ये 'पॅरिस हवामान करार' (Paris Climate Agreement) मंजूर.
- UN चे 2030 शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) : 2015 मध्ये 17 उद्दिष्टांची घोषणा.

2020-2025 : कोरोना आणि जागतिक राजकारणातील बदल

- कोविड-19 महामारी आणि WHO ची भूमिका : UN च्या जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) लसीकरण मोहिमा राबवल्या.
- रशिया-युक्रेन युद्ध (2022) : UN ची मध्यस्थी प्रभावी ठरू शकली नाही.
- UN ची विश्वासार्हता संकटात : चीन-अमेरिका तणाव, युक्रेन युद्ध आणि गाझा संकटामुळे UN च्या भूमिकेवर प्रश्नचिन्ह.

संयुक्त राष्ट्रसंघाचा प्रभाव आणि आव्हाने

प्रमुख यश

- शांती राखण्याच्या मोहिमा : आफ्रिका, युगोस्लाव्हिया, कंबोडिया येथे यशस्वी शांतता प्रयत्न.
- मानवाधिकार संरक्षण : 'युनिव्हर्सल डिक्लरेशन ऑफ ह्यूमन राइट्स' (UDHR) आणि ICCPR, ICESCR करारांद्वारे जागतिक स्तरावर मानवाधिकारांची अंमलबजावणी.
- औपनिवेशिक स्वातंत्र्याला गती : 100 हून अधिक राष्ट्रांना स्वातंत्र्य मिळवून देण्यात UN चा सहभाग.
- जागतिक आरोग्य आणि शिक्षण क्षेत्रात योगदान : WHO, UNESCO आणि UNICEF यांसारख्या संस्थांनी मोठे योगदान दिले.

UN समोरील आव्हाने

- शांतीसेनेचे अपयश : रवांडा नरसंहार, सीरिया युद्ध, अफगाणिस्तानमधील अस्थिरता.
- महासभा आणि सुरक्षा परिषदेतील विसंगती : सुरक्षा परिषदेतील स्थायी सदस्य (P5) आपल्या हितसंबंधानुसार निर्णय घेतात.
- आर्थिक आणि सामाजिक विषमता : विकसनशील आणि विकसित देशांमध्ये तफावत वाढत आहे.

4. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या पुनर्रचनेची आवश्यकता : सुरक्षा परिषदेचा विस्तार आणि विकासशील देशांना अधिक प्रतिनिधित्व.

संयुक्त राष्ट्रसंघाने गेल्या 80 वर्षांत जागतिक शांतता, मानवाधिकार संरक्षण, आणि आर्थिक-सामाजिक विकासासाठी महत्वाचे योगदान दिले आहे. मात्र, सुरक्षा परिषदेतील संरचना, राजकीय शक्ती संतुलन, आणि प्रभावी शांतता यंत्रणेच्या अभावामुळे त्याच्या भूमिकेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित होत आहे. भविष्यात, सुरक्षा परिषदेच्या सुधारणा आणि बहुपक्षीय सहकार्य वाढवून UN ला अधिक प्रभावी बनवणे गरजेचे आहे.

भारत आणि संयुक्त राष्ट्रसंघ: ऐतिहासिक व वर्तमान भूमिका

भारत संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या (UN) स्थापनेपासूनच या जागतिक संस्थेचा महत्वाचा भाग आहे. 1945 मध्ये जेव्हा UN ची स्थापना झाली, तेव्हा भारत हा ब्रिटिश वसाहत होता, पण तरीही तो UN चा संस्थापक सदस्य होता. स्वातंत्र्यानंतरही भारताने UN मध्ये सक्रिय भूमिका घेतली आणि आंतरराष्ट्रीय शांतता, विकास, आणि बहुपक्षीय सहकार्याला प्रोत्साहन दिले. भारताचा UN मधील सहभाग हा शांतता अभियानांपासून ते सुरक्षा परिषद सुधारणांपर्यंत अनेक बाबींमध्ये महत्वाचा राहिला आहे.

१. भारत आणि UN: ऐतिहासिक भूमिका

1.1 UN च्या स्थापनेपासून सहभाग

- 26 जून 1945 रोजी सॅन फ्रान्सिस्को परिषदेत भारताने UN चार्टरवर स्वाक्षरी केली.
- 24 ऑक्टोबर 1945 रोजी UN अधिकृतपणे अस्तित्वात आला.
- भारताने दुसऱ्या महायुद्धानंतरच्या वसाहतीवादविरोधी चळवळींना सक्रिय पाठिंबा दिला.
- 1950 च्या दशकात भारताने कोरियन युद्धाच्या शांततामय तोडग्यासाठी मध्यस्थी केली.

1.2 शांतीप्रक्रियेत महत्वाचा वाटा

- संयुक्त राष्ट्र शांतीसेनेत भारताचा महत्वाचा सहभाग आहे. भारत UN शांतीमिशनसाठी सर्वाधिक सैनिक पाठवणाऱ्या देशांपैकी एक आहे.
- 1956 मध्ये स्वेज संकटात भारताने शांतता राखणाऱ्या सैन्याचा भाग घेतला.
- आफ्रिकेतील काँगो, सुदान, इथिओपिया आणि दक्षिण सुदान या भागांमध्ये भारतीय शांतता सैनिक तैनात आहेत.
- UNIFIL (युनायटेड नेशन्स इंटरिम फोर्स इन लेबनॉन) मध्ये भारताचा मोठा सहभाग आहे.

1.3 मानवाधिकार आणि सामाजिक विकास

- भारताने 1948 मध्ये मानवाधिकार सार्वत्रिक जाहीरनाम्यावर (UDHR) स्वाक्षरी केली.
- वसाहतीवादविरोधी चळवळीला भारताने मदत केली. अनेक आफ्रिकी राष्ट्रांना स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी भारताने UN मध्ये पाठिंबा दिला.
- UNESCAP, UNESCO, WHO, UNDP, UNICEF यांसारख्या संस्थांमध्ये भारताचा सक्रिय सहभाग आहे.

२. भारत आणि UN सुरक्षा परिषद

2.1 सुरक्षा परिषदेत भारताची भूमिका

- भारत 1950, 1967, 1972, 1977, 1984, 1991, 2011 आणि 2021 मध्ये आठ वेळा सुरक्षा परिषदेचा (UNSC) अस्थायी सदस्य राहिला आहे.
- सुरक्षा परिषदेच्या कायमस्वरूपी सदस्यत्वासाठी भारताची मागणी: भारत सुरक्षा परिषदेचा स्थायी सदस्य होण्याची मागणी गेल्या काही दशकांपासून करत आहे.
- भारत G4 देशांमध्ये (जर्मनी, जपान, ब्राझील आणि भारत) सामील असून सुरक्षा परिषदेच्या सुधारणा आणि विस्ताराच्या बाजूने आहे.
- P5 देशांमध्ये (अमेरिका, रशिया, चीन, फ्रान्स आणि ब्रिटन) भारताला फ्रान्स, अमेरिका, रशिया यांचा पाठिंबा आहे, पण चीनने वारंवार भारताच्या स्थायी सदस्यत्वावर आक्षेप घेतला आहे.

2.2 सुरक्षा परिषदेत भारताने घेतलेल्या भूमिका

- 1971 बांगलादेश मुक्तिसंग्रामाच्या वेळी UN मध्ये भारताने निर्णायक भूमिका घेतली.
- 2008 मुंबई दहशतवादी हल्ल्यानंतर UN मध्ये पाकिस्तानस्थित दहशतवादी संघटनांवर कारवाई करण्याची मागणी केली.
- आंतरराष्ट्रीय दहशतवादाविरोधी धोरण (Comprehensive Convention on International Terrorism - CCIT) प्रस्तावित केला, जो अद्याप स्वीकृत झालेला नाही.
- रशिया-युक्रेन युद्धाच्या वेळी भारताने 'निष्पक्षता' ठेवत संवाद आणि शांततेवर भर दिला.

३. भारत आणि UN च्या विविध संस्था

3.1 भारताचा UN शांतता अभियानातील सहभाग

- भारत आजपर्यंत 75,000 हून अधिक शांती सैनिक UN मिशनसाठी पाठवणारा सर्वात मोठा देश आहे.
- भारताने 1948 पासून 49 पैक्षा जास्त UN शांतता अभियानांमध्ये भाग घेतला.
- 1994 मध्ये रवांडामधील नरसंहाराच्या वेळी भारताने UN शांतीसेनेत सक्रिय भूमिका बजावली.
- भारतीय महिला सैन्यदल (Women Peacekeeping Force) प्रथमच 2007 मध्ये लाइबेरियामध्ये तैनात करण्यात आले.

3.2 जागतिक विकास आणि भारत

- UNDP च्या मदतीने भारताने अनेक विकास प्रकल्प राबवले.
- WHO च्या पाठिंब्याने भारताने पोलिओ निर्मूलन मोहीम यशस्वी केली.
- UNFCCC (हवामान बदल परिषद) अंतर्गत भारताने 2015 च्या पॅरिस करारावर स्वाक्षरी केली.
- भारत UN Sustainable Development Goals (SDGs) च्या दिशेने वेगाने प्रगती करत आहे.

3.3 UNHCR (संयुक्त राष्ट्र शरणार्थी संस्था) आणि भारत

- भारताने तिबेटी निर्वासित, श्रीलंकन तमिळ निर्वासित, रोहिंग्या निर्वासित यांना मदत केली आहे.

- भारत UNHCR चा सदस्य नसला तरी शरणार्थींसाठी तात्पुरती मानवी मदत देण्याचा दृष्टिकोन ठेवतो.

४. भारत आणि UN: भविष्यकालीन दिशा

4.1 UN मध्ये भारताची पुढील भूमिका

1. सुरक्षा परिषदेचे कायमस्वरूपी सदस्यत्व मिळवण्यासाठी प्रयत्न.
2. UN शांतता अभियाना व्यतिरिक्त दहशतवादविरोधी धोरण अधिक मजबूत करणे.
3. WHO, UNESCO, UNICEF सारख्या संस्थांमध्ये अधिक प्रभावी सहभाग.
4. हवामान बदलावर जागतिक सहकार्य आणि हरित तंत्रज्ञानाला प्रोत्साहन.
5. SDGs (Sustainable Development Goals) 2030 च्या अंमलबजावणीसाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य.

4.2 आव्हाने आणि अडथळे

- चीनचा विरोध: चीन UN मध्ये भारताच्या स्थायी सदस्यत्वाला वारंवार विरोध करत आहे.
- UN शांतता सेनेतील धोके: भारतीय शांती सैनिकांना अनेक वेळा धोक्याला सामोरे जावे लागले आहे.
- UN च्या सुधारणा लांबणीवर पडणे: सुरक्षा परिषदेच्या विस्तारावर कोणताही ठोस निर्णय झालेला नाही.

भारत आणि संयुक्त राष्ट्रसंघ यांच्यातील संबंध गेल्या 80 वर्षांत अधिक दृढ झाले आहेत. भारताने UN शांतता अभियान, मानवाधिकार, विकास, आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्य यामध्ये महत्वाची भूमिका बजावली आहे. भविष्यात भारताचे उद्दिष्ट सुरक्षा परिषदेच्या स्थायी सदस्यत्वाची मागणी अधिक जोरदार करणे आणि बहुपक्षीय सहकार्याच्या माध्यमातून जागतिक शांती आणि विकासाचा चालना देणे हे असेल.

भारताचा UN मधील सहभाग हा जागतिक स्थैर्य, शांतता आणि विकासाच्या दिशेने एक महत्वाचा टप्पा ठरणार आहे.

क्वाड (QUAD - Quadrilateral Security Dialogue)

क्वाड : एक व्यापक आंतरराष्ट्रीय सहयोगाची चौकट

परिचय

क्वाड (Quadrilateral Security Dialogue - Quad) म्हणजे चार देशांचा एक रणनीतिक गट आहे, ज्यामध्ये भारत, अमेरिका, जपान आणि ऑस्ट्रेलिया हे देश सहभागी आहेत. या गटाची सुरुवात 2007 मध्ये झाली, परंतु 2017 पासून त्याला अधिक सक्रिय स्वरूप प्राप्त झाले. या गटाचा उद्देश मुख्यतः भारत-प्रशांत क्षेत्रातील स्थैर्य, सुरक्षा आणि मुक्त व खुल्या नौवाहन मार्गांचे संरक्षण हा आहे.

क्वाडचा इतिहास आणि उदय

१) 2004: सुनामीच्या पार्श्वभूमीवर सहकार्य

क्वाडची मुळ 2004 मध्ये आलेल्या हिंद महासागरातील सुनामी आपत्तीत आहेत. भारत, अमेरिका, जपान आणि ऑस्ट्रेलियाने एकत्र येऊन बचावकार्य आणि मदत पुरवली. या सहकार्यामुळे या देशांमध्ये सहकार्याची गरज जाणवली.

२) 2007: औपचारिक स्थापना आणि पहिला प्रयोग

जपानचे पंतप्रधान शिंजो आबे यांच्या पुढाकाराने 2007 मध्ये क्वाडची औपचारिक स्थापना झाली. मात्र, चीनच्या विरोधामुळे आणि ऑस्ट्रेलियाच्या माघारीमुळे हा गट निष्क्रिय झाला.

३) 2017: क्वाडचे पुनरुज्जीवन आणि विस्तार

- डोनाल्ड ट्रम्प प्रशासनाच्या 'इंडो-पॅसिफिक धोरणा'मुळे 2017 मध्ये क्वाड अधिक सक्रिय झाले.
- या वेळी चीनच्या आक्रमक धोरणावर तोडगा काढण्यासाठी क्वाडच्या सदस्यांनी याला नवी दिशा दिली.
- 2021 मध्ये पहिली शिखर परिषद ऑनलाईन (Virtual) पार पडली आणि क्वाड अधिक सक्रिय झाला.

क्वाडच्या उद्दिष्टांवर सखोल विश्लेषण

१) भारत-प्रशांत क्षेत्रातील मुक्तता आणि स्थैर्य

क्वाडचा मुख्य उद्देश भारत-प्रशांत क्षेत्रात स्वातंत्र्य, स्थैर्य आणि नियमाधारित आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था निर्माण करणे हा आहे. चीनच्या आक्रमक धोरणांमुळे क्वाडचे महत्त्व अधिक वाढले आहे.

२) समुद्री सुरक्षेचा आणि नौवाहन स्वातंत्र्याचे (Freedom of Navigation) संरक्षण

- चीनने दक्षिण चीन समुद्रात कृत्रिम बेट उभारून या भागावर हक्क सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे.
- क्वाड सदस्य देश मुक्त नौवाहन मार्ग आणि आंतरराष्ट्रीय नियमांच्या अंमलबजावणीला प्राधान्य देतात.

- यासाठी क्वाड देश वेळोवेळी '[Malabar](#)' नौदल सराव आयोजित करतात.

३) आर्थिक सहकार्य आणि तंत्रज्ञान भागीदारी

- अर्धसंवाहक (semiconductors) आणि पुरवठा साखळी (supply chain) मध्ये सहकार्य वाढवण्याचा प्रयत्न.
- भारत, अमेरिका आणि जपान यांनी 5G आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) क्षेत्रात भागीदारी करण्याचे ठरवले आहे.

४) कोरोना आणि आरोग्य क्षेत्रातील सहकार्य

- 2021 मध्ये झालेल्या शिखर परिषदेत 'क्वाड व्हॅक्सीन भागीदारी' जाहीर करण्यात आली.
- याअंतर्गत भारतात मोठ्या प्रमाणावर कोरोना लसीचे उत्पादन करण्याचे ठरवले गेले.
- अमेरिका आणि जपानने आर्थिक मदत दिली तर ऑस्ट्रेलियाने पुरवठा साखळी मजबूत केली.

भारत आणि क्वाड : एक समीक्षण

१) भारताचा दृष्टिकोन आणि धोरणात्मक फायदे

भारतासाठी क्वाड परराष्ट्र धोरणात अत्यंत महत्वाचा गट आहे. भारत याला एका सुरक्षा गटापेक्षा अधिक एका व्यापक सहकार्याच्या चौकटीत पाहतो.

- समुद्री सुरक्षेत भारताचे स्थान: क्वाडमुळे भारताला हिंद महासागरात चीनच्या वाढत्या प्रभावाला रोखण्यास मदत मिळते.
- संरक्षण आणि तंत्रज्ञान भागीदारी: अमेरिका आणि जपानच्या मदतीने भारत संरक्षण उत्पादन, कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि सायबर सुरक्षा क्षेत्रात प्रगती करत आहे.
- चीनच्या आव्हानांना सामोरे जाण्यास मदत: डोकलाम, गलवान संघर्षानंतर भारतासाठी क्वाड अधिक महत्वाचा बनला आहे.

२) भारताची आव्हाने आणि मर्यादा

- अलिप्ततावादी परराष्ट्र धोरणाचा प्रभाव: भारत ऐतिहासिकदृष्ट्या अलिप्ततावादी धोरणाचा पुरस्कर्ता राहिला आहे, त्यामुळे पूर्णपणे कोणत्याही आघाडीत सामील होण्यास भारत साशंक आहे.
- रशियाशी संबंध: भारत रशियाशी मैत्रीपूर्ण संबंध ठेवू इच्छितो, पण क्वाडमुळे अमेरिकेच्या गटात सहभागी असल्यासारखा भासू शकतो.
- चीनच्या प्रतिक्रिया: चीनने क्वाडला "Asian NATO" म्हणत विरोध केला आहे. भारताला चीनशी संतुलित संबंध ठेवण्याची गरज आहे.

क्वाडच्या भविष्यातील दिशा आणि शक्यता

१) औपचारिक सुरक्षा युती होण्याची शक्यता

- सध्या क्वाड एक अनौपचारिक गट आहे, पण भविष्यात याला अधिक औपचारिक स्वरूप दिले जाऊ शकते.

- भारत याला पूर्णतः लष्करी आघाडीत बदलू इच्छित नाही, पण सुरक्षा सहकार्य वाढू शकते.

२) क्वाड प्लस : नवे देश सहभागी होण्याची शक्यता

- क्वाडचा विस्तार करून दक्षिण कोरिया, व्हिएतनाम, इंडोनेशिया यांना सामील करण्याची चर्चा सुरू आहे.
- जर हा विस्तार झाला, तर चीनविरोधात एक मोठा आंतरराष्ट्रीय गट तयार होऊ शकतो.

३) भारतासाठी पुढील धोरणात्मक दिशा

- समुद्री सुरक्षा आणि संरक्षण उत्पादनात अधिक सहकार्य.
- तंत्रज्ञान, AI आणि सायबर सेक्टरमध्ये अमेरिका-जपानसोबत भागीदारी वाढवणे.
- क्वाड आणि रशिया यामधील संतुलन राखण्याचे धोरण.

क्वाड हा फक्त एक सुरक्षा मंच नसून एक व्यापक आंतरराष्ट्रीय सहयोगाचा चौकट आहे. भारतासाठी क्वाड परराष्ट्र धोरणाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा आहे, कारण तो चीनच्या वाढत्या प्रभावाला प्रतिउत्तर देण्यास मदत करतो. मात्र, भारताला रशियाशी आणि इतर शेजारी देशांशी असलेल्या संबंधांचा समतोल राखण्याचे आव्हान आहे. भविष्यात क्वाड अधिक औपचारिक होऊ शकतो, तसेच त्याचा विस्तार होण्याची शक्यता आहे.

म्हणून, भारतासाठी योग्य रणनीती ठरवून क्वाडमधील सहभाग राखणे महत्वाचे ठरणार आहे.

ब्रिक्स (BRICS): एक महत्त्वपूर्ण आंतरराष्ट्रीय गट

परिचय

ब्रिक्स (BRICS) हा ब्राझील, रशिया, भारत, चीन आणि दक्षिण आफ्रिका या पाच उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांचा आंतरराष्ट्रीय गट आहे. या गटाची स्थापना 2009 मध्ये ब्राझील, रशिया, भारत आणि चीन (BRIC) या चार देशांनी केली होती, तर 2010 मध्ये दक्षिण आफ्रिका सामील झाल्यामुळे तो **BRICS** बनला. ब्रिक्स हा जागतिक अर्थव्यवस्थेत महत्त्वपूर्ण योगदान देणारा गट असून, बहुपक्षीय सहकार्य, जागतिक आर्थिक सुधारणा, आणि राजकीय स्थैर्य प्रस्थापित करणे हे त्याचे प्रमुख उद्देश आहेत.

ब्रिक्सचा इतिहास आणि उदय

- 2001 मध्ये गोल्डमन सॅक्सच्या अर्थतज्ज्ञ जिम ओ'नील यांनी "BRIC" हा शब्द प्रथम वापरला.
 - 2009 मध्ये रशियाच्या येकातेरिनबर्ग येथे पहिली शिखर परिषद झाली.
 - 2010 मध्ये दक्षिण आफ्रिका सामील झाल्यामुळे BRIC -> BRICS झाला.
 - 2014 मध्ये ब्रिक्स विकास बँक (NDB) आणि आकस्मिक राखीव निधी (CRA) ची स्थापना करण्यात आली.
-

ब्रिक्सचे उद्दिष्टे आणि कार्यक्षेत्र

१) आर्थिक सहकार्य आणि व्यापार वाढ

- ब्रिक्स देश जागतिक **GDP** च्या सुमारे **31%** योगदान देतात.
- आंतरराष्ट्रीय व्यापार वाढवून जागतिक अर्थव्यवस्थेत आपला प्रभाव प्रस्थापित करणे.

२) विकास बँक (NDB) आणि आर्थिक धोरणे

- ब्रिक्स विकास बँक (NDB) विकसनशील देशांना वित्तीय मदत आणि कर्ज पुरवते.
- पारंपरिक जागतिक संस्थांवर (IMF, वर्ल्ड बँक) अवलंबित्व कमी करण्याचा प्रयत्न.

३) जागतिक राजकारणात बहुध्रुवीय व्यवस्था निर्माण करणे

- पश्चिमी देशांच्या वर्चस्वाला पर्याय देण्यासाठी नवे आंतरराष्ट्रीय मंच उपलब्ध करून देणे.
- संयुक्त राष्ट्रसंघ सुधारणा आणि जागतिक सुरक्षाविषयक समन्वय वाढवणे.

४) संरक्षण आणि सुरक्षा सहकार्य

- अतिरेकी संघटनांविरुद्धात सामूहिक लढा देण्यासाठी माहितीची देवाणघेवाण.
- सायबर सुरक्षा, जागतिक दहशतवाद, हवामान बदल आणि पर्यावरण संवर्धन या मुद्द्यांवर सहकार्य.

ब्रिक्समधील भारताचे स्थान आणि भूमिका

- भारत हा ब्रिक्समधील सर्वात मोठी लोकसंख्या असलेला लोकशाही देश आहे.
- विकास बँकेत भारताची मोठी गुंतवणूक आहे.
- चीनच्या वाढत्या प्रभावाला तोंड देण्यासाठी भारत महत्त्वाची भूमिका बजावतो.
- **G20** आणि **QUAD** प्रमाणेच ब्रिक्समध्येही भारताचा जागतिक प्रभाव वाढत आहे.

ब्रिक्ससमोरील आव्हाने आणि मर्यादा

- चीन आणि भारतामधील संघर्ष (सीमा विवाद) गटाच्या एकजुटीवर परिणाम करतो.
- ब्राझील आणि दक्षिण आफ्रिकेची कमकुवत अर्थव्यवस्था गटाला मागे टाकते.
- ब्रिक्समधील निर्णय प्रक्रियेत अनेकदा चीनचे वर्चस्व दिसून येते.
- **IMF** आणि **वर्ल्ड बँकेला** पर्याय देण्याच्या दृष्टीने अजूनही मोठे पाऊल उचलायचे बाकी आहे.

निष्कर्ष

ब्रिक्स हा विकसनशील देशांसाठी जागतिक आर्थिक आणि राजकीय मंच म्हणून उभा राहणारा एक प्रभावी गट आहे. जागतिक स्तरावर अमेरिकेसारख्या महासत्तेला पर्याय निर्माण करण्यासाठी ब्रिक्सचा मोठा उपयोग होऊ शकतो. भारतासाठी ब्रिक्स हा एक महत्त्वाचा आंतरराष्ट्रीय मंच आहे, जो व्यापार, गुंतवणूक आणि संरक्षण यासारख्या क्षेत्रांमध्ये सहकार्याची संधी देतो. तथापि, ब्रिक्सच्या प्रभावीपणासाठी सदस्य देशांमधील सहकार्य आणि अंतर्गत मतभेद सोडवणे गरजेचे आहे.

जगातील एकूण सार्वभौम देशांची संख्या

 जगात सध्या **195** सार्वभौम देश (**Sovereign States**) आहेत.

१. संयुक्त राष्ट्रांचे सदस्य असलेले देश (193 देश)

- संयुक्त राष्ट्रसंघ (**United Nations - UN**) मध्ये **193** अधिकृत सदस्य देश आहेत.
- हे सर्व देश आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सार्वभौम मानले जातात.

२. संयुक्त राष्ट्रांचे सदस्य नसलेले पण सार्वभौम मानले जाणारे देश (2 देश)

- व्हॅटिकन सिटी (**Vatican City**) – UN सदस्य नाही, पण पूर्णतः स्वतंत्र.
- तैवान (**Taiwan**) – UN सदस्य नाही, पण अनेक देशांकडून स्वतंत्र मान्यता.

३. सार्वभौमत्वाबाबत वाद असलेले प्रदेश

याशिवाय, कोसोव्हो, पॅलेस्टाईन, पश्चिम सहारा, अबखाझिया, दक्षिण ओसेशिया, उत्तर सायप्रस, ट्रान्सनिस्ट्रिया यांसारख्या काही प्रदेशांनी स्वातंत्र्य जाहीर केले आहे, पण त्यांना सर्वसामान्यतः UN सदस्यत्व आणि व्यापक मान्यता मिळालेली नाही.

♦ सारांश:

✓ जगातील एकूण सार्वभौम देश: **195**

✓ UN सदस्य देश: **193**

✓ UN सदस्य नसलेले पण सार्वभौम मानले जाणारे देश: **2** (व्हॅटिकन सिटी आणि तैवान)

📌 भविष्यात काही वादग्रस्त प्रदेश (पॅलेस्टाईन, कोसोव्हो) स्वतंत्र देश म्हणून अधिक मान्यता मिळवू शकतात. 🚀

संयुक्त राष्ट्रांचे सदस्य नसलेले सार्वभौम देश

संयुक्त राष्ट्रसंघ (United Nations - UN) हा जगातील सर्वाधिक देशांचा सहभाग असलेला आंतरराष्ट्रीय संघटन आहे. सध्या 193 देश UN चे अधिकृत सदस्य आहेत. तथापि, काही सार्वभौम देश UN चे सदस्य नाहीत.

1. व्हॅटिकन सिटी (Vatican City)

- कारण:
 - व्हॅटिकन सिटी ही जगातील सर्वात लहान सार्वभौम राज्य असून ती कॅथोलिक चर्चचे मुख्यालय आहे.
 - तिने UN मध्ये सदस्यत्व न घेण्याचा निर्णय घेतला, परंतु UN चा "स्थायी निरीक्षक" (Permanent Observer) म्हणून सहभागी आहे.
 - व्हॅटिकन सिटी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अनेक UN संस्थांमध्ये सहभागी आहे.

2. तैवान (Taiwan) (औपचारिक नाव: रिपब्लिक ऑफ चायना - ROC)

- कारण:
 - 1945 मध्ये UN ची स्थापना झाल्यावर तैवान (ROC) संस्थापक सदस्य होता.
 - 1971 मध्ये UN ने "वन चायना पॉलिसी" स्वीकारली आणि चीनच्या पीपल्स रिपब्लिक ऑफ चायना (PRC) ला UN मध्ये मान्यता दिली.
 - त्यामुळे तैवानला UN मधून बाहेर काढण्यात आले आणि आजही त्याला सदस्यत्व मिळालेले नाही.
 - चीनच्या राजकीय दबावामुळे UN तैवानला स्वतंत्र सदस्य म्हणून मान्यता देत नाही.

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या सदस्यत्वाबाबत वादग्रस्त आणि मान्यता न मिळालेले प्रदेश:

याशिवाय, काही प्रदेश आणि भाग आहेत जे स्वतंत्र असल्याचे घोषित करतात, पण UN ने त्यांना सार्वभौम मान्यता दिलेली नाही. त्यामध्ये हे प्रदेश प्रमुख आहेत:

1. कोसोव्हो (Kosovo)

- 2008 मध्ये सर्बियापासून स्वतंत्र होण्याची घोषणा केली.
- 100 हून अधिक देशांनी कोसोव्होला स्वतंत्र मान्यता दिली आहे, पण UN मध्ये सदस्यत्व मिळालेले नाही.
- रशिया आणि चीन UN सुरक्षा परिषदेत सर्बियाच्या बाजूने उभे राहतात, त्यामुळे UN सदस्यत्व रोखले गेले आहे.

2. पॅलेस्टाईन (Palestine)

- UN मध्ये "निरीक्षक राज्य" (Observer State) म्हणून मान्यता.
- UN सदस्यत्वासाठी अर्ज केला असला तरी अमेरिका आणि इस्रायल यांचा विरोध.
- 138 देशांनी पॅलेस्टाईनला स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून मान्यता दिली आहे.

3. पश्चिम सहारा (Western Sahara)

- मोरोक्कोने या प्रदेशाचा ताबा घेतला आहे, पण "सहारा प्रजासत्ताक" (Sahrawi Arab Democratic Republic - SADR) ने स्वतःला स्वतंत्र घोषित केले आहे.
- UN ने पश्चिम सहाराला स्वतंत्र देश म्हणून मान्यता दिलेली नाही.

4. उत्तर सायप्रस (Northern Cyprus)

- 1974 पासून तुर्कस्तानच्या सैन्याच्या मदतीने उत्तर सायप्रसने स्वतःला स्वतंत्र घोषित केले.
- फक्त तुर्कस्तानने त्याला मान्यता दिली आहे, UN सदस्यत्व नाही.

5. अबखाझिया (Abkhazia) आणि दक्षिण ओसेशिया (South Ossetia)

- जॉर्जियापासून विभक्त झालेल्या या प्रदेशांना फक्त रशिया आणि काही देशांनी मान्यता दिली आहे.
- UN त्यांना स्वतंत्र मान्यता देत नाही.

6. ट्रान्सनिस्ट्रिया (Transnistria)

- मोल्डोव्हापासून स्वातंत्र्य घोषित केले, पण UN किंवा कोणत्याही मोठ्या देशाने मान्यता दिली नाही.

✓ सध्या केवळ दोन सार्वभौम देश UN चे सदस्य नाहीत:

1. व्हॅटिकन सिटी (स्वतःच्या इच्छेने सदस्य नाही)
2. तैवान (चीनच्या राजकीय दबावामुळे सदस्यत्व नाही)

✓ पॅलेस्टाईन आणि कोसोव्हो UN सदस्य होऊ इच्छितात, पण राजकीय कारणांमुळे त्यांना मान्यता मिळालेली नाही.

✓ पश्चिम सहारा, उत्तर सायप्रस, अबखाझिया, दक्षिण ओसेशिया, आणि ट्रान्सनिस्ट्रिया यांसारख्या प्रदेशांना UN सार्वभौम देश म्हणून मान्यता देत नाही.

भविष्यातील शक्यता:

- पॅलेस्टाईन आणि कोसोव्होला जर मोठ्या प्रमाणात जागतिक पाठिंबा मिळाला, तर ते UN चे सदस्य बनू शकतात.
- तैवानसाठी चीनच्या प्रभावामुळे UN सदस्यत्व मिळवणे कठीण आहे.
- व्हॅटिकन सिटीला जर गरज वाटली तर ती सहज UN सदस्य होऊ शकते, पण तिने अद्याप तसे केलेले नाही. 🚀

7 खंडांप्रमाणे जगातील सर्व 195 सार्वभौम देशांची यादी

1 आशिया (49 देश)

1. अफगाणिस्तान
2. आर्मेनिया
3. अझरबैजान
4. बहरीन
5. बांगलादेश
6. भूतान
7. ब्रुनेई
8. कंबोडिया
9. चीन
10. साइप्रस
11. जॉर्जिया
12. भारत
13. इंडोनेशिया
14. इराण
15. इराक
16. इस्रायल
17. जपान
18. जॉर्डन
19. कझाकस्तान
20. कुवैत
21. किर्गिझस्तान
22. लाओस
23. लेबनॉन
24. मलेशिया
25. मालदीव
26. मंगोलिया
27. म्यानमार
28. नेपाळ
29. उत्तर कोरिया
30. ओमान
31. पाकिस्तान
32. फिलिपिन्स
33. कतार
34. रशिया (भागतः आशिया आणि युरोपमध्ये)
35. सौदी अरेबिया
36. सिंगापूर
37. दक्षिण कोरिया
38. श्रीलंका
39. सिरिया
40. ताजिकिस्तान

41. थायलंड
42. तिमोर-लेस्ते
43. तुर्कस्तान
44. तुर्कमेनिस्तान
45. संयुक्त अरब अमिरात (UAE)
46. उझबेकिस्तान
47. व्हिएतनाम
48. येमेन
49. पॅलेस्टाईन (संयुक्त राष्ट्रसंघाचे निरीक्षक सदस्य, पूर्ण मान्यता नाही)

23. लिथुआनिया
24. लक्झेम्बर्ग
25. माल्टा
26. मोल्डोव्हा
27. मोनॅको
28. मॉन्टेनेग्रो
29. नेदरलँड्स
30. उत्तर मॅसिडोनिया
31. नॉर्वे
32. पोलंड
33. पोर्तुगाल
34. रोमानिया
35. रशिया (भागतः आशिया आणि युरोपमध्ये)
36. सॅन मरीनो
37. सर्बिया
38. स्लोव्हाकिया
39. स्लोव्हेनिया
40. स्पेन
41. स्वीडन
42. स्विट्झर्लंड
43. युक्रेन
44. युनायटेड किंगडम (UK)

2 युरोप (44 देश)

1. अल्बानिया
2. अँडोरा
3. ऑस्ट्रिया
4. बेलारूस
5. बेल्जियम
6. बोस्निया आणि हर्जेगोविना
7. बुल्गारिया
8. क्रोएशिया
9. झेक प्रजासत्ताक
10. डेन्मार्क
11. एस्टोनिया
12. फिनलंड
13. फ्रान्स
14. जर्मनी
15. ग्रीस
16. हंगेरी
17. आइसलँड
18. आयर्लंड
19. इटली
20. कोसोव्हो (UN मान्यता नाही)
21. लाटविया
22. लिक्टेन्स्टाईन

3 उत्तर अमेरिका (23 देश)

1. अँटीग्वा आणि बार्बुडा
2. बहामाज
3. बार्बाडोस
4. बेलिझ
5. कॅनडा
6. कोस्टा रिका
7. क्युबा
8. डोमिनिका
9. डोमिनिकन रिपब्लिक
10. एल साल्वाडोर
11. ग्रेनेडा
12. ग्वाटेमाला

13. हॅटी
14. होंडुरास
15. जमैका
16. मेक्सिको
17. निकारागुआ
18. पनामा
19. सेंट किट्स आणि नेव्हिस
20. सेंट लूसिया
21. सेंट व्हिन्सेंट आणि ग्रेनेडाइन्स
22. त्रिनिदाद आणि टोबॅगो
23. युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका (USA)

4 दक्षिण अमेरिका (12 देश)

1. अर्जेंटिना
2. बोलिव्हिया
3. ब्राझील
4. चिली
5. कोलंबिया
6. इक्वेडोर
7. गयाना
8. पराग्वे
9. पेरू
10. सूरीनाम
11. उरुग्वे
12. व्हेनेझुएला

5 आफ्रिका (54 देश)

1. अल्जेरिया
2. अंगोला

3. बेनिन
4. बोत्स्वाना
5. बुर्किना फासो
6. बुरुंडी
7. कैप व्हेर्दे
8. कॅमेरून
9. मध्य आफ्रिकन प्रजासत्ताक
10. चाड
11. कोमोरोस
12. काँगो (ब्राझाविल)
13. काँगो (किन्शासा)
14. कोटे डी'आयव्होरी (आयव्होरी कोस्ट)
15. जिबूटी
16. इजिप्त
17. ईक्वेटोरियल गिनी
18. इरिट्रिया
19. इस्वाटिनी (स्वाझीलँड)

20. इथिओपिया
21. गॅबॉन
22. गांबिया
23. घाना
24. गिनी
25. गिनी-बिसाऊ
26. केनिया
27. लेसोथो
28. लायबेरिया
29. लिबिया
30. मादागास्कर
31. मलावी
32. माली
33. मॉरिटानिया
34. मॉरिशस
35. मोरोक्को
36. मोजांबिक

37. नामिबिया
38. नायजर
39. नायजेरिया
40. रवांडा
41. साओ टोम आणि प्रिन्सिपे
42. सेनेगल
43. सेशेल्स
44. सिएरा लिओन
45. सोमालिया
46. दक्षिण आफ्रिका
47. दक्षिण सुदान
48. सूडान
49. तंजानिया
50. टोगो
51. ट्युनिशिया
52. युगांडा
53. झांबिया
54. झिम्बाब्वे

6 ओशिनिया (14 देश)

1. ऑस्ट्रेलिया
2. फिजी
3. किरिबाती
4. मार्शल बेटे
5. मायक्रोनेशिया
6. नाउरू
7. न्यूझीलंड
8. पलाऊ
9. पापुआ न्यू गिनी
10. समोआ
11. सोलोमन बेटे
12. टोंगा
13. तुवालू
14. व्हानुआतु

7 स्वतंत्र सार्वभौम पण UN सदस्य नसलेले देश (2 देश)

1. व्हॅटिकन सिटी (UN सदस्य नाही, पण निरीक्षक राज्य आहे.)
2. तैवान (UN सदस्यत्व नाही, पण काही देशांकडून मान्यता आहे.)

जागतिक राजकारणातील भारताचे स्थान

🌐 जगात एकूण 195 सार्वभौम देश आहेत.

✓ 193 देश UN चे अधिकृत सदस्य आहेत.

✓ 2 देश (व्हॅटिकन सिटी आणि तैवान) UN सदस्य नाहीत, पण स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून अस्तित्वात आहेत.

📌 भविष्यात काही प्रदेश (पॅलेस्टाईन, कोसोव्हो) स्वतंत्र देश म्हणून अधिक मान्यता मिळवू शकतात. 🚀